

В А С И Л Ь І Г Р И Ш К О

МОЛОДА УКРАЇНА ПОРЕВОЛЮЦІЙНОГО СОРОКАЛІТТЯ ПІД СОВЕТАМИ

Загальний огляд і деякі підсумки боротьби за молодь
та боротьби молоді в підсоветській Україні за 40 років
(1918 — 1958)

1 9 5 8

Василь ГРИШКО,

**МОЛОДА УКРАЇНА
ПОРЕВОЛЮЦІЙНОГО СОРОКАЛІТТЯ
ПІД СОВЕТАМИ**

В А С И Л Ь І . Г Р И Ш К О

МОЛОДА УКРАЇНА ПОРЕВОЛЮЦІЙНОГО СОРОКАЛІТТЯ ПІД СОВЕТАМИ

Загальний огляд і деякі підсумки боротьби за молодь
та боротьби молоді в підсоветській Україні за 40 років
(1918 — 1958)

diasporiana.org.ua

Всі права застережені за автором

...Полювання уряду УССР за українськими душами скінчилося нещасливо. Уряд цей може вивозити з України хліб, цукор, вугілля, всі багатства її, але української душі з неї не вивезе. Українські душі уряд УССР не переборює і не перетворив по своєму викривленому образу і подобію. Ми думаємо, що навіть оті молоді душі комсомольців, по які особливо так полює уряд УССР, теж не опановані ним...

...Постава українського комсомолу до пануючої влади, його персональний склад і мотиви, через які українська молодь іде до цієї організації, не можуть збити з толку уважних обсерваторів тих процесів, що відбуваються в її лоні. Не виключена річ, що й комсомольська молодь, співаючи сьогодні інтернаціонал, завтра затягне „Ще не вмерла“...

Симон Петлюра

(„Тризуб“, 1926 р.)

I

МОЛОДА УКРАЇНА РЕВОЛЮЦІЙНОГО СТАРТУ

...Це покоління, поставлене грудьми напроти трагічної епохи — віч-на-віч, в нерівнім до розпачу, до трагізму, дво-бої; покоління сміливе й затяте в по-нурій рішеності, непримиренне в своїй неупокореній гордості. Це покоління, розп'яте на перехрестіях історії. Це нове покоління моєї Вітчизни, покоління всі-ма ігнороване, цілим світом перекрес-люване, і все ж таки реальне й незни-щиме... Це покоління витримало всі проби й стоїть понад страхом смерти, прикриваючи грудьми пошарпаний бу-рями стяг в бризках крові перших хо-робрих, пориваючись таки розгорнути його до великого бою...

І в а н Б а г р я н и й — «Розгром»

1. „Молодь — барометр революції“

Як відомо, молодь завжди і всюди є тією ча-стиною суспільства, що прагне вперед, до нового, в протигагу старшим, що мають нахил до збере-ження старого. На цьому ґрунті в історії майже постійно відбуваються конфлікти й змагання по-колінь, у ході яких молодь звичайно виявляєть-ся увосібленням сил революції, що несе з собою зміну існуючого стану речей і початок побудови нового життя.

Цю природню революційність молоді дуже добре врахували й використали в своїй революційній тактиці большевики. Ще задовго до вибуху революції 1917 р. Ленін повчав свою далеко не молодую партію, що саме «**молодь — студентська й робітнича — вирішить вислід усієї боротьби**», й застерігав своїх старших співпартійців проти «ідіотської хвороби боязні молоді», пишучи: «Благаю вас, поборюйте цю хворобу всіма силами!».1) А під час революції большевики поставили головну свою ставку на молодь. «Молодь — барометр революції» — ця крилата фраза Троцького стала потім напрямним гаслом большевицької боротьби за молодь у міжнародному масштабі, бо ж, як писав один із основників світового комуністичного руху молоді — Карл Лібкнехт: «На чиєму боці молодь — на тому боці армія», а також — «за ким молодь — тому належить майбутнє». 2) І треба признати, що ставка на молодь справді в великій мірі допомогла большевикам переманити на свій бік російську армію, а також виграти взагалі революційні маси в Росії, де, як відомо, молодь, а спеціально студентська, була дійсно «барометром революції» (бо ж, навіть, саме слово «студент» було синонімом слова «революціонер»).

Українська національна революція 1917—1918 рр., як відомо, була також в основному справою української молоді. Хоч, на жаль, у проводі нашої революції не було партії, яка б свідомо, в пляні революційної тактики, поставила б ставку на молодь, як большевики, проте мабуть саме через свою стихійність, наша революція була в силу самої природи речей перш за все революцією **молодої України**, революцією молодих віком і духом. Коли в радісно-весняні дні березня—

квітня 1917 р. на площах і вулицях пробудженої революцією столиці України вперше з грудей сотисячної маси українських маніфестантів задунали слова українського національного гимну, нічого дивного не було в тому, що ці слова були передусім висловом віри молоді й закликком до молоді:

Ще не вмерла Україна і слава, і воля,

Ще нам браття молодії усміхнеться доля!..

Справді — український національний рух тоді був іще дуже молодим, як історично молододою була й сама українська нація. Не випадково ж і саме ідеологічне оформлення та проголошення першої революційної програми боротьби за самостійну українську державу в нові часи сталося з ініціативи й у колах якраз української студентської молоді (згадати б хоча харківську «Українську студентську громаду», в лоні якої зродилась «Революційна Українська Партія» (РУП) та «Самостійна Україна» М. Міхновського). Також і перші початки формування українських збройних сил для боротьби за визволення України в нові часи мали своїм джерелом українську студентську молодь («Українські Січові Стрільці» постали спочатку як студентська організація у Львові). То ж не випадково й у проводі української революції та створеної революцією Української Народньої Республіки стали в більшості якраз представники молодого українського покоління, ба навіть молоді студенти-революціонери (напр. усі головні діячі провідної тоді партії українських соціалістів-революціонерів були студенти, не старші 25-ти років)). Та саме оце природне поєднання історичної молодості національно-державницької ідеї української революції з фізичною молодістю її тодішніх ентузіастів

і творило собою той неповторний чар того, мовляв Винниченко (до речі — чи не наймолодший тоді в світі прем'єр) — «молодого, здорового, повного сили й завзяття, віри й чистоти, періоду», патос якого так поетично відтворив тоді ще також молодий і чистий Тичина словами гордого своєю молодістю народу-переможця: «...Я молодий, молодий!..»

В силу факту безсумнівної органічної зв'язаності мас української революційної молоді з своєю молодою державністю — УНР, всякі спроби большевиків знайти стежку до українських революційних мас за допомогою своєї тактичної ставки на молодь не мали в Україні ні найменшого успіху. Коли взагалі в Україні, за підрахунками самих же большевиків, у 1918 р. їхні впливи були такі мізерні, що сягали заледве 30% населення,⁴) то спеціально серед молоді цей відсоток був іще менший. Навпаки — як доводять незаперечні історичні факти, саме молодь, а зокрема студентська молодь, була тією частиною українського суспільства, яка виявила найбільш активний і найбільш жертвний спротив большевизмові. Не випадково ж у вирішальний історичний момент, коли молода українська республіка, ставши жертвою агресії большевицької Росії, опинилася в смертельній небезпеці без відповідної збройної сили, саме молодь, київські студенти й гімназисти, добровільно організовані в т. зв. Студентський курінь, та учні київської військової школи з безприкладним героїзмом і самопоштиво поставили відчайдушний спротив большевицькій армії під Крутами, загинувши в обороні столиці й честі своєї держави. Триста «мучнів-українців славних, молодих», як назвав їх тоді в своєму вірші про лицарів крут молодий Тичи-

на, стали символом початку нової доби в новій історії України — доби збройної боротьби за українську державну незалежність проти найбільшого ворога українського й усіх інших народів — російського більшовизму. Цю нову добу започаткувала саме українська молодь.

Українська молодь виявилася справді барометром української національної революції, бо вона найчутливіше zareагувала на небезпеку «нового», «інтернаціонально-комуністичного» — за формою, але старого, російсько-імперіялістичного — за змістом, ворога. Ціною своєї крові під Крутами вона записала в історію свою вірність УНР і свою відданість українській національній ідеї, у якій, а не в ідеї комунізму, вона бачила своє майбутнє. І коли вірно, що «з ким молодь — тому належить майбутнє», то постава української молоді в революції не лишила сумніву, що українська молодь була на боці УНР, на боці протибольшевицької боротьби за вільну українську державу.

2. Українська революційна молодь і окупантський „комсомол України“

Свою відданість українській національній ідеї виразно засвідчила українська молодь революційного покоління на протязі всього періоду визвольних змагань 1918—1921 рр. Зламавши своєю переважаючою силою фронтовий опір молодій українській армії в нерівних боях типу битви під Крутами, більшовики проте не змогли зламати спротиву української молоді, що масово перейшла до повстанських форм боротьби у запіллі. Всі намагання большевицьких окупантів мобілізувати українську молодь до своєї армії були даремні.

Вона масово дезертувала, але брала зброю і йшла в ліси, під команду своїх «петлюрівських» отаманів, що саме на цій базі своєрідного масового «козакування» молоді стихійно творили нову українську козачину 1918—1921 рр. Саме юнацький романтизм української молоді революційного покоління надав обличчя тій славній повстанській епопеї України 1918—1921 рр., що її більшовики охрестили національною романтикою петлюрівського бандитизму». Не дарма ж саме серед молоді більшовики побачили таку велику небезпеку цієї романтики, що одним із найголовніших завдань для свого створеного в 1918 р. «Комуністичного Союзу Молоді (комсомолу) України» (КСМУ) поставили якраз «боротьбу проти національної романтики», як засіб «перевиховання» української молоді. 5)

Особливо яскраво виявилася сила національного спротиву української молоді більшовицьким окупантам при їхніх перших спробах підгорнути під свій ідейний вплив цю молодь за допомогою **комсомолу**. Хоч формально організацію «**комсомолу України**» було проклямовано в 1918 р., проте фактично ніякої комсомольської організації в Україні тоді не було створено, бо були тільки дуже мізерні групи майже цілком **неукраїнської за своєю національністю** комуністичної молоді при так само мізерних осередках в основному також неукраїнських (переважно російських) комуністів у кількох українських містах з особливо великим відсотком національних меншостей. Серед основної ж, селянської, більшості української молоді комсомол у той час просто не мав ходу.

Між іншим, перші кроки комсомолу в Україні досить правдиво описав у своєму автобіогра-

фічному романі «Як гартувалась сталь» один із перших комсомольців України — **російський** письменник Ніколай Островський. Описуючи спробу заснування комсомолу на початку 1919 р. в містечку Шепетівці, з якого походив сам Островський, він подає картину, як спеціально прибулі для цієї мети чужі (військові) комуністи зібрали всю місцеву молодь і, розповівши їй про «організацію молоді в Москві» (так сам Островський характеризує тодішній комсомол), після гарячої агітації за вступ до цієї організації, почали запрошувати добровольців зголошуватися. І от з усієї маси молоді цього українського містечка, зібраної в театрі, що, як описує Островський — «був набитий вщерть говірливою молоддю», до комсомолу зголосився лише **один** юнак з типово російським ім'ям і прізвищем — Міша Левчуков. Вся ж решта молоді лишилась не тільки байдужою до комуністичної агітації, але ще й демонстративно ж сміялася з агітаторів. Це так обурило одного з агітаторів, що він «тремтячи від люті, заговорив: — «Ви ось до них звертаєтесь, товарищі, — гукнув він до президії, — ось до цих, — показав він пальцем на залю, — а хіба вони зрозуміють? Ні! Ситий голодному не товариш! Тут тільки один знайшовся... Обійдемося й без вас! — люто накинувся він на збори, — просить не будемо, на чорта здалися нам такі. Таких тільки кулеметом прошить!..»6)

До речі, сам Островський із своєю книгою «Як гартувалась сталь» є також дуже характеристичним і безспірним людським документом, що свідчить про чужородність і ізольованість раннього комсомолу в Україні. Як відомо, Островський у своїй книзі, що стала в СРСР клясичним твором про комсомол і, так би мовити, художньою

історією комсомолу першого десятиріччя, виводить тільки типових героїв у типових ситуаціях. Тому його малюнок «успіхів» комсомолу в Шепетівці у 1919 р. є не просто окремою подробицею історії комсомолу України, а узагальненим образом типового історичного явища. Характеристичний також і той факт, що виводячи в своєму творі **збірного героя** комсомолу в Україні, Островський таким героєм виводить **росіянина** — Павла Корчагіна, як також і всі головні герої його твору, комсомольці з України — росіяни, як і сам Островський. Зрештою, його твір цілковито автобіографічний, отже — історично-документальний.

Гістеричний вигук розлюченого організатора комсомолу з твору Островського — «Таких тільки кулеметом прощить!», був не поодиноким, а загальною відповіддю комсомолу в Україні на вороже ставлення до нього з боку мас української молоді. Комсомол у той час таки справді найчастіше розмовляв із цією молоддю мовою кулеметів, зустрічаючись із нею найчастіше в боях, як дві протилежні, взаємно ворожі сили. Зокрема ж ці зустрічі відбувались під час звичайних тоді грабункових акцій російсько-більшевицьких військ, що реквізували хліб в українських селах для голодної Росії, а «комсомол України» в особах його тодішнього національно-неукраїнського членства виконував ролю помічної сили окупантів у цих акціях. Звідси й оте — «Ситий голодному не товариш!», що його вигукує на адресу української молоді комуністичний агітатор у творі Островського. В цьому полягала справжня трагедія тодішнього комсомолу України, буквально ізольованого в ворожому українському оточенні.

Клясичним прикладом справді трагічної для комсомолу ситуації в Україні тоді може служити

хоча б відома, широко оплакана більшовиками т. зв. «Трипільська трагедія» 1919 р. Як відомо з більшовицьких же джерел, ця трагедія полягала в тому, що послані на боротьбу з українськими повстанцями комсомольці Києва потрапили в оточення під містечком Трипілья над Дніпром і загинули там усі до одного, не знайшовши не тільки ніякої підтримки, але навіть і співчуття серед місцевого українського населення. Та головне в тому, що в Києві були мобілізовані на боротьбу проти повстанців усі наявні члени комсомолу, яких знайшлося там тоді аж... 150 осіб, і серед них не знайшлося майже ні одного українця, самі представники національних меншин.⁷⁾ Цей неукраїнський національний склад комсомольського загону й був основною причиною його трагічної катастрофи у першій же зустрічі з українськими повстанцями, основна маса яких складалась із селянської та ще й ліво-революційної молоді (це було повстання під проводом «боротьбістського» отамана Зеленого, а гаслом повстання було: «За українську радянську владу без комуністів!»). Цю трагедію, саме як трагедію самотності і безпорадності серед суцільно ворожої комсомолові української національної стихії, описали в своїх поемах і такі комсомольські поети того покоління, як Л. Первомайський і Є. Фомін, що за свою об'єктивну правдивість в описі ситуації були навіть свого часу посуджувані советською критикою.

Таким чином на відтинку боротьби за молодь, як і на всіх інших відтинках, а може навіть і більше, більшовики в Україні під час т. зв. «громадянської війни» фактично мали проти себе національну, а не громадянську, війну, у якій серед українських мас найактивнішою частиною

була таки **молодь**. Охоплена пристрасним вогнем «національної романтики», українська молодь була головним творцем героїчної легенди тієї справді романтичної війни.

Взяти хоча б для прикладу одну з найближчих сторінок цієї війни — історію відомої повстанської твердині «Холодний Яр», що її так яскраво описав у своїх спогадах один з наймолодших її учасників — **Юрій Горліс-Горський**. Першим отаманом повстанців Холодного Яру у 1919 р. був, як відомо, **Василь Чучупака** — молодий селянський хлопець років 25-ти. Разом із своїми братами він згуртував у Холодному Яру велику масу активного молодого елементу українського селянства й вояцтва розбитої армії УНР. Хоч молодий отаман загинув на самому початку холоднорярської епопеї, але сама та епопея тривала аж до 1921 р. і була довгий час великою воєнно-політичною проблемою для влади окупантів. І головне, що національно-романтичне обличчя цій епопеї надавала саме **молодь** — селянська українська молодь, що воювала проти чужої їй советської влади і комсомолу. При чому, як описує молодий учасник і літописець Холодного Яру, ця молодь часто навіть пролазила в органи советської влади під маскою «комсомольців» і навіть «комсомольських організаторів», чим завдавала ворогові особливо багато труднощів і втрат.⁸⁾

Та все ж молодечий запал української повстанської романтики, не зважаючи на свою стихійну силу масовості в рр. 1919—1921, не міг перемогти суворої реальності тодішнього несприятливого для української боротьби співвідношення сил у складній революційній ситуації в Україні й у світі. Молода Українська Народня Республіка впала в нерівному збройному змаганні, але

молодь революційного покоління України в основному аж до кінця цього трагічного змагання лишилася вірною прапорові УНР, ідеї української національної революції. Останній спалах української національної війни збройними засобами — під Базаром 1921 р. був також частиною героїчного чину української молоді революційного покоління, що устами вмираючого під ворожими кулями молодого козака Степана Щербака прирікла непримиренність до окупантів і непохитну віру в те, що «ще нам браття молодії усміхнеться доля». І це приречення лягло символічним зобов'язанням на цьому поколінні, визначаючи далі його долю в умовах уже іншої, підсоветської дійсності.

3. „Українська опозиція“ і криза в комсомолі України

Як уже було зазначено вище, спроби формально організованого в 1918 р. комсомолу України здобути хоч які небудь впливи серед мас української молоді в 1918—1921 рр. не мали ніякого успіху. Крім наведеного вище прикладу «трипільської трагедії» 1919 р., про кількісну і якісну мізерність комсомолу України часів «громадянської війни» свідчить хоча б ще й такий факт: у 1920 р., проголосивши загальну мобілізацію всіх комсомольців на боротьбу проти «контрреволюційного наступу», комсомол України з гордістю рапортував Москві, що спромігся мобілізувати в Україні аж... 2 000 комсомольців. 9) Ця кількість комсомольців вичерпувала майже весь рядовий склад комсомолу України в той час. Невідомо тільки, чи в складі цих двох тисяч

комсомольців було більше українців, ніж серед ста п'ятидесяти осіб спеціального загону київських комсомольців, мобілізованих для боротьби з українськими повстанцями під Трипіллям у 1919 р.?..

Таким чином комсомол протягом усіх перших років свого існування в Україні продовжував перебувати в стані ізоляції від основної маси української молоді, будучи приреченим спиратися лише на дуже незначний прошарок національно неукраїнської або зденационалізованої русифікацією молоді інтернаціонального міського пролетаріату. Зрештою, ситуація комсомолу в Україні тоді була така сама, як і загальна ситуація комуністичної партії, тобто — повна відірваність від 90% селянського населення тодішньої України і стан перманентної війни з ним, бо ж навіть офіційна партійна резолюція того часу констатувала «повстання політично єдиного українського села проти советської влади».10) Оскільки ж, згідно фактичного стану речей і згідно більшовицької теорії національного питання, протиріччя між «пролетаріатом» міста і масами селянства в Україні були перш за все національними протиріччями,11) то саме такого роду протиріччя існувало й між українською, в основному селянською, молоддю та комсомолом.

Але навіть і той незначний відсоток зденационалізованої та русифікованої молоді України, що під кінець «громадянської війни» опинився в комсомолі, виявився небезпечним для більшовиків ферментуючим елементом у загальному комуністичному русі молоді. Як про це свідчить офіційна советська історія комсомолу СРСР, вже на самому початку свого розвитку загальносоветський комсомол зустрівся з проблемою, що

викликала цілу велику політичну кризу в ньому, і цією проблемою було ніщо інше, тільки проблема «української опозиції» в комсомолі.

«Українська опозиція» в комсомолі — так офіційно називається цілий розділ загальносоветської історії комсомолу 1919—1921 рр. Про цю опозицію офіційне советське джерело пише так: «Українська опозиція в комсомолі виникла в 1919 р., а розвинулась у 1920—1921 рр. Об'єктивне коріння опозиції криється в політичній обстановці в Українській республіці — обстановці кризи відносин між робітничою клясою й селянством та між партією й робітничою клясою, що охопила (криза) навесні 1921 р. всю країну. В 1919 р. українська опозиція відстоює незалежність української організації (комсомолу) від РКСМ (російського комсомолу) і комсомолу від партії. Характеристичні риси української опозиції в 1920—1921 рр. такі: 1) вимога творення колективів робітничої молоді на фабриках і заводах та протиставлення безпартійности— комуністичній організації; 2) пропозиція організування (поруч із комсомолом) на селі «спілок селянської молоді», що йшло по лінії есерівської вимоги організації «селянської спілки» і що в обстановці 1921 р. довело б до організованого оформлення боротьби селянства проти диктатури пролетаріату; 3) боротьба проти демократичного централізму і дисципліни в комсомольському русі мала націоналістичне забарвлення (цькування РКСМ)».12)

Як бачимо, «українська опозиція в комсомолі», не зважаючи на переважно неукраїнський національний склад тодішнього комсомолу в Україні і не зважаючи також на своє комуністичне, а не національне, ідейне підложжя, об'єктивно була все таки продуктом тодішньої атмосфери

стихійного спротиву української молоді, як і цілого українського народу, большевицькому «демократичному» (читай — імперіялістичному) централізмові. Відстоювання незалежності «української» організації комсомолу від її російського центру і від опіки російсько-окупантської партії, як це й стверджує большевицьке джерело, безперечно мала «націоналістичне забарвлення», тобто — забарвлення загальних тодішніх настроїв України. Це ж саме забарвлення мала й вимога творення на селах окремих «спілок селянської молоді», що означало по перше — признання повної невдачі комсомолу залучити до себе українську селянську молодь, а по друге — свідчило про антикомсомольське наставлення мас тієї молоді.

Ясно, що ні теоретичне підґрунтя, ні практичні цілі «української опозиції в комсомолі» не мали нічого спільного з провідними самостійницькими ідеями основних мас української молоді того часу, але все ж таки ця опозиція історично була ствердженням того факту, що атмосфера загальнонаціонального спротиву большевизмові української молоді силою свого посереднього впливу перетворювала в «українську» навіть і неукраїнську своїм характером опозицію в комсомолі України. Показовим є також і те, що «українська опозиція» в КСМУ з'явилася раніше, ніж така сама українська опозиція в КПБУ, що знову ж таки свідчить про першість молоді в усіх революційних процесах в Україні того часу.

4. „Українізація“ і початок розвитку комсомолу України

Невдача комсомолу в Україні, тобто — невдача большевиків у боротьбі за українську молодь, означала фактичну ідейно-моральну поразку в Україні цих переможців у збройній боротьбі. Адже саме в той час, коли Ленін заявив, що «саме молоді належить завдання створити комуністичне суспільство»¹³), виявилось, що в Україні большевики не мають за собою молоді. Тому вже в 1922 р. на черговому з'їзді КСМУ, а ще чіткіше на наступній конференції КСМУ в 1923 р., комсомол України поставив основним своїм завданням «**боротьбу за молодь і працю в галузі комуністичного перевиховання молоді**», а спеціально — завдання «**організовано керувати селянською молоддю**».

Відповідно до генеральної лінії загальносоветського комсомолу того часу (початку т. зв. НЕПу), комсомол України оголосив себе «**робітничо-селянською організацією**», але такою, «**в якій робітнича частина (пролетарське ядро) перевиховує, переробляє селянську частину... бо тільки пролетаріят є єдиним, до кінця послідовним борцем за комунізм... селянська ж молодь просякнена дрібнобуржуазними пересудами.**»¹⁴) І хоч комсомол і боявся, що «**наплив селянської молоді може змінити його клясове обличчя і порушити його комуністичний характер**»,¹⁵) але мусив почати похід за втягнення в свої лави ширших мас селянської молоді, ставлячи ставку на те, що «**молодь далеко легше сприймає нові ідеї, ніж старші**»¹⁶).

В українській політичній ситуації того часу

це означало, що комуністичне «пролетарське ядро» національно неукраїнської частини комсомолу взяло на себе завдання «перевиховання й перероблення» мас національно української селянської молоді шляхом масового втягання її в комсомол. Але це невідклично вимагало перероблення самого комсомолу в напрямку його «українізації» в Україні. Саме таке завдання «українізації» й було дано тоді комсомолові компартією України, і комсомол узявся це завдання здійснювати, висунувши тепер на перший план у своїй діяльності «культурно-освітні завдання», які могли зацікавити селянську молодь.

4-й з'їзд комсомолу оголосив «похід на село для завоювання селянської молоді в лави комсомолу». Тому, що в Україні в цей час уже не було т. зв. «воєнного комунізму», а переможна советська влада замість збройних засобів почала вживати вже гнучкіших політичних методів, залучаючи до співпраці в «українізації» також справжні українські національні сили, комсомольський «похід на село» з новим «українізованим» культурно-освітнім обличчям тепер уже не залишився без успіху.

Згідно з большевицькою тактикою на той час, окупанти, за їх власним признанням, у той час почали «розганяючи шовіністичні «Просвіти», на їх місці творити інші українські, але саме українські, культурно-освітні осередки у селі і місті... дозволивши тим, хто тепер бунтує село, витрачати свою енергію на працю в них.»¹⁷⁾ Власне, отакою підміною «Просвіти» й почали десь від 1923—1924 рр. ставати на селах різні види масової культурно-освітньої самодіяльності, ініціативу в організації яких було доручено владою комсомолові. І це, в сполучі з хитрою полі-

тичною грою на безперечно існуючих соціальних протиріччях клясово здиференційованого села, допомогло комсомолові уже в той час залучити до своїх лав певну частину справді української, сільської й провінційно-містечкової молоді та вийти із стану ізоляції в Україні доби «воєнного комунізму».

В кожному разі, починаючи з 1923—1924 рр., мережа комсомольських осередків скрізь по Україні починає швидко зростати. Зростає і загальна кількість членів комсомолу України. До 1925 р. ця кількість досягла в Україні вже **чверть мільйона** і далі почала невпинно зростати з кожним роком.¹⁸) Як на трьохрічний термін від часу закінчення «воєнного комунізму» і «громадянської війни», це був не абиякий успіх нового «українізаційного» курсу комсомолу України.

5. Шляхи української молоді до комсомолу на початках його умасовлення

Між іншим, однією з найважливіших причин зростання комсомолу в Україні тих часів був той факт, що крім зацікавлення молоді різними формами масової культурно-освітньої самодіяльності, комсомол уже і в ті часи починав ставати також і просто **урядовим** протектором тієї молоді «з низів», що хотіла вчитися й шукала шляхів до здобуття вищої освіти. Рекомендації і просто відрядження (т. зв. «командировки» або «путівки») комсомолу до вищих учбових закладів (ВУЗів) поволі ставали для молодих хлопців і дівчат, зокрема селянського, але також і інтелігентського, походження, тією мрією, заради якої багато з них цілком свідомо і часто всупереч своїм почут-

тям, ішли до комсомолу і навіть ставали активними в ньому.

Як відомо, починаючи з 1924 р. в Україні відбувався досить швидкий і справді імпозантний (як на дореволюційні масштаби) зріст освіти, зокрема — вищої освіти, різнородна мережа якої все більше й більше ставала **українською**, як мовою навчання, так і складом тієї молоді, що там навчалася. В переважній своїй більшості це була селянська молодь, що буквально «перлася» з села до міста по освіту, поволі завойовуючи через освіту українські міста і перетворюючи так большевицьку тактичну «українізацію» в **фактичну** українізацію усіх ділянок життя України. Оскільки ж комсомол ставав посередньою ланкою між цією молоддю й ВУЗом, то вона, так би мовити — по дорозі до ВУЗу, **завойовувала** й комсомол, так само **фактично** його українізуючи.

Але крім стихійного «пристосуванського» потоку певної частини української молоді в комсомол, в цей час мало місце також і свідоме, а часом навіть і організоване, тактичне проникання в комсомол також тієї молоді, що стояла на цілковито антикомуністичних національних позиціях. Поробивши відповідні висновки з реального стану речей, що створився в наслідок поразки збройної форми українських визвольних змагань і перемоги большевизму, представники цієї частини української молоді, замість безвиглядного протиставлення пристосуванському потокові тієї молоді, що йшла до комсомолу з метою використання його для здобуття освіти, вдалася їй собі до використання цього природнього процесу й скерування його в напрямку, потрібному для продовження в майбутньому українських визвольних змагань.

Позиції і дії цієї частини української молоді досить яскраво описав у своїх спогадах один із характеристичних її представників — колошній молодий «холодноярівець» — Ю. Горліс-Горський. Описуючи підпільне зібрання чотирнадцяти юнаків і юначок у Києві в 1922 р. на квартирі, господинею якої була Леся — «дівчина з «задьористими» чорними очима і з комсомольською зіркою на блюзці», автор наводить такі слова «петлюрівського» підпільного провідника, звернені до учасників зібрання: «...Доба лицарських вчинків із зброєю в руках минула. Тепер українець, який хоче прислужитися майбутньому своєї нації, мусять іти на чорну роботу: готувати підвалини і матеріал для нового зриву... Леся записалася до комсомолу і дістала «командировку» на університет. Мудро зробила. І серед комсомольців та студентства багато нашої молоді, яка не стала ідейно нашою лише тому, що... так склалися обставини. Не треба промовляти до неї «контрреволюційними» категоріями, — не тільки тому, щоб не попасти відразу до ГПУ, але й тому, щоб не відразити її. Досить «не роздираючи червоного прапора», будити в тих українських серцях приспаний національний інстинкт. Решта — само зробиться. Прийде час і та молодь буде топтати ногами чужі ганчірки, яким сьогодні поклоняється.»¹⁹⁾

6. Українська ідейно-комуністична молодь

Але, звичайно, крім згаданих двох частин української молоді, що, починаючи з 1924 р., опинялась у комсомолі з особисто-приспосовницьких, або з національно-тактичних мотивів, була ще й третя частина української молоді, яка в той час

«окомсомолювалася» щиро і найбільш масово. Власне, ця частина й творила собою **основний матеріал** для «українізованого» комсомолу України, керованого все таки й далі головним чином чужим українській молоді різнонаціональним «пролетарським ядром». Це була молодь із тієї справді **пролетарської, робітничо-селянської** маси трудового народу України, що, як відомо, стала головною жертвою спритної соціально-класової демагогії перемагаючого большевизму і під кінець українських визвольних змагань переорієнтувалася на червоний прапор комуністичної «радянської України».

Але в той час, коли батьки цієї молоді, українські «пролетарі» міста й села, пішли за «радянською владою», чи лише не захотіли боротися з нею, просто тому, що вона дала їм «землю й заводи» та обіцяла тисячі різних соціальних благ, ця молодь прихилилася до цієї влади не тільки через ці матеріялістичні стимули. Як і всяка молодь, вона мала досить молодечого ідеалізму, щоб у своїй орієнтації на «радянську владу» керуватись не тільки соціально-класовими інтересами, але також і по своєму зрозумілим національними ідеалами. Ця молодь також була перш за все **українською** молоддю і жила розквітлою в революції візією вільної української держави. Тому й у «радянській владі» вона знайшла місце для своїх юнацьких мрій саме тому, що ця влада, зрештою, стала також «українською», приступивши зовсім недвозначно до розбудови такої української, хоч і «червоної», а не «жовтоблакитної» державности. Тим більше, що й деякі представники старших українських поколінь, навіть і деякі з чільних будівників української державности 1918—1921 рр., раптом, повіривши в щиро

українськість «радянської України», загубили тоді чітке розуміння граїв між однією й другою формами державности (Винниченко, Грушевський, Тютюнник).

Історичне тло й атмосферу народження нової віри цієї «пролетарської» української молоді в нову, «радянську» форму української державности описує у своїх спогадах цитований уже попередньо «петлюрівський» підпільник так: «Обличчя України в 1924 р., порівняно з минулими роками, змінилося до невпізнання. Знищені під час «воєнного комунізму» приватня торгівля й промисел розвивалися велетенськими кроками. Переводилася масова українізація установ та шкіл... Приїзд Михайла Грушевського із-за кордону, його реферати, статті Юрка Тютюнника у московських та харківських газетах — збивали з пантелику найсвідоміших. Українська держава з червоним прапором, замість жовтоблакитного, багатьом видавалася вже чимсь реальним. Галичани, переважно молодь, перебігали до «радянської України» цілими юрбами. Вже в травні (1924 р.) цифра перебіжчиків із Галичини в реєстрі подільського ГПУ перескочила за 30 000...»²⁰)

Нема нічого дивного, що в такій атмосфері формувався той новий тип молоді української людини, що вже не тільки з розрахунку, але й зовсім щиро, горнулася до організованих форм нового «радянського» життя в Україні, отже й до комсомолу. Саме з молоді цього типу й виростили ідейні кадри українського комсомолу, в яких національне й комуністичне химерно спліталось в одну ідейну цілість.

Виховувана, чи вірніше — перевиховувана, комсомолом на догматах комуністичного світогляду, з його ідеалізацією «пролетаріату», як еди-

ного рятівника людства, ця молодь щиро віддавала себе під керівництво комуністичного «пролетарського ядра», вірячи в те, що майбутнє України — в світовій перемозі «пролетаріату». На цій базі в цієї молоді народжувалася навіть нова українська комуністична романтика, оспівувана тоді новими українськими комуністичними поетами, як романтика, мовляв, українського майбутнього, в протилежність до пануючої досі національної романтики українського минулого. Дух і характер цієї нової романтики, якою захоплювалася українська ідейно-комуністична молодь, дуже добре відтворив тоді в своєму поетичному посланні «Україні» перший комуністичний поет України — **Василь Еллан-Блакитний**, оспівуючи одночасно й українську «пролетарську» молодь:

«...Хто ж це йде урочисто своїми шляхами, хто виступає ходою звитяжців з обличчями чорними (сонце і дим), із **блакиттю в душі і з червоним прапором у руках?** О, Україно моя, — це гордість, надія твоя — пролетарі, твої діти! Я бачу вогонь ув очах їх — вогонь той, як доля, як фатум. Я чую удари їх серця, — так гупає молот могутній на крицю ковадла — непереможно, невпинно, невтримно. Чи чуєш, моя Україно? То доля кується твоя на ковадлі, твоя Будучина кується. Вже бачу її — і тому я щасливий, що можу ще жити і вмерти в ім'я будучини твоєї — бо бачу тебе в Будучині!..»²¹)

Такі ж самі поетичні мотиви романтичної закоханости в нову, робітничу «червону Україну» — омріяну країну майбутнього «електричного віку», будовану українським пролетаріатом, звучали й у перших книгах тоді ще молодого Хвильового — «Молодість», «В електричний вік», і в по-

езії швидко переорієнтованого на «червоне» Тичини, що став тоді також співцем «молодого, молодого, молодистого» комсомолу. Все це й було те, чим жила й дихала на початках «українізації» ідейно-комуністична українська «пролетарська» молодь, що справді була тоді «з червоним прапором у руках», але «з блакиттю в душі».

7. Два табори української молоді 20-х років

Таким чином українська молодь 20-х років під Советами складалась із трьох головних груп: 1) **національно-свідома протибольшевицька молодь** селянського та інтелігентського походження, що після здавлення «петлюрівського» повстанства й початку «українізації» перейшла до мирного змагання з більшевизмом на культурно-освітньому полі; 2) **пристосуванська молодь** різного соціального походження, що виповняла собою всі форми нового «радянського» життя, не переймаючись його комуністичним ідейним змістом і залишаючись стихійно-українською по суті; 3) **ідейно-комуністична українська молодь** «соціально-близького більшевикам «пролетарського» походження, що сполучала в собі комуністичну ідейність з ідейністю національно-українською.

В загальній масі української підсоветської молоді 20-х років перші дві групи становили собою переважну більшість. Натомість третя група становила собою більшість тодішньої **комсомольської** молоді (виключаючи іншонаціональний, особливо ж російський, елемент у комсомолі України, де цей елемент і далі був не тільки чисельний, але й керівний).

Не зважаючи на те, що, як уже було відмічено вище, комсомол був для великої маси української молоді лише своєрідним перехідним пунктом на шляху з села й заводу до ВУЗу й особистої кар'єри, і тому в ньому було багато не тільки пристосовницької, але й протибольшевицької молоді, проте все ж таки засадничо вся українська молодь поділилася тоді в Україні на два **протилежні табори**: безпартійної і комсомольської молоді. Протягом усіх 20-х років між цими двома таборами відбувалася навіть боротьба, в якій за комсомолом стояла вся сила урядової комуністичної партії і її державної машини, а за протибольшевицькою молоддю — лише рештки недобитого ще національного підпілля. Властиво, це й була **боротьба** (перш за все — ідеологічна боротьба) між **большевизмом і українським націоналізмом** (у найширшому розумінні цього поняття) за **українську молодь**.

В цій боротьбі український націоналізм, що тоді в підсоветській Україні загально називався «**петлюрівщиною**» і був тотожним з ідеєю відновлення УНР, був настільки активним, що спробував навіть створити свою власну, протиставну комсомолові, підпільну організацію української молоді. Ініціатива в цьому належала недавнім провідним діячам УНР, що після збройної поразки УНР залишилися в Україні для легальної наукової діяльності. Так ще в 1923 р. в Києві при 1-й семирічній школі ім. Шевченка з ініціативи підпільної УНРівської організації БУД (Братство Української Державности), під керівництвом проф. В. Дурдуківського та в співдії з акад. С. Єфремовим і проф. Й. Гермайзе, виникла півлегальна юнацька організація «**Товариство Єдності і Згоди**» (ТЄЗ), що вже в 1924 р. була формаль-

но розпущена в зв'язку з урядовим закидом, що «це організація, яка поставила собі за мету **боротися з комсомолом**», хоч вона фактично існувала аж до 1927 р., але вже майже цілком нелегально.²²) При чому цікаво, що навіть і в цій молодечій організації, що існувала під опікою українського антикомуністичного підпілля була також ідейно-комуністична, т. зв. «комсомольська» течія, що обстоювала «ліві» ідейні позиції. Цю течію репрезентував сам голова ТЄЗу **Сава Малащук**, що належав до категорії «пролетарської» української мододі, бо був вихованцем дитячого (сирітського) будинку. Але була там і права, цілком антикомуністична й антикомсомольська націоналістична течія на чолі з **Миколою Павлушковим** і **Борисом Матушевським**, представниками чисто інтелігентського середовища, зв'язаного з керівними колами колишньої УНР. Між комсомольською і антикомсомольською течіями в ТЄЗі відбувались гарячі політичні дискусії, в ході яких викристалізувалось тверде ядро безсумнівно протикомуністичної української молоді, що готова була стати до прямої боротьби проти окупантської влади в Україні. Навколо цього ядра, очоленого Павлушковим і Матушевським, уже у травні 1925 р. почала засновуватися цілком підпільна організація молоді. головним чином студентської молоді, що в 1926 р. остаточно оформилась під назвою «**Спілка Української Молоді**» (СУМ).

СУМ, як це відомо з матеріалів пізнішого судового процесу над цією організацією, ставив своїм завданням бути українським протиставленням большевицькому комсомолові і організувати українську молодь для боротьби за УНР, що для більшості членів СУМу була взірцем

справді незалежної української державности. Як свідчить у своїх спогадах особа, близька до джерел і діячів цієї організації, «Павлушков старанно добирав своїх однодумців, вишукуючи їх передусім серед вихідців із села, тої наполегливої і безумовно ідейної молоді, співзвучної ідейним настроям Павлушкова. Навколо Павлушкова було молоде покоління синів і дочок тих, що склали свої голови або були ще живі і працювали для реваншу, що боролись за ідеї УНР. Ідея СУМу, як організації, що мала скупити навколо себе всю антибольшевицьку молодь, у протигагу комсомолові, була для цієї категорії молоді, звичайно, не тільки близька, але й була ідеєю нормального шляху боротьби за незалежну Україну.» 23)

8. „Боротьба за душу української молоді“

Як відомо, СУМ був автономною частиною ширшої «Спілки Визволення України», діячі якої — видатні діячі УНР — керували політичним розвитком цієї молодечої організації. Взагалі в діяльності СВУ одною з найголовніших ділянок була саме боротьба за українську молодь — за її національне виховання і спрямування. Не даром на пізнішому процесі СВУ большевицька прокуратура висувала, як головне обвинувачення проти підсудних, саме цей момент, називаючи це «**боротьбою націоналістів за душу молоді**».24)

І справді ця боротьба провадилась з обох боків — і з боку комуністичної влади, і з боку національного підпілля. І це останнє спочатку мало досить великі успіхи. Так звана «**шкільна група**» СВУ в роках 1926—1929 розвинула надзвичайно інтенсивну діяльність по всіх школах України, вміло пристосовуючись до підсоветських «укра-

інізаційних» умов. Згідно з признанням керівника «шкільної групи» СВУ — Дурдуківського, СВУ «трактуючи комуністичний рух серед молоді», як «неминуче зло», через підлеглий їй СУМ «вживала всіх заходів, щоб цей рух якнайменше шкодив вихованню молоді» в українських школах. З цією метою передусім ішла праця в тому напрямку, щоб «**підпорядкувати своїм впливам керівників комсомольських осередків у школах**».25) Більше того, СВУ-СУМ дбала навіть про те, щоб «до кожного комсомольського осередку делегувати національно-вихованих учнів, а то й учителя, щоб слідкувати за кожним кроком комсомольців і паралізувати їхні пляни і впливи на молодь».26) Дурдуківський, наприклад, завжди обстоював думку про те, щоб «не ізолювати цілком комуністичних організацій молоді в школі від шкільного життя, а навпаки — весь час непомітно провадити наступ національно-свідомої молоді на ці організації і в такий спосіб «**утопити**» **комуністичний рух серед української молоді в українському національному оточенні**».27) Такі самі завдання ставила і здійснювала СВУ-СУМ також і на академічному відтинку, серед студентів українських ВУЗів. Згідно слів акад. Єфремова на процесі очолюваної ним СВУ, ця організація через свою т. зв. «педагогічну групу» провадила активну роботу серед студентства, здійснюючи вплив на студентів з метою «**випустити студента-українця, прихильника незалежної України**».28)

В основному ці свої завдання СВУ-СУМ виконувала добре, тому протягом років НЕПу й «українізації» змагання комуністичного й національного середовищ «за душу української молоді» в школах і ВУЗах України відбувалося навіть з деякою перевагою на бік **національного**, а не комуністич-

ного, виховання. В ці роки советські школи й ВУ-Зи в Україні випускали таки «студентів-українців», бо, як це признають самі большевики, вирішальні позиції на педагогічному фронті в Україні в цей час були в руках СВУ, і навіть охоплена комуністичною системою виховання шкільна молодь, зокрема й особливо — сільська, виховувалася фактично під впливом ідей СВУ, бо «90% усього числа примірників підручників, що вживалися в школах УРСР, належали авторству членів педагогічної групи СВУ.»²⁹)

Щождо комуністичного руху серед української молоді, тобто — комсомолу, то хоч СВУ-СУМ і не вдалося «утопити його серед українського національного оточення», проте він сам скоро почав топитися в морі української національної стихії, розв'язаної «українізацією». Вже в 1926 р. національний склад комсомолу України став у своїй кількісній більшості українським.³⁰) Ця українська більшість зростала далі з кожним роком, а з нею зростали й українські національні ферменти в комсомолі. Цілий ряд фактів, зокрема цілий ряд профілактичних заходів комуністичної влади в Україні в ті часи, з метою запобігти «націоналістичним впливам» і навіть «прониканню петлюрівщини» в комсомол України, свідчать про те, що ці впливи були владою своєчасно помічені і з приводу того було вдарено на сполох. Зокрема постійна боязнь «петлюрівщини» і постійне нагадування комсомольській молоді України про цю актуальну «небезпеку», кидалися в вічі напр. у 1926 р., коли тодішній голова уряду УРСР В. Чубар, промовляючи в Харкові на з'їзді комсомолу України, говорив:

«...Молоді України доводиться зростати серед суперечностей, які виникають у нас у зв'язку з

розв'язанням національного питання... В своїй буденній праці ви навіть не уявляєте собі, товариші, що поруч із радянським урядом є закордонном ще другий «уряд» УНР Симона Петлюри. Цей уряд готується знову спробувати зруйнувати наше будівництво, пошкодити йти мирним шляхом до соціалізму. Щоб остаточно знищити цю небезпеку, ми мусимо не тільки покласти надію на нашу червону дипломатію, але й стежити за тим, щоб у нас тут не було прихильників нової боротьби з нами. Хай це не здається вам якоюсь абстракцією, але є у нас ще й досі люди, що схиляються до петлюрівщини, що провадять підпільну роботу. Вони заявляють себе оборонцями національної республіки, ніби незалежної від Росії... Кожний свідомий пролетар, кожний свідомий комсомолец повинен провадити боротьбу з націонал-шовінізмом...» 31)

Справжню вимову подібних звернень комуністичної влади до комсомольської молоді України найкраще розшифрував тоді та зробив з того належні висновки не хто інший, як сам той **Петлюра**, ім'ям якого намагався Чубар у своїй промові лякати українських комсомольців. Будучи в той час найуважнішим спостерігачем і дослідником внутрішніх процесів у підсоветській Україні, С. В. Петлюра, що вів тоді відділ «З Великої України» в органі уряду УНР на еміграції «Тризуб», писав там з приводу промови Чубаря так:

«В високій мірі характерно, що з такою промовою пан Чубар виступив власне на з'їзді українського комсомолу. Цю організацію українська філія «всесоюзної комуністичної партії» вважає за одну з головніших підпор своєї влади в Україні. Про неї вона дбає, як про своїх наступників, як про «молоду гвардію»; нею вона пишається, не

тільки через те, що в цій «гвардії» рахується тепер 320 000 підлітків (див. «Комсомолец України» ч. 26, Харків, 1926 р.), а й через те, що її виховано цілковито ніби в дусі «ленінських принципів». Здавалося б, що таке виховання мусило б убити в «комсомолятах» всяку згадку про «уряд УНР». Але голова «уряду УРСР» вважає проте потрібним спинитися над існуванням уряду УНР і ствердити, що «є в нас люди, що схиляються до петлюрівщини», «що провадять підпільну роботу». В чому річ?..

«Треба думати, — продовжує далі Петлюра, — що у «відповідального» голови московської експозитури в Харкові були мотиви говорити на цю тему більш поважно... Сьогоднішня постава українського комсомолу до пануючої влади, його персональний склад, мотиви, через які українська молодь іде до цієї організації, не можуть збити з толку уважних обсерваторів тих процесів, що відбуваються в її лоні. Настрої молоді взагалі мінливі й скоропереходящі. Не виключена річ, що й комсомольська молодь, співаючи сьогодні інтернаціонал, завтра затягне «Ще не вмерла», тим більше, що й слова й мотив національного гімну вона вивчила в ті роки, коли вивчене не забувається на все життя і таїться в глибині душі, як найдорожчий скарб молодечого ірраціонального чуття... Можливо, що Чубар хворіє на самозакочисування і вірить у безкритичне відношення до його слів комсомольської аудиторії. Ми такої віри не поділяємо і маємо підстави думати, що не помиляємося...»32)

В своїй аналізі духової постави тогочасного «українського комсомолу», тобто — української молоді, що була тоді в комсомолі, Петлюра справді не помилявся. В душі тієї молоді справді поруч

«Інтернаціоналу» звучала «Ще не вмерла», незалежно від того, чи багато серед неї ще знало тоді слова й мотив українського національного гімну. В більшості це було просто оте «молодече ірраціональне чуття», що в'язало її з духом своєї непокірної нації і підказувало їй здорову національну реакцію на ненормальність стану ворожої окупації. Зрештою, в комсомолі тоді була ще молодь революційного покоління, бо це була ще тільки перша пореволюційна декада, коли люди до 25-ти років, яких охоплював комсомол — це й були якраз ті, чия свідомість формувалась під враженням українських визвольних змагань. Українські комсомольці, про яких писав Петлюра в 1926 р., ще тільки шість років тому дихали «петлюрівським» повітрям УНР, маючи від десяти до дев'ятнадцяти років під час «Холодного Яру» і «Трипільської трагедії». Боротьба за душу цієї молоді була для большевицької влади тоді нічим іншим, як у першу чергу саме боротьбою з живим іще духом «петлюрівщини» в душах того покоління. Саме в пляні такої боротьби й виступав на комсомольському з'їзді Чубар, і такі виступи відбувались тоді скрізь по Україні, на кожних комсомольських зборах. А в парі з тим відбувалась і демонстративна «українізація» комсомолу, та кож у тому самому пляні боротьби за молоді українські душі. Але які були наслідки цієї боротьби?

Підсумовуючи чисельні факти національно здорового, критичного думання української комсомольської молоді в зв'язку з тими «протириччями розв'язання національного питання», про які говорив на комсомольському з'їзді Чубар, Петлюра в 1926 р. зробив такий висновок: «...Шостирічне полювання уряду УССР за українськими ду-

шами скінчилось нещасливо. Уряд цей може вивозити з України хліб, цукор, вугілля, всі багатства її, але української душі з неї не вивезе. Української душі уряд УССР не переборов і не перетворив по своєму образу й подобію... Ми думаємо, що навіть оті молоді душі комсомольців, по які особливо так полює уряд УССР, теж не опановані ним. У кожному разі не всі...»33)

Дальші події в Україні й постава української комсомольської молоді в них з усією переконливістю ствердили ці висновки.

9. Відгомін „хвильовизму“ серед „молодої молоді“ в комсомолі України та навколо нього

Хоч комуністичні володарі України намагались найбільше мобілізувати увагу української комсомольської молоді на боротьбу проти головної для них небезпеки «петлюрівщини», розуміючи під цим впливи на молодь з боку зовнішніх у відношенні до комуністичного середовища і, мовляв, «контрреволюційних», сил національного проти-советського підпілля, проте несподівано для них небезпечні «націоналістичні впливи» на цю молодь прийшли раптом з іншого боку. Зрештою, ці впливи навіть не прийшли ні з якого боку, а просто виникли, як внутрішнє органічне явище, в самому ж таки українському комуністичному середовищі, частиною якого був і український комсомол. Цим явищем стала українська національна опозиція в Комуністичній Партії (большевиків) України (КПБУ), яка (опозиція) перекину-

лася й у лави «ленінського» комсомолу України (ЛКСМУ).

Українська національна опозиція в КПБУ, як відомо, виринула на поверхню загального громадсько-політичного, а особливо — культурного, життя підсоветської України, ставши політичним фактом для мас української підсоветської молоді, в рр. 1925—1928 у вигляді т. зв. «хвильовизму», тобто виступу із своїми дискусійними тезами тоді ще досить молодого українського письменника-комуніста М. Хвильового, що його тодішній нарком освіти О. Шумський узяв під свій захист, як «молодого культурного пролетаря». Ставши після смерти Блакитного в 1925 р. провідною постаттю українського культурного відродження 20-х років, Хвильовий скоро став також і найвидатнішим речником тих, мовляв Блакитний — «пролетарів, дітей України», що мали «червоний прапор у руках і блакить у душі». А що саме такою була тоді більшість ідейно-комуністичної української молоді, то Хвильовий і став її духовим провідником.

В своїх літературно-публіцистичних памфлетах Хвильовий, звертаючись якраз до української комуністичної молоді і до «молодої молоді» взагалі, іменем своєї «молодої кляси молоді нації» виставив ряд відомих вимог усамостійнення культурного, а потім і політичного, розвиткового процесу молоді «радянської України» та незалежнення її від опіки Москви. Більше того, він надхненно-поетично проголосив, що «українська молода нація, український пролетаріят і його інтелігенція — це носії й ідейні надхненники великої місії України на Сході Європи. Навколо них і тільки них мусять скупчитися всі, хто сприятиме великій меті відродження великого народу.»³⁴⁾ Саме в такій офіційній інтерпретації були пред-

ставлені читаючій українській підсоветській молоді основні думки Хвильового, зведені до таких висновків: «Радянська Україна — не радянська, диктатура пролетаріату — не диктатура пролетаріату, національна політика партії — це одна лиш омана, а сама партія — організація лицемірів... Єдине гасло, яке може запалити мільйони, піднести їх на височінь патосу боротьби — є національне відродження України» («молоде відродження моєї молоді нації» — словами Хвильового).³⁵) І от ці еретичні думки Хвильового, зведені, зрештою, до двох простих гасел — **«Геть від Москви!»** і **«Орієнтація на Європу!»**, скоро буквально схвилювали ту «молоду молодь», до якої ці думки й були звернені (не даром перші памфлети Хвильового так і визначалися в піднаголовку — «листи до молоді молоді». Під «молодою молоддю» Хвильовий розумів ту молодь, що мала властивий молодості неспокій критично-творчого думання та вміла, чи бодай хотіла, думати **сміливо й незалежно**. В першу чергу тут, звичайно, малась на увазі студіююча, академічна молодь.

Звичайно, як ідейний український комуніст, Хвильовий звертався до ідейно-комуністичної, комсомольської молоді, але він закликав її «не комсомолити впустопорожне», а «вчитись думати» і «дерзати», тобто — бути відважною в шуканні власних шляхів. Саме цю, ідейно-комуністичну комсомольську молодь України найбільше й схвилював Хвильовий, що взагалі для своїх сучасників був, як відомо тим, що «сам хвилюється і других хвилює». Та саме в тому й полягало просто таки епохально-історичне значення виступу Хвильового, що він, український комуніст, переставляючись на рейки **національного** мислення, переставляв на

ці самі рейки й ту комуністичну українську молодь, для якої ім'я і шлях Хвильового значили щось більше, бо «новіше й революційніше», ніж усе те, що виставлялось досі перед її очима у вигляді, мовляв, «старої і контрреволюційної», що стала офіційною лайкою, «петлюрівщини».

«Новіше й революційніше» в національно-опозиційних тезах «хвильовизму» полягало для української ідейно-комуністичної молоді в тому, що тут уперше їй було підказано простий вихід із того складного протиріччя, в якому перебувало її мислення — протиріччя між її природними національними прагненнями і вноєними їй теоретичними догмами марксистського «наукового» соціалізму-комунізму про підлеглість національного «клясовому» й «інтернаціонально-світовому». А вихід цей підказував Хвильовий такими зрозумілими їй словами, взятими саме з «клясового» й «інтернаціонального» лексику того ж таки марксистського «наукового соціалізму-комунізму»: **«...Самостійність України — це вимога залізної і непереможної волі історичних законів, бо тільки таким чином ми прискоримо клясову диференціацію в Україні. Якщо якась нація проявляє на протязі віків свою волю до виявлення свого організму, як державної одиниці, тоді всякі спроби так чи інакше затримати цей природній процес — з одного боку затримують оформлення клясових сил, а з другого боку — вносять елемент хаосу в світовий, загально-історичний процес. Змазувати самостійність марксистом — значить не розуміти, що Україна буде пляцдармом для контрреволюції доти, доки не пройде того природнього стану, що його пройшла Західня Європа в час оформлення національних держав».** 36)

Дарма, що фразеологія цих висловлювань

Хвильового була діаметрально протилежна вихідним положенням «петлюрівської» ідеології УНР, але висновок про те, що Україна мусить «пройти той природній стан, що його пройшла Західня Європа в час оформлення національних держав», означав ніщо інше, тільки реабілітацію за допомогою марксистської фразеології тієї «петлюрівщини» — УНР, що якраз і була тим «природнім станом оформлення національної держави» демократичного західньо-європейського типу, що його «волею історичних законів» саме й проходила Україна в рр. 1918—1921. Саме в цьому пункті й сходилися в одно шляхи двох протилежних ідеологічних течій революційного українства під Советами — національно-демократичної, «петлюрівської», і національно-комуністичної, «хвильовистської». І хоч ані справжні «петлюрівці», ані справжні «хвильовисти», тобто — властиві представники цих течій в особах їх історичних носіїв з кіл старших поколінь, так і не наблизились одне до другого, проте українська «молода молодь» підсоветської формації зрозуміла все це по своєму, розуміючи «хвильовизм» крізь призму «петлюрівщини», а «петлюрівщину» крізь призму «хвильовизму». І саме в цьому полягало епохальне значення «хвильовизму» в розвитку національного мислення української молоді в підсоветських умовах.

Якщо взагалі, за свідченням старшого українського діяча «петлюрівського» типу (Могилянський), враження від висловлювань Хвильового в підсоветській Україні було таке, «ніби в кімнаті, де було так душно, що дихати стало важко, раптом відчинено вікна і легені нараз відчули свіже повітря»³⁷), то для української підсоветської «молодої молоді», зокрема ж — для творчої

молоді в комсомолі, це було щось рівне відкриттю нових ідейних горизонтів. Тому від початку тієї «літературної дискусії», що її спричинили памфлети Хвильового, аж до її кінця, головною аудиторією і головним «болільником» цієї дискусії була якраз ця молодь — студенти і комсомольці. І найбільшим любимцем цієї молоді був Хвильовий, що саме голосами цієї маси своїх молодих читачів був, за бібліотечною статистикою 1926—1928 рр., визнаний найпопулярнішим із тодішніх українських письменників. Хто жив у ті часи в Харкові, тодішній столиці УРСР, той знає, яку атмосферу гарячої прихильності до Хвильового і його послідовників з «Вапліте» творила тоді українська студентська молодь на всіх тих відкритих мітингах, на яких оборонці урядової «генеральної лінії» атакували «хвильовизм». Досить хоча б згадати відомий мітинг у грудні 1926 р. в Харківському університеті (тоді ще Інституті Професійної Освіти), де студенти вчинили справжню обструкцію урядовим промовцям проти Хвильового і «Вапліте», закидаючи їх гострими, сміливо-критичними запитамі, на які вони не могли дати відповіді. Незадоволені студенти одверто протестували і їх мусив заспокоювати проф. Коряк.38) Так само демонстративно-прихильне до «хвильовизму» ставлення виявляла студентська молодь і на останньому дискусійному вечорі в Будинку Літератури ім. В. Блакитного в лютому 1929 р.

Взагалі треба відмітити той факт, що головним, так би мовити, героєм цілого того короткого, але бурхливого, періоду «бурі і натиску» відродженої «українізацією» України, що його кульмінаційним пунктом була дискусія навколо «хвильовизму», був саме молодий український сту-

дент-комсомолец. Він же був і головним ентузіастом самої українізації. Не даром «хвильовист» М. Куліш у своїй нашумілій п'есі «Мина Мазайло», подаючи узагальнені образи тієї доби, носіями переможної українізаційної течії вивів саме студентів-комсомольців. Тип молодого українського студента-комсомольця, що через захоплення українським культурним відродженням ставав перш за все українцем, а не комсомольцем, щоб потім, зрештою, стати таврованим владою «українським націоналістом» — цей тип був справді характеристичним типом доби.

Дуже показовими під цим оглядом були наслідки **затіяної** Хвильовим «літературної дискусії» для молодечої літературної організації «**Молодняк**», що об'єднувала молодих письменників-комсомольців, у той час переважно студентів. Хоч ця організація була створена спеціально для форсування «генеральної лінії» комуністичної партії в українській літературі, з розрахунку на безумовну вірність партії комсомольського «молодняка», і хоч ця організація існувала й діяла під безпосереднім наглядом ЦК ЛКСМУ, проте в ході «літературної дискусії» і боротьби з «хвильовизмом» ця організація фактично була «хвильовизмом» розкладена: Найвидатніші молоді українські поети й письменники-комсомольці, як то — **Олекса Влизько**, **Василь Мисик**, **Іван Ковтун** (**Ю. Вухналь**), **Олексій Квндзіч**, **Олесь Донченко**, **Терень Масенко** та інші на чолі з головним молодим критиком-теоретиком цієї комсомольської групи — **Іваном Момотом** у рр. 1928—1929 «зрадили» офіційні позиції «пролетарського реалізму» і перейшли під стяг «активного романтизму» Хвильового та його групи. Покинувши «Молодняк», вони опинилися спочатку в очолюваній Хвильовим групі,

що гуртувалась навколо альманаху «Літературний Ярмарок», а потім влились (крім Влизька) у заініційовану Хвильовим організацію «Пролітфронт». Це, власне, й були ті українські комсомольці, що, відповідно до заклику Хвильового, «не комсомолити в пустопорожнє», а «вчитися думати» й «дерзати», пішли саме цим шляхом. В своїх творах ці письменники-комсомольці в той час розвінчували в прозорих алегоріях советське «короткозоре Ельдорадо» (Влизько), оспівували «безумство люте конкістадорів» своєї омріяної «Республіки» (Масик), висміювали глупоту «комсомолення в пустопорожнє» (Вухналь), славили засланих опозиціонерів «неправих, але впертих» (Масенко), показували вразливість молодих комсомольських душ на спокусу романтики національного підпілля (Донченко), шукали спільну, стихійно-національну основу революційного минулого в «червоних» і «жовтоблакитних» героїв своїх творів (Кундзіч) і обґрунтовували новий стиль «активного романтизму» української революційної літератури (Момот). Як відомо, пізніше одні з них були розстріляні або заслані, як «українські націоналісти» та ще й «терористи», а інші, що не померли самі, стали жертвами морального терору влади, як також «націоналістичні ухильники».

10. „Занепадництво“ і духове „бунтарство“ серед української молоді 20-х років

Під кінець 20-х років українська підсоветська молодь революційного покоління, наближаючись до межі, за якою вже кінчалась буйна молодість і починалась ваговита зрілість, наближа-

лась також і до межі, за якою вже завершувалось її ідеологічне формування і приходила пора рішального вибору — «або — або». Прийшов також час для підсумку першого десятиліття спроби большевиків виховати перше покоління підвладної їм молоді України. І от саме тоді почало виявлятися, що ця спроба зазнала повної невдачі.

Як відомо, приступаючи до впровадження в Україні своєї системи «комуністичної освіти й виховання», большевики, як головне завдання цієї системи поставили «виховання нової людини соціалістичного суспільства, людини-комуніста, для якої комуністичний лад життя мав би бути органічно-близьким, внутрішньо-необхідним».38) Але ось виростало молоде покоління, що свою освіту здобуло в большевицьких школах і виховувалось у комсомолі, чи під його опікою й контролю, і який же вийшов підсумок? Навіть найбільш духово зв'язана з большевицькою владою частина української молоді революційного покоління, тобто — ідейно-комуністична українська молодь, устами свого представника й поета Д. Фальківського з сумом признавалася, що в підсумку свого шляху «під червоним прапором з блакиттю у душі» вона опинилась «на пожарищі» своєї юнацької віри в комуністичне майбутнє України —

І тепер... з зимою сірою
І пісні й думки сплелись...
Не скажу, що й досі вірю я
В те, в що вірив я колись.
Не скажу, що й досі вірю я
У правдивість юних дум.
Хто ж із вас, якою мірою
Змірять може біль і сум?..

Оцей глибокий «біль і сум», як наслідок розчарування і зневіри в лавах ідейно-комуністичної

української молоді, став у кінці 20-х років головним настроєм цієї молоді. Цей настрій, що його влада офіційно охрестила популярним тоді словом «занепадництво», був таким симптоматичним і небезпечним для влади явищем, що боротьбу проти нього було навіть проголошено одним з найактуальніших завдань комсомолу в той час. Небезпечні симптоми, які крились за цим явищем, полягали в тому, що хоч це й був настрій усього лише пасивного песимізму, але він означав **духову кризу** молоді, в якій із зерен сумніву уже зароджувались паростки нової сили спротиву. А сумніви в цієї молоді з'явилися у великій мірі саме в наслідок того критичного думання, яке було розбуджене перш за все хвилюючим уми цього покоління «хвильовизмом». Він допоміг цій молоді зробити «переоцінку цінностей», хоч нових цінностей їй у готовому вигляді так і не дав. Власне, ця відсутність нових завершених цінностей та певна порожнеча на місці зруйнованої віри й були одною з основних джерел настрою «занепадництва».

Це був настрій тих, із яких владі не вдалося зробити справді потрібних їй «нових людей» типу «людини-комуніста», бо для них «комуністичний лад життя» не тільки не став «органічно-близьким і внутрішньо-необхідним», а навпаки — став чимось відштовхуючим, як взагалі все те, що не виправдало віри «у правдивість юних дум». Але тому, що ці люди не стали, і не могли відразу стати, на протилежний бік, вони опинилися, так би мовити, посередині, в свосрідному безвихідді, яке й було психологічним ґрунтом їхнього песимізму — «занепадництва». А мотив прощання з молодістю на грані мужности, до якої ці люди приходили з

порожніми руками й душами, тільки підсилював і уяскравлював цей настрій.

Звичайно, цей настрій знайшов свій найяскравіший вияв у тогочасній українській літературі, а спеціально в поезії цього покоління. Аналізуючи твори молодих авторів того часу, тодішній видатний український письменник Б. Антоненко-Давидович писав: «Дивна всеж таки річ: масовий молодий автор на 80% свого складу — песиміст. Бактерії занепадництва занадто рано потрапляють до його молодого поетичного організму.» 39) Але це була не дивна, а природня річ, бо це було відзеркалення розчарованих і неочарованих молодих душ. А що цей факт виявився найбільше в літературі, то це було лише наслідком того, що тільки в літературі тоді ще був можливим відносно вільний вияв духовості цього покоління.

Між іншим, як вияв духовости української молоді комуністичного середовища, «занепадництво» в поезії представників цього середовища висловлювало зокрема характеристичний настрій, що з'явився тоді й поширився серед цієї молоді — настрої болю від підсвідомого почуття **провини** перед своїм народом, почуття провини перед своєю національною і соціальною стихією — селянством, з гущі якого в основному походила ця молодь. Це було почуття «блудного сина», що вертається до рідного лона — до села і, спокутуючи свою провину, просить прощення. Цей мотив досить виразно звучав у «занепадницькій» поезії Фальківського:

Поклонюся я низько житам:

— Ви простіть мене, блудного сина!..

Крім Фальківського, особливо характеристичним «занепадницьким» поетом цього покоління,

зокрема — співцем мотиву «блудного сина», був також комсомольський вихованець **.Г. Косяченко**, що створив навіть узагальнений поетичний образ-символ свого типу розчарованої і неочарованої української молоді людини в поемі «Блудний син» — образ сина селянської України, заблуканого в керованому чужою силою місті, розтерзаного почуттям зради своїй матері, своєму природньому національному лоніві — селові, який на цьому тлі доходить аж до самогубства. Виразником цього ж самого «занепадництва» був у той час також і ще молодий тоді **В. Сосюра**. Хоч він і не був представником молоді цього покоління, але, як поет, був любимцем саме цієї молоді. Саме вона, власне, й піднесла Сосюру на п'єдестал першозначного поета підсоветської України 20-х років якраз тому, що він тоді був її поетом, висловлював тоді її «занепадницькі настрої» — настрої людей, у яких, за крилатою фразою з вірша Сосюри, була «на кашкеті зірка п'ятикутна, а на серці — тьма...»

Зрештою, це «занепадництво» стало просто своерідною поетичною модою й позою тогочасної української молоді, одержавши навіть, через її масове епігонство Сосюри, популярну тоді назву «сосюринщини» (за зразком «есенінщини» — загальносоветського явища «занепадництва» підсоветської молоді під впливом песимізму поета-самогубця **С. Єсеніна**). Проте і в цій епігонській моді-позі крилось ніщо інше, тільки все те ж саме явище загального розчарування й зневірення підсоветської молоді та втрати ідейного спрямування в масах досі ідейно-комуністичної молоді. Бо моральний стан цієї молоді був справді трагічний: втративши кермо й вітрила комуністичного світогляду, ця молодь пішла, так би мовити, самопас,

шукаючи нового ідейного світу і нових доріг. Але не маючи можливости в підсоветському безвихідді знайти якусь правильну орієнтацію, вона йшла наосліп, опинившись у стані, що його досить щиро — безпосередньо висловив один з молодих поетів-початківців цього покоління:

Я іду — і не знаю, куди...

(М. Пронченко).

Але «занепадництво» — це була тільки одна сторона медалі, якщо йдеться про характеристичні настрої і тенденції серед української підсоветської, зокрема — комсомольської, молоді. Другою стороною було інше, але споріднене з «занепадництвом», явище, а саме — явище **духового «бунтарства»** серед цієї молоді.

Як і «занепадництво», духове «бунтарство» цієї молоді було виявом духової кризи людей, що втрачали свої молодечі ілюзії під впливом сумнівів і критичного думання, але ще не мали ніякої виразної нової віри. Як і «занепадництво», це «бунтарство» було виявом настроїв розчарованої й нічим не очарованої молоді, точно не означене ніякими певними цілями. Це не було ще ніяким ідейним протестом, хоч уже й мало в собі зерна грізних протестантських потенцій.

Ці настрої знайшли також свій найяскравіший відбиток у тогочасній молодечій літературі України. Найвидатнішим виразником цих настроїв був уже згадуваний молодий український поет-комсомолец **О. Влизько**, що свідомо декларував своє бунтарство, як духову поставу супроти дійсности, хоча б у такому характеристичному визначенні своїх завдань поета:

Давно набридли струни ліри
І пил злетів на святість тем.

Зроби без жрецтва і офіри
Себе самого бунтарем!..

Хоч подібними своїми свіжими, по-юнацькому бунтарськими поезіями Влизько спочатку завоював у советської офіційної критики звання «представника революційного оптимізму», проте скоро виявилось, що це бунтарство і ця революційність молодого поета далекі від офіційного советського «оптимізму» і від советського розуміння революційності. Його справжній **революційний оптимізм** без лапок виявився прямим плодом тих зерен сумніву, з яких на ґрунті «занепадництва» виростили в масах української підсоветської молоді паростки ідейного спротиву советській дійсності. Сховану вибухову силу цього справді революційного оптимізму, що народжувався в муках песимізму, висловлював Влизько ось хоча б у таких небезпечних для советського офіційного оптимізму рядках:

Не шукаю доріг і не плачу.
Всі дороги ведуть в океан —
Через долю собачу,
Через болі роз'ятрених ран.
Не зриваю в одчаї вітрила,
Допомоги чужої не жду.
В океані бунтарської сили
Ще почують мою, молоду!..

При ближчій аналізі такого «революційного оптимізму» не можна не помітити, що в основі його лежить настрій молодечого **одчаю**, тобто — настрою останньої межі песимізму. А саме на цій межі народжується готова на все бунтарська одчайдушність. Зрештою, Влизько й став співцем саме такого молодечого одчаю, що звучав у його поезії ось хоча б так:

Гей ти, серце, сонячно гаряче,
Гей ти, серце, сонцем молоде!
Від колиски невгамовна вдача
Оселилась з нами і росте.
Понесем ж, серце, голі й босі,
На одчай голівоньку свою!..

Поет навіть свідомо закликав своїх ровесників «тривати», гамуючи свої песимістичні настрої та «граючи з життям», у постійній готовості до одчайних рішень:

Тривай, тривай, о, мрійний брате!
Покиньмо смуту і печаль.
З життям ще довго треба грати
І нести серце на одчай...

Дальший шлях і трагічний кінець цього «комсомольського» поета виявили, що все це було не тільки поетичною фразеологією, а таки дійсно життєвим наставленням юнака, що справді поніс «на одчай» і серце і «голівоньку свою».

Подібні ж настрої висловлював і другий представник цього ж самого комсомольського покоління — В. Мисик, що разом із Влизьком ішов надхненно «на одчай» з таким «конкістадорським» приреченням:

Землі не видно. Ми пливем, пливем.
Затиснувши в серцях тоску, співаєм.
На попіл згоримо, розвіємось вогнем,
Та не зневіримося, знесилені одчаєм...

11. Формування української „нової людини“ в середовищі академічної української молоді

І «занепадництво», і виростаюче з нього «бунтарство» української підсоветської молоді другої половини 20-х років — все це були тільки зовнішні симптоми глибшого історичного процесу,

що відбувався всередині мас цієї молоді — процесу зародження і формування **нової української людини** з того людського матеріалу, з якого більшовики намагались створити свій власний тип «нової людини» — «людини-комуніста». Під оболонкою загальнозобов'язуючих шаблонів «комуністичного виховання» за десятиліття «комуністичного ладу життя» — в Україні, замість «людини-комуніста» почав виростати її антипод. За офіційною советською термінологією цей антипод називався «молодий український націоналіст», але цей штамп відповідав суті цього явища тільки настільки, наскільки поняття націоналізму взагалі може бути тотожним із **органічно-національним запереченням комунізму**. Це було справді народження **нової людини українського національного спротиву комунізму** на новому етапі — на етапі вже не зовнішнього поборення його відкритим фронтом, як у часи українських визвольних змагань, а **внутрішнього протиставлення** йому в схованому заплілі, в умовах фактичного пристосування до нього, як пануючої сили.

Ще Хвильовий у своїх славнозвісних «Вальдшнепах» (1927 р.) своєю мистецькою інтуїцією схопив загальну історіософічну (не конкретно-історичну й психологічну) суть цього явища в образі молодої антикомуністки Аглаї, що в обличчя своєму опонентові-комуністові висловила таку самохарактеристику цього типу нової людини: «...Я нова людина нашого часу. Я одна з тих молодих людей, що як гриби, виростають біля ваших ком'яченок і яких ви не помічаєте... І хоч як це й дивно, а породив мене ніхто інший, як ваша яйця. Це моя рідна мама... Ну, от уявіть собі: росте десь, у якомусь, скажемо, «вузі», дівчина. Від природи її покликано до кипучої діяльності —

не тієї, що комсомолить у поступорожне... І от кличе її ячейка і каже: «Будеш ти у нас кандидаткою у комсомол. Твоє яке походження?» А на чорта мені це походження?...»⁴⁰) Незалежно від спірності невикінченого Хвильовим образу Аглаї, основна характеристична риса персоніфікованого нею історичного явища висловлена тут вірно: народження «нової людини» протилежного комуністичному спрямування відбувалося справді біля тих комсомольських «ячейок» (осередків), що займалися вихованням типу «нової людини — комуніста», але не помітили, як під боком у них виріс їхній антипод. А тому, що всяке «анти» з'являється тільки у відштовхуванні від чогось через його заперечення, то логічно це заперечення стає породженням того, що воно заперечує, і в цьому сенсі «ком'ячейка» справді була «мамою» антикомуністичної нової людини національного спротиву підсоветської України.

І справді ця людина виростала, як каже Аглая, «десь у якомусь «вузі», бо конкретним історичним середовищем, де відбувалось народження цієї людини було насамперед середовище студентської, академічної молоді. Зокрема — це було те середовище, що вилонило з себе антикомсомольську організацію української молоді — СУМ. Це була переважно якраз та молодь, що до неї справді постійно приставали «ком'ячейки» з запитом «яке твоє походження?» і з пропозиціями вступити до комсомолу, бо це була здібна і «від природи покликана до кипучої діяльності» молодь. Але тому, що її соціальне походження здебільшого було чуже советській владі, вона була в ті часи в комсомолі хіба в становищі «зайців», тобто — нелегальних зайдів з метою використання комсомолу для здобуття освіти. Взагалі

ж їй було «на чорта» і те «походження», і той комсомол, бо головне і єдине, що її найбільше цікавило — це було навчання, освіта, культура. Це була та найінтелігентніша частина українського підсоветського студентства, що її в советських ВУ-Зах називали «академістами», нацьковуючи на неї студентів-комсомольців під гаслом боротьби проти «академізму», за «клясово-політичний характер освіти». В противагу урядово протегованому «комсомоленню в пустопорожнє», з його наголосом на «політосвіту» в дусі марксо-ленінського талмудизму, «академісти» ставили ставку на «чисту освіту», на освіту, як таку, на опанування висот культури та здобуття таким чином інтелектуальної переваги і, зрештою, **духової перемоги** і над комсомолом, і над самою партійно-комуністичною владою.

Це була, зокрема, та «академічна молодь», що напр. у Києві ентузіастично підтримувала й підносила на п'єдестал, як свого духового лідера, блискучого ідеолога українського культурного «академізму» — проф. М. Зерова, який поглиблював і уточнював звернені до «молодої молоді» думки Хвильового і «Вапліте» про орієнтацію якраз на цей «академізм». Це була та «академічна молодь», що орієнтувалася справді на Академію — на Всеукраїнську Академію Наук (ВУАН), у якій, власне, саме в той час оформлявся ідейно-політичний центр національно-творчих сил антикомуністичної України. Між іншим, там, у ВУАН, з ініціативи центру СВУ було навіть створено спеціальне півлегальне товариство під назвою «**Молода Академія**», що мало своїм завданням виховувати молодих учених у національно-творчому, антикомуністичному дусі.⁴¹) Там, біля «Молодої Академії», під опікою своїх старших вихов-

ників-академіків, ця молодь і гуртувалася, прислухаючись до голосу великих українських учених — **Грушевського, Єфремова, Кримського** та студіюючи видання ВУАН, з яких вона черпала справжні, невикривлені «марксизмом-ленінізмом» знання про Україну й світ, і вчилася думати **критично, творчо і незалежно**. Академія, а не партія, наука, а не «політтрамота» — ось що відрізняло цю молодь від пересічної маси студентів-комсомольців. Ця молодь справді «виростала, як гриби», біля пустопорожніх комсомольських «ячейок» по советських ВУЗах, переростаючи на багато голів своїх комуністичних «виховників».

Саме отакий «академізм» і був провідною настановою діяльності СУМу, що існував і розвивався в рамках СВУ, яка також була в основному «академічною», **інтелігентською** організацією. Тому то СУМ, за свідченням одного з 45-ти керівних членів і учасників процесу СВУ, ставила для своїх членів «головним завданням — **вчитися**», бо й була створена передусім для «готування кадрів із молоді» з метою «опанування різними ділянками громадсько-політичного, культурного, економічного і наукового життя».42) Саме в цей спосіб СУМ, за вказівками СВУ, мав підкоряти своїм впливам і комсомольців, зокрема — провідних серед шкільної молоді комсомольців, щодо яких один із надхненників СУМу рекомендував таку тактику: «Довести ватажкові-комсомольцеві, що він є малоосвіченою людиною... скорити його своєму науковому авторитетові і впливові».43)

Типовим «академістом» був сам керівник СУМу, туди студент Київського ІНО М. Павлушков, про якого один із тогочасних київських студентів пише: «Серед студентської молоді Павлушков різко виділявся. Він не тільки не захоплювався «гро-

мадськими навантаженнями», але завжди їх відкидав, бо не декларував себе марксистом і завжди виступав проти того катехизису, що ним став Маркс для підсоветського студентства. Він багато читав і працював...»⁴⁴) Таким же характеризують колеги й студента Матушевського. Обидва керівники СУМу навіть і родинно належали до середовища Академії Наук і тому й саме створення СУМу, як це відомо з процесу СВУ, відбувалося в стінах Академії, де працював Павлушков. Це у великій мірі позначилося й на «академічному» характері СУМу.

Хоч СУМ і ставив своїм завданням бути «бойовою організацією», що мала боротися «за незалежну Українську Народню Республіку», проте це завдання він виконував не шляхом прямих революційних акцій, а «шляхом внутрішнього вишколу кадрів на майбутнє».⁴⁵) В кожному разі, крім двох випадків розповсюдження відозв СУМу в вулчких колах Києва (Софіївський собор і ІНО), невідомо про якісь інші факти активної революційної діяльності СУМу, розрахованої на ширші маси. І це обумовлювалося не тільки суворо конспіративним характером організації, але й свідомим тактичним розрахунком її керівного центру — СВУ, що, як організація передусім інтелігентська, вважала, що першочерговим завданням є не викликання повстання, а готування високоякісних провідних кадрів для «майбутніх подій». Тому то, за свідченнями Павлушкова й Матушевського на процесі, кожен член СУМу готувався «на випадок подій бути провідником у певному місці», а за одним із варіантів плянів СУМу на майбутнє «члени СУМу, що складався з студентів різних шкіл, на випадок повстання

мали організувати по цих школах бойові відділи, де члени СУМу мали ставати їх провідниками.»46)

12. Терористичний погром національно-активних сил української молоді на початку 30-х років

Звичайно, всі згадані вище явища небезпечного для комуністичної влади ферментування серед української підсоветської молоді не тільки були своєчасно помічені владою, але з приводу цього було й своєчасно вдарено на сполох. Тривогаю з приводу фактів такого ферментування були переповнені цілі сторінки таких офіційних молодечих видань в Україні, як «Комсомолец України», «Молодняк», «Студент Революції» під кінець 20-х років. Коли ж на переломі 20—30-х рр. большевики приступили до т. зв. «соціалістичного наступу», запроваджуючи примусову колективізацію й «ліквідацію куркульства, як класи», тривога за молодь у зв'язку з **непевністю її ідеологічного обличчя** стала **головною турботою** влади. Розуміючи першорядність безпеки для себе з боку вирослого за час «українізації» **націоналізму**, большевики звернули перші ж свої наступальні удари саме на цю небезпеку. І **характеристично, що перші удари впали якраз на українську національно-активну молодь.**

Вже навесні 1929 р. в Києві було арештовано Павлушкова й інших керівних членів СУМу та почалися чисельні арешти серед студентства. Потім арешти поширилися на Академію Наук і на професорсько-викладацькі кола українських освітніх закладів. На осінь 1929 р. арешти набули масового характеру скрізь по Україні, зачіпаючи головним чином українську інтелігентну мо-

лодь та ту українську інтелігенцію, що мала відношення до справи освіти й виховання молоді. І нарешті в листопаді 1929 р. ГПУ подало через пресу й радіо до загального відома всіх про викриття «контрреволюційних» підпільних організацій СВУ й СУМ, проголосивши 45 прізвищ осіб керівного складу цих організацій, призначених на відкритий показовий суд. Голосний на весь світ судовий процес відбувся навесні 1930 р. в Харкові.

Цікаво, що й зміст обвинувачення і сама інсценізація процесу СВУ-СУМ були спрєпаровані ГПУ так, що не лишалось ніякого сумніву, що **головним** у цій справі було ніщо інше, як саме питання **боротьби за українську молодь**. В центрі уваги справи СВУ було поставлено діяльність т. зв. «педагогічної групи СВУ», тобто — вчителів і керівників шкіл, яких було обвинувачено в «націоналістичному шкідництві на фронті виховання молоді». З цього було ясно, що ГПУ йшлося найперше про розгром і заміну тих українських педагогічних кадрів, що стояли на національній, а не комуністичній позиції в праці з молоддю. Щождо СУМу, то її було представлено на процесі так, щоб якнайбільше скомпромітувати популярні серед молоді **ідеї УНР** і відстрашити українську молодь від захоплення тими ідеями.

«Ми думали про здійснення нашої мрії — **Української Народньої Республіки**» — заявив на процесі Павлушков, визначаючи ідейне обличчя СУМу.⁴⁷⁾ І дійсно мрією цієї молоді була демократична УНР. І саме тому на процесі примушувало ГПУ своїх стероризованих підсудних, зокрема — одного з опікунів СУМу, А. Ніковського «розвінчувати» УНР і її символ — Петлюру. Та навіть і самого Павлушкова примусило ГПУ зату-

манювати на процесі безсумнівно УНР-івську програму СУМу плутаною заявою про те, що він, мовляв, був за «виборний гетьманат»(?), а «решта товаришів була лівша і стояла на ґрунті диктатури при УНР»(??).48) В тому ж пляні йшли й намагання на процесі зробити з Павлушкова й Матушевського «терористів», ба навіть представити й саму СУМ, як «терористичну організацію». Це робилося шляхом підтасування до справи СВУ-СУМ цілого ряду провокаційних фальшивок ГПУ. Деяке світло на це кинула хоча б відома заява студента В. Михальчука, що втік з України до Чехо-Словаччини, признавшись там, що в Києві його примушувало ГПУ «відшукувати студентів-українців і надсилати їм відозви, видруковані ГПУ, але нібито від СВУ.»49)

Справу СВУ-СУМ широко використало ГПУ, як претекст для ліквідації взагалі всіх національно-активних елементів серед українського підсоветського суспільства, а зокрема серед молоді. Хоча й СВУ, й СУМ були організаціями вужчого, **не масового**, характеру, проте арешти й кількість жертв терористичних розправ у зв'язку з «справою СВУ-СУМ» були надзвичайно великі. ГПУ просто «оформляло» під назвою «СВУ» або «СУМ» усіх тих, хто лише потенційно міг бути членом цих організацій, а в дійсності навіть і не знав про їхнє існування. Тому можна сказати, що було фактично дві СВУ-СУМ: одна справжня, менша кількісно, що була викрита ГПУ в 1929 р. і ліквідована в 1930 р., і друга, більша, навіть дуже масова, але **фіктивна**, видумана ГПУ в цей же самий час і ліквідувалась разом з першою і ще деякий час після того, головним чином на провінції. При чому — ця друга, більша, але фіктивно-масова «СВУ-СУМ» ліквідувалась ще жор-

стокіше, ніж перша. Коли на процесі 45-ти навіть керівники СВУ-СУМ не були засуджені на смерть, то більшість ув'язнених «у зв'язку з справою СВУ-СУМ» було просто розстріляно без суду. Особливо ж багато було розстріляно тоді молоді. Один із очевидців масових терористичних розправ ГПУ в Україні в той час, на підставі самих лише відомих йому фактів розстрілів у тих тюрмах, де він перебував сам, чи з в'язнями яких був у контакті, твердить, що ще до переведення процесу 45-ти в Харкові, надзвичайні трибунали ГПУ «повбивали сотні української молоді (339 у Києві, 147 у Полтаві, понад 2 000 по всій Україні!)»⁵⁰) Також інший очевидець, в'язань каторжної тюрми на Соловках 1929-1930 рр. пише: «За останні часи прибуло сюди з Києва і Катеринослава (Дніпропетровська) багато студентів. Вони розповідали, що за Єфремівську організацію (СВУ) дуже багато розстріляно; стріляли не сотнями, а тисячами, і самих освічених студентів, а ті, що прибули на Соловки, то кожен дістав по десять років каторги.»⁵¹)

Проте не можна сказати, що друга, видумана ГПУ, «СВУ-СУМ» була тільки самою фікцією для виловлення й знищення потенційно небезпечних владі елементів, але таких, що ще нічим своєї небезпечности не виявили. Ні, велика маса української, а спеціально — селянської, молоді, що була репресована під формальним закидом приналежности до СВУ-СУМ, була репресована зовсім не випадково, а часто таки за справжні, активні, а інколи навіть і організовані, антисоветські дії. Здебільшого ці дії були зв'язані з стихійними селянськими антиколгоспними заворушеннями, що в 1929—1930 рр. мали місце по багатьох українських селах. Тому можна твердити,

що «друга СВУ-СУМ», у відмінну від першої, інтелігентської, була селянською. Тому вона була й більш масова та більш революційна, в конкретно-му розумінні революційности, як негайної боротьби соціально скривдженої верстви проти своїх національно-політичних гнобителів. Хоч, звичайно, провідний елемент цієї селянської маси, «оформлюваної» ГПУ під назвою «СВУ-СУМ», належав до прошарку селянської трудової інтелігенції, зокрема ж це була селянська, і навіть «пролетарського походження», інтелігентна молодь, міцно зв'язана з своєю соціальною стихією.

Характерним представником і виразником настроїв цього типу тогочасної української молоді був напр. тоді ще дуже молодий поет Іван Багряний, автор кількох відомих серед тогочасної молоді книжок поезій («До меж заказаних», «Аве Марія» і «Скелька»), за які він і був репресований на початку 30-х років. В своїх творах він уже в ті часи виявив себе сміливим співцем української «Вандеї» («селянської контрреволюції», за советською дефініцією), непокірного українського «Дикого Поля». В цих своїх творах він, за визначенням советського критика, від «занепадництва» переходив до «тону активно-ворожого советській дійсності», осмілюючись у час наростання стихійного селянського спротиву колективізації писати про селянське повстання з закликами до «мужицької кари». 52) От саме пройнята такими настроями українська селянська молодь, захоплена стихією «мужицької кари» скривдженого колективізацією й «розкуркуленням» українського селянства, також стихійно сама «організувала» і переводила в той час різні одчайдушні протисовєтські акції, загально приписувані тоді діяльності «СВУ-СУМ». Відомо також, що селян-

ська молодь, серед якої траплялись навіть і сільські комсомольці, під враженням слави, якою була оповита в її уяві широко розголошена справа СВУ-СУМ, сама потім називала «справою СВУ» свої окремі і зовсім не подібні до характеру СВУ-СУМ справи. Про одну з таких справ напр. розповідає в своїх спогадах С. Підгайний: «Студент педагогічного технікуму Л — ко вже вісім місяців сидить у спецкорпусі ГПУ в Харкові. Він, комсомолец, убив голову райвиконкому. Чому? За що? Хлопець пережив жахливі тортури, проте не говорить, за що вбив голову райвиконкому. І тільки своєму тюремному другові розповідає, що вбив його за те, що той голова випадково потрапив на засідання місцевої організації СВУ і, зрозумівши, що то за засідання, пішов, щоб сповістити ГПУ. Студент, на долю якого випало застрелити голову, догнав його перед самим порогом райвиконкому і всі сім куль свого револьвера всадив у нього... **Таких прикладів можна навести безліч.»**»53)

Про те, що хвилею українського національного спротиву 1929—1930 рр. загально називаного тоді «петлюрівщиною», були захоплені й українські сільські комсомольці, оповідає в своїх спогадах і відомий «петлюрівець» — холодноярець Горліс-Горський: «Грудень 1930 р. Пересильна камера в київській Лук'янівці... Середину камери займало чотири десятки молодих селянських хлопців-комсомольців із Чигиринщини. Їхали на Соловки за... петлюрівщину.»54) Переказуючи авторові свою історію, хлопці-комсомольці розповідають: «Секретаря ячейки та ще трьох у Черкасах «пад стенку» поставили (розстріляли), а нас усіх — на Соловки, білих ведмедів пасти.» (там же). Виявляється, що це були «комсомольці», які

«на паради з червоними прапорами ходили, а по кутиках заховані жовтоблакітні мали.» (там же).

Про участь комсомольців у різних формах українського національного спротиву 1930 р. пише також інший сучасник і дослідник комсомолу України тих часів: «Під кінець 1930 р. на Чернігівщині було виарештовано й заслано до концтаборів багато молоді за участь у таємній організації «Вільне козацтво». Серед репресованих була чимала частина комсомольців». 55)

13. Комсомол і „комсомолізація“ в Україні на початку 30-х років

Не зважаючи на те, що в хвилі масового національного спротиву української молоді на початку 30-х років, як також і серед жертв масових советських репресій супроти цієї молоді в той час не бракувало також і українських комсомольців, все ж це явище в той час не було ще характеристичним. Навпаки, комсомольська молодь в цілому у той час була спеціально мобілізована владою для допомоги їй у переведенні акцій примусової колективізації і «розкуркулення», тому саме слово «комсомолец» тоді в свідомості широких селянських мас асоціювалось із типом того молодого сільського «пролетаря», нацькованого гаслами соціальної ненависти проти «куркулів», що справді часто ставав на селі виконавцем різних злочинів влади проти селянства. Але в загальній масі української селянської молоді такий тип був дуже нечисельний, та, зрештою, й самих сільських комсомольців, тобто — таких, що жили й працювали на селі, в той час було порівняно дуже мало. Основна маса селянської молоді, що

йшла до комсомолу, йшла туди в основному з метою полегшення шляху до освіти і в більшості перемандрувала до міст. Тому, хоч молоді селянського походження в комсомолі було досить багато, але це була здебільшого **студіююча, або працююча в місті молодь**. Напр. у той час, коли на переломі 20—30-х р. р. у комсомолі України було вже 456 000 членів, тільки 140 000 з них було на селі. 56)

Також і свою боротьбу проти української «націоналістичної» молоді, тобто — проти молоді СУМу і його стихійної бази в масах української молоді, советська влада на початку 30-х років намагалась провадити в оперті на комсомольську молодь. Саме тому большевики в той час особливо загострювали й розпалювали серед студентства й молоді української інтелігенції **ідеологічну боротьбу між ідейнокомуністичним і національним антикомуністичним середовищами української молоді**. В цьому пляні було переведено й сам суд над керівниками СУМу, який на процесі в Харкові було виставлено в такому світлі, щоб витворити враження в молоді, що ця протиставна комсомолові організація є крайньо правою, реакційною і майже карикатурно-смішною організацією якихось музейних експонатів з-поміж «молодих старичків» із «куркульсько-міщанських» кіл, яку «засуджували» навіть і деякі представники її ж власного ідеологічного середовища. З цієї метою на процесі було використано напр. колишнє «ліве крило» ТЄЗу в особах Сави Малашука й Надії Сабко, яких було виставлено на процесі в характерів свідків проти Павлушкова й Матушевського і примушено критикувати негативи СУМу, вихваляючи водночас позитиви комсомолу. Та навіть і сам Павлушков змушений

був у своєму прикінцевому слові на процесі «каятися» й визнавати переваги комсомолу, як, мовляв, «єдино правильного» шляху для української підсоветської молоді. В цьому ж дусі проводилися тоді й масові мітинги студентів по всіх ВУЗах та молоді на виробництві, де спеціально для того уповноважені комуністи й натреновані комсомольці «проробляли» справу СУМу, агітуючи при тій нагоді молодь на користь комсомолу. Почалася навіть кампанія за масове втягнення української молоді до комсомолу.

Справді, починаючи з 1930 р. комсомол України кількісно почав дуже швидко зростати, майже потроївши своє членство і досягнувши до 1932 р. 1.300.000 членів.⁵⁷) Це означало, що охоплення комсомолом досягло в межах тодішньої УРСР уже майже третини загальної кількості тієї молоді, що за своїм віком (від 15-ти й до 25-ти) належала до т. зв. «комсомольського віку». Коли ж урахувати, що в цей самий час у комсомолі відбувалась природня зміна поколінь через вибування тих, що під кінець 20-х років уже переросли «комсомольський вік», а також велика кількість вибула через «занепадництво», хитання і просто через репресії на зразок тих, про які згадувалось вище, то ця кількість комсомольців тодішньої України була відносно дуже велика. Але це видиме умасовлення комсомолу в Україні аніскільки не означало його ідейного успіху серед української молоді. Справжня причина зростання кількості комсомольців у цей час була не ідеологічно-політичного, а, так би мовити, **соціально-статистичного** характеру.

Справа в тому, що починаючи з 1930 р., у звязку з індустріалізацією України, що виявилася в широкому розмахові будівництва нових про-

мислових підприємств-велетнів (Тракторобуд і Турбінобуд у Харкові, Дніпробуд і Дніпрокомбінат, велика розбудова Донбасу тощо) в роках 1930—1932 надзвичайно зросла кількість робітництва України за рахунок української молоді, що масово рушила з села до міста, рятуючись від примусової колективізації й репресій та шукаючи нових шляхів у житті. Але саме тоді комсомол, виконуючи своє завдання щодо боротьби за **«перевиховання»** підсоветської молоді, поставив своїм завданням **«100%-ву комсомолізацію»** цієї молоді шляхом втягнення **всієї** робітничої молоді в свої лави. Це завдання було офіційно проголошене в такому формулюванні: «Комсомол — організація виховна, вона може приймати в свої лави і «сировий матеріял», ще несвідомих молодих пролетарів, яких комсомол уже в своїх лавах ставить під вплив свого комуністичного ядра, **комуністично перевиховує**. Тому комсомол може виставити гасло **стовідсоткового втягнення робітничої молоді в комсомол** і під цим кутом зору провадити свою роботу серед безпартійної молоді.»⁵⁸)

От саме в порядку такої масової «стовідсоткової комсомолізації» й потрапили великі маси раптом «опролетареної» через добровільно - примусову втечу з сіл української селянської молоді, що перейшла тепер у робітничий соціальний стан. Причому, дуже часто ця молодь опинялась у цей спосіб у комсомолі навіть і не проявляючи в тому напрямі ніякої власної ініціативи, просто в ролі пасивного об'єкту здійснюваної на певному будівництві чи заводі «ударної» кампанії комсомолу щодо «стовідсоткової комсомолізації». Особливо ж часто ставалось так тоді, коли ця молодь ішла (а вона в більшості саме так і робила) вчитися в фахово-робітничі школи «фабрично - заводського

учеництва» (ФЗУ). Крім того, ця молодь взагалі, саме завдяки своєму специфічному становищу в робітничому оточенні, просто мусила бути «ударниками», тобто — зразковими робітниками на виробництві, а також і комсомольцями. Хоч, зрештою, маючи на увазі дальшу освіту, ця молодь не тільки не противилася такій «комсомолізації», а навпаки — радо пристосовувалась до таких обставин. Що це було саме так, автор цих рядків знає з власного досвіду, опинившись у ті роки на Тракторобуді в Харкові якраз у такому стані після втечі з села по відбутті тюремного ув'язнення у зв'язку з справою СВУ-СУМ. До речі, як свідчить советське офіційне джерело, на Харківському Тракторобуді в той час була така картина: «Харківський Тракторний завод будувався руками молоді. На цьому будівництві в лавах передових ударників було більше ніж 5 500 комсомольців.»⁵⁹⁾ Ці 5 500 комсомольців — це, власне, й була абсолютна більшість усієї тієї молоді «комсомольського віку», що взагалі була тоді на Тракторобуді. І так було скрізь на будівництвах.

Звичайно, завдяки «стовідсотковій комсомолізації» величезних мас молоді на початку 30-х років дуже змінилося соціальне обличчя комсомолу України. Сталося те, чого спочатку так боявся комсомол, обмежуючи наплив у своє середовище селянської молоді з «дрібнобуржуазними пересудами», бо ж, мовляв, «такий наплив селянської молоді змінив би клясове обличчя комсомолу і порушив би його комуністичний характер.»⁶⁰⁾ Справді, серед тієї української селянської молоді, що масово оробітничувалась на будівництвах і заводах великих міст, була величезна, якщо не переважна, кількість дітей різних «клясово-ворожих» соціальних груп — розкуркулених «курку-

лів», зруйнованої провінційної «дрібно буржуазії», переслідуваної сільської та містечкової інтелігенції тощо. І от велика частина молоді саме такого походження, яка в пошуках шляхів до освіти особливо радо використовувала нагоду забезпечити себе комсомольським квитком для досягнення своєї мети, раптом зовсім легко й просто опинилася в комсомолі. Правда, в комсомолі ця молодь почувала себе не вільно, перебуваючи під постійним моральним терором на становищі т. зв. «зайців», безбілетних пасажирів на комсомольському поїзді. Таких «зайців» час від часу «викривали» й виганяли геть, а то й репресували за «приховання соціального походження», але в дійсності комуністична верхівка не тільки знала про масовість цього явища «зайцювання», але, очевидно, й свідомо робила в комсомолі такий «перевиховний» експеримент. Це видно хоча б із того, що крім «викривань» окремих «зайців» за доносами, чи в випадках виявлення їх явної неблагонадійности, організованих акцій (кампаній) чистки комсомолу від «зайців» у ті роки не було. Зрештою, діти «соціально-ворожого» походження, через свою особисто-кар'єристичну заінтересованість комсомолом, практично ставали часто навіть найбільш здисциплінованими, а інколи й відданими, комсомольцями.

Проте все це, безперечно, не посилило, а **послабило комсомол** на початку 30-х років. Прихід до комсомолу нового «сирого матеріялу» окресленого вище типу різко змінив співвідношення ідейно-комуністичного й пристосовницького (та навіть антикомуністичного) елементів у ньому. Коли в 20-ті роки **основним людським матеріялом** комсомолу була все таки **ідейно-комуністична «пролетарська»** молодь, що становила собою і йо-

го більшість, то від початку 30-х років ідейно-комуністична частина комсомолу почала все зменшуватися й зменшуватися, розпливаючись у його пристосовницькій більшості і поступово стаючи в ньому зникаючою меншістю.

Ця нова ситуація в комсомолі України початку 30-х років надзвичайно впливала на прискорення тих кризових процесів, що почалися серед ідейно-комуністичної частини української молоді ще в кінці 20-х років у вигляді т. зв. «занепадництва» і духового «бунтарства». Тепер ці процеси стали розвиватися в справжню ідейну кризу, що виплила наверх та досягла свого найвищого напруження в роках 1933—1934.

14. Ідейна криза і перелам свідомості серед комсомольської молоді під впливом подій 1933 р.

1933-й рік був переломовим у духовому житті української підсоветської молоді взагалі, а в житті комсомольської молоді України спеціально. Як і серед українських ідейних комуністів, події, зв'язані з примусовою колективізацією українського селянства й жорстоким придушенням селянського спротиву їй, а потім логічне завершення цього — голодова катастрофа 1933 р., спричинили захитання віри ідейних комсомольців не тільки в правильність політики комуністичної партії в Україні, але і в справедливість самої комуністичної ідеї. Зменшення ідейно-комуністичної частини комсомолу, що почалося від 1930-го р., було також наслідком зменшення самої комуністичної ідейності в комсомолі. В 1933

р. це явище почало переростати вже в пряму **опозицію** цієї молоді **проти партії і комсомолу**.

Спочатку це виявлялося в пасивній формі досить поширеного тоді явища «**дезертирства**» **комсомольців із села**, про що дуже багато писала в рр. 1932—1933 комсомольська преса, б'ючи з цього приводу на сполох. «Дезертирство» полягало в тому, що сільські комсомольці тікали з села до міста разом із масами іншої селянської молоді, в той спосіб автоматично вибуваючи з комсомолу. Міські ж комсомольці, що їх посилала організація «на комсомольську роботу» в село, не витримуючи «труднощів» цієї справді трудної в той час роботи, також тікали назад до міста, автоматично підлягаючи виключенню з комсомолу. Не рідко бували при тому випадки демонстративного кидання комсомольського квитка та відмови бути далі комсомольцями. Таким чином у рр. 1932—1933 до певної міри відбувалась навіть парадоксальна **переміна позицій** в масах української підсоветської молоді: в той час, коли велика частина соціально-чужої і навіть ворожої комуністичному таборі молоді, пристосовуючись до нових обставин, потрапляла і «пролазила» в комсомол, велика частина «пролетарської» ідейно-комуністичної молоді вибувала, «дезертувала» з комсомолу. В цей спосіб комсомол поступово перестав бути організацією ідейно-комуністичної молоді, стаючи помалу звичайною **урядовою** організацією безідейних **пристосуванців** молодого віку та середовищем «перевиховуваного» молодого людського матеріалу, готового на сприйняття будь яких ідей, в тому числі й ідей антикомуністичних.

В кожному разі, коли почалися найбільші «труднощі» советської влади в Україні, тобто —

причинений колективізацією голод 1933 р., з цієї очевидністю виявився занепад і розклад комсомолу України. Українські комсомольці не виправдали сподівань влади на них, як на безумовно вірних їй комуністичних вихованців. Хоч, зрештою, це саме виявилось і щодо самих українських комуністів. Ще в кінці 1932 р. московська «Комсомольська Правда», б'ючи на сполох з приводу «провалу плянів хлібозаготівлі» в Україні, повідомила: «Багато комуністів і комсомольців діють, як організатори саботажу хлібозаготівлі».61) Згодом же, 16-го грудня 1932 р. ЦК КПБУ виніс навіть спеціальну резолюцію, в якій було стверджено, що «деякі сільські комуністи стали дослівно провідниками саботажу» і мали «безпосередній зв'язок із куркулями й петлюрівцями» та «стають експозитурою клясового ворога».62) В число цих «сільських комуністів» входили, звичайно, й сільські комсомольці. І нарешті в січні 1933 р., коли в Україну прибув спеціально присланий із Москви надзвичайний комісар Сталіна — П. Постишев, він відразу ж «встановив наявність у комсомолі України «куркульських і націоналістичних настроїв», що особливо поширилися в комсомольських організаціях вищих шкіл і наукових закладів. Тому було «змінено ненадійне керівництво» комсомолу і виключено з ВУЗів та усунено від наукової діяльності чимало комсомольців. Багатьох із них арештовано.»63) Як пізніше повідомив на пленумі ЦК КПБУ Постишев, він «вичистив» у 1933 р. із керівних ланок комсомолу України «1 300 комсомольців, охоплених заразою петлюрівщини».64) Саме в зв'язку з цим було змінено склад ЦК ЛКСМУ, на чолі якого замість українця О. Бойченка було поставлено росіянина Андреева.

Але ніякі заходи влади не допомагали. Голод і вимирання України в 1933 р. потрясли свідомістю української комсомольської молоді до найглибших глибин. Психологічний шок, завданий їй цими жахливими подіями, буквально вибив її з орбіти комуністичних впливів. І це вже було не просто «занепадницьке» розчарування в комуністичній ідеології, а **розпачливе заперечення її**. При чому, відбувалось це не тільки серед сільських комсомольців, але й серед міських, зокрема серед студентства. Що більш ідейною була молода людина в комуністичному русі, то більш глибокою була її ідеологічна криза.

Одним із надзвичайно важливих моментів у розвитку цієї кризи був трагічний фінал справжнього «володаря дум» цієї частини української молоді — Хвильового, що демонстративно застрелився 13-го травня 1933 р. Самогубство Хвильового справило потрясаюче враження на цю молодь. Оскільки ще в кінці 20-х років «хвильовизм» став джерелом її критично-творчого думання й сумнівів щодо підсоветської дійсності, а постать Хвильового, може навіть всупереч його суб'єктивному наставленню, об'єктивно стала для цієї молоді орієнтаційною в її ідейних «переоцінках цінностей» і шуканнях, то демонстративний постріл Хвильового в самого себе в умовах катастрофічного для ідейного комунізму 1933-го року в Україні прозвучав для цієї молоді, як зловіща пересторога й сигнал для розриву з комунізмом, який зайшов у такий безвихідний кут протиріч, що для українського ідейного комуніста це вже означало смерть. Незалежно від того, які конкретні особисті протиріччя привели Хвильового під цівку власного револьвера і якими особистими мотивами він керувався, вдаючись до цього

розпучливого кроку (про це історія ще не знає майже нічого певного, бо його останній лист лишився їй до сьогодні таємницею ГПУ-НКВД), молодь сама і по-своєму сприйняла й зрозуміла це самогубство, створивши негайно ж легенду про Хвильового, як героя, що на власному прикладі продемонстрував крах українського ідейного комунізму, немов би сказавши без слів своїм пострілом те, що логічно випливало з його гасла «Геть від Москви!», а саме: **геть від комунізму взагалі!** Саме такий висновок зробила схвилювана колись «хвиловизмом» молодь, по-своєму прочитавши тепер удруге, невідомі їй точно, «недомовлені» і заборонені думки Хвильового, відтворивши їх уже після його самогубства у такій власній інтерпретації: «Хто сказав, що Маркс є вічний прапор прогресу? Сьогодні він веде вже до найбільшої реакції, а спадкоємцем великих визвольних ідей 1917 р., за які він проливав кров, є тільки молоде відродження його народу.»⁶⁵)

Взагалі ж хвилювання серед комсомольської української молоді у зв'язку з самогубством Хвильового було може навіть глибше і багатозначніше, ніж її хвилювання у зв'язку з появою «хвиловизму» у 20-х роках. В кожному разі це хвилювання серед молоді було тоді значно більше, ніж серед старшого громадянства. Однією з відомих причин цього факту було, між іншим, те, що в останній період свого життя Хвильовий був особливо тісно зв'язаний з комсомольською молоддю. Будучи змушеним у 30-ті роки весь час доводити перед владою свою «перебудову» і свою безпосередню участь у «соціалістичному будівництві», Хвильовий у 1931—1932 рр., як і інші тодішні «пролетарські письменники», був «прикріплений» до заводських гуртків робітничої лі-

тературної молоді, з-поміж якої тоді добирались кандидати до т. зв. «привозу ударників у літературу». Хвильовий тісно співпрацював з молодими робітниками-поетами й письменниками на харківських заводах ХПЗ і ХЕМЗ, а також на Донбасі. Також, шукаючи собі надхнення для своєї «перебудови», що її Хвильовий, як ідейний комуніст, дійсно щиро прагнув, він шукав його перш за все серед молодого підсоветського покоління українських пролетарів, просвячуючи навіть свої тодішні твори переважно змалюванню образів «нових радянських людей», виростаючих, мовляв, у комсомолі. Ці свої твори, напр. цикл оповідань про робітничу молодь — «Молоді шахтарі», Хвильовий і друкував тоді в молодечих виданнях і видавництвах, як напр. журн. «Молодняк» і видавництво «Молодий Більшовик». А на початку 1933 р. він навіть прийняв на себе інспірований владою «виклик комсомолу України» і зобов'язався на сторінках органу ЦК ЛКСМУ «Комсомолец України» написати «в порядку соціалістичного змагання» з письменником Г. Епіком твір про молодого позитивного «героя нашого часу», подавши навіть наперед назву свого твору — «Єва» (це мав бути твір про комсомольців з центральним образом ідеальної дівчини-комсомолки). І от саме тоді, коли увага всієї української комсомольської молоді була зосереджена на цих розпучливих спробах свого літературного любимця знайти себе в своїй новій ролі правовірного советського «інженера людських душ», він раптом демонстративно застрелився так і не написавши заповідженого твору про советський ідеал молоді людини, що мав би бути взірцем для підсоветської молоді. Згідно з широко поширеною серед молоді Харкова історією самогубства Хвильового, що відбу-

лося буквально на очах скликаних для читання цього твору письменників, він, власне, й застрелився над подертим рукописом «Єви», збагнувши на тлі дійсності 1933 р. в Україні всю фальш того «ідеалу», яким він змушений був обдурювати і себе, і вірячу в нього комсомольську молодь. Саме цей момент трагічного кінця Хвильового й зробив цю подію особливо символічно-вимовною в сприйнятті цієї молоді, надавши цій події у її свідомості легендарно-героїчного звучання, зверненого спеціально до неї.

Своє відношення до Хвильового й тим самим до «хвильовизму» продемонструвала ця молодь у Харкові під час похорону Хвильового. Не зважаючи на надзвичайну поспішність цього похорону, що відбувся на другий же день після самогубства, студентська молодь Харкова, особливо ж студенти гуманітарних факультетів університету, педагогічного інституту й інституту журналістики, масово покидали обов'язкові в той час заняття і демонстративно йшли віддати шану еретикові-самогубцеві. Сам похорон перетворився в своєрідну мовчазну демонстрацію схвильованої студентської молоді з тим протестом, що його висловом було самогубство Хвильового.

Цей факт не тільки був помічений владою, але він настільки стривожив її, що негайно ж після похорону Хвильового було вжито спеціальних заходів для заспокоєння молоді. Однією з помітніших акцій у цьому пляні було поспішне скликання спеціального великого мітингу комсомольської молоді (т. зв. «комсомольський зліт») у Харкові, на який було спеціально прислано з Москви відомого комсомольського російського поета А. Безименского та представника російських письменників І. Ільєнкова, що мали завдання

«оздоровити атмосферу» серед української комсомольської молоді. Пристосовуючись до настроїв, що панували тоді серед цієї молоді, російські післанці урочисто поклали вінок на могилу Хвильового і висловили офіційне співчуття родині письменника з приводу його трагічного кінця. А на самому «комсомольському зльоті», що відбувся в «Клубі Зв'язку», Безименский виголосив велику «заспокійливу» промову з «марксистською аналізою» шляху й кінця Хвильового. Наскільки велике значення надавали офіційні советські чинники необхідності «заспокоювати» тоді українську комсомольську молодь, видно хоча б із того, як представляв цей факт перед Москвою тодішній голова оргкомітету спілки письменників України І. Кулик, що якраз керував згаданим комсомольським мітингом. У своєму зверненні до російських письменників перед всесоюзним з'їздом советських письменників у липні 1933 р. Кулик писав: «Я не буду заперечувати, що загальна ситуація в будівництві національної культури в Україні дуже ускладнилась... Ми мусимо сказати просто, що в зв'язку з подіями, які недавно сталися в Україні, ми особливо потребуємо допомоги пролетарських партійних кадрів російської літератури... Я мушу підкреслити, що приїзд товаришів Безименского й Ільєнкова в той критичний час, що настав відразу після самогубства Хвильового, і їхня участь у комсомольському зльоті, на який були також запрошені й деякі безпартійні українські письменники, дуже допоміг нам, товариші. прочистити атмосферу й піднести настрої нашої молоді.»⁶⁶)

Але насправді ані спеціальний комсомольський зліт, ані промови спеціально присланих Москвою заспокоювачів комсомольської молоді, не

лише не «прочистили атмосферу» і не «піднесли настрої» цієї молоді, а навпаки — тільки виявили справжню силу її моральної солідарності з демонстративним протестом Хвильового. Автор цих рядків, що був присутній на тому комсомольському зльоті, був свідком того, як комсомольці там засипали президію цілою зливою записок-запитів такого змісту, що стурбовані керівники зльоту мусили перервати цей потік і припинити відповіді на запитання взагалі. А коли, для розвіяння згущеної атмосфери, далі було приступлено до «художньої частини» й надано слово російським гостям для читання їхніх нових творів, присутні почали масово покидати залю, явно демонструючи свою зневагу до російських гостей і протест проти наруги над пам'яттю Хвильового.

Моральний удар, завданий і так захитаній комуністичній свідомості української комсомольської молоді самогубством Хвильового, був ще більше підсилений другим демонстративним самогубством, що його 7-го липня 1933 р. поповнив чоловічий провідник українських ідейних комуністів — М. Скрипник. Як нарком освіти України, він був, так би мовити, шефом українського студентства, тому його самогубство в знак протесту проти катастрофальної політики партії в Україні, також глибоко вразило українську комсомольську молодь. Тим більше, що після цього почалася нова велика хвиля арештів і розстрілів, у яких уже, в противагу до арештів і розстрілів 1929—1930 рр., головними жертвами падали не «куркулі» й «дрібна буржуазія» (що на той час були вже геть винищені), а саме українські ідейні комуністи й комсомольці.

15. Терористичний погром української ідейно-комуністичної молоді

Сукупність наведених вище фактів у сполучі з жахами штучного голоду, що в середині 1933 р. досяг своєї найвищої точки, остаточно розхитали й знесли комсомол України. Той моральний стан відчаю, що охопив тоді всю українську молодь, запанував і в комсомолі. Почалися самогубства й серед молоді, зокрема серед червоноармійців. Як це зафіксовано в свідченнях очевидців, напр. серед українців, що служили в авіо-дивізії, яка стояла в Криму, багато червоноармійців, що вчилися володіти зброєю для захисту «батьківщини соціалізму», довідавшись про жахи голоду в Україні і про смерть від голоду своїх батьків та родичів, стрілялися в знак протесту й від розпуки.⁶⁷⁾ Авторів цих рядків відомі також факти самогубств комсомольців, посланих у 1933 р. з Харкова на працю в село.

Зрештою, в 1933 р. дійшло до великого занепаду комсомолу України. Це безспірно видно хоча б із того факту, що за один лише рік від 1932-го до кінця 1933-го кількість комсомольців в Україні раптом зменшилася майже наполовину. Коли в 1932-му р. в комсомолі України було 1 300 000 членів, то під кінець 1933-го р. їх стало тільки 700 000, тобто — 600 000 комсомольців зникло за один рік з рядів організації.⁶⁸⁾ Де вони поділися? Багато з них, звичайно, згинуло по селах разом із мільйонами вмираючих від голоду українських селян, але далеко більше їх просто втікло з комсомолу, втікаючи із сіл і просто пориваючи з комсомолом у місті. Ще ж інша велика частина потрапила в число тих «охоплених заразою пет-

люрівщини», що їх було «вичищено» й репресовано на зразок тих 1 300 комсомольців, про яких говорив Постишев у своєму звіті на пленумі ЦК КПБУ 19-го листопада 1933 р.

Справді, починаючи з 1933 р. комсомольці в Україні стали об'єктом масових репресій нарівні з іншими категоріями українського суспільства. А з кінця 1934 р. дійшло навіть до того, що комсомольці на деякий час стали навіть спеціальним об'єктом терору НКВД, що замінило собою попереднє ГПУ. Сигналом до цього терору стало провокативне, за всіма даними — спеціально інсценізоване НКВД, вбивство Кірова, вбивцею якого був ленінградський студент і видний комсомолець Ніколаєв. У зв'язку з убивством Кірова скрізь по ССРСР було відразу ж приступлено до прочищення рядів комсомолу, починаючи з ленінградського комсомольського керівництва (відома «справа Каталинова»). І хоч убивство Кірова не мало ні найменшого відношення до України, проте тут це прочищення набрало найжорсткіших форм. Вже другого ж тижня після цього вбивства (13—15-го грудня 1934 р.) в Україні було засуджено «у відплату за Кірова» до розстрілу і негайно ж розстріляно 28 осіб, серед яких у першу чергу впали жертвами такі відомі представники української комуністичної молоді, як найвизначніший на той час український комсомольський поет **Влизько** і популярний серед української молоді поет-«занепадник» **Фальківський**. Тоді ж було засуджено на 10 років ув'язнення й виростлого з комсомольської літературної організації молодого поета В. Мисика, а також розстріляно молодого поета-комуніста І. Крушельницького та багато інших.69)

Розстріл Влизька і Фальківського був другим після самогубств Хвильового-й Скрипника ударом у саме серце ідейно-комуністичної частини української молоді. Особливо вразила всіх кривава розправа над Влизьком, 26-річним багатонадійно-талановитим юнаком, що був глухонімим, але голосним поетом молодого підсоветського покоління України комуністичної орієнтації. Трагічну долю і безвихідну ситуацію цього покоління в 30-ті роки він висловив у таких щирих і сміливих рядках:

Мого термометру чимраз дрібніла скаля,
Мене з'їдав мовчання чортів гріх.
Вперед — мене рогатки не пускали,
Назад — мені вже не було доріг...

Це в його прозоро-алегоричних баладах про «короткозорі Ельдорадо» пізнавало це покоління свій советський «рай», що його в формі сталінського «соціалізму» проголосили большевики «вже побудованим» якраз у 1934 р., закінчивши закріпачення селян у колгоспах. Цей колгоспно-рабський «рай» (Ельдорадо), за втечу з якого саме тоді було введено кару смерті, поставав, як живий, у свідомості цього покоління хоча б із таких убивчо-точних натяків Влизька:

Ельдорад тут! Кожний з вас холоп.
А хто тікатиме — куля в лоб!..

Сама ж доля поета, що дістав «кулю в лоб» за саму спробу лише уявної втечі з цього «раю» бо-дай тільки в сферу поетично-творчої свободи, стала символом долі цього покоління, приреченого під советським терором жити самими лише мріями про неіснуючу свободу,

Бо власна земля — холодна й німа,
Бо власна земля, як завжди — тюрма,
А краща — усюди, де нас нема!..

Ці й подібні вірші Влизька, які при житті поета навіть не звучали для його ровесників так, як зазвучали після його розстрілу й заборони його творів, стали ходити по руках і по устах його молодих читачів, як вислів думок і настроїв цього покоління, а про самого розстріляного молодого поета почала творитися серед молоді легенда, як про **героя**, що загинув за свободу і національну честь свого покоління України.

Хоч ні про зміст справи, за яку було розстріляно Влизька, ні про його особисту поставу перед лицем смерті нікому не було нічого відомо, але з окремих шматочків фактів і півфактів, що доходили до мас молоді, вона створила його образ у вигляді юнака, що кинув виклик жорстокій чужій владі і сміливо пішов на смерть, **не заламавшись і не каючись**. Один із представників тогочасної української студентської молоді подає про це хоча б такі речі, що їх може ствердити й приналежний тоді до цієї ж молоді автор цих рядків: «Влизько був любимим поетом молодого покоління і навколо його раптового розстрілу виросла ціла легенда. Чутки поширились у Києві і по всій Україні, що перед своїм розстрілом Влизько раптом **заговорив** (він був глухонімиий), висловлюючи свою люту ненависть до катів, заповідаючи швидкий кінець російського панування в Україні й обвинувачуючи Росію в терпіннях українського народу.»⁷⁰) Підставу для таких легенд давали деякі відомі факти з життя й діяльності Влизька, що свідчили безспірно про одне: він, наймолодший з ростріляних українських поетів і письменників, був і, мабуть, чи не єдиним, що ні під час напастей на нього на волі, ні після арешту й присуду смерті, не покався, як цього обов'язково вимагалось від кожного і як це,

зрештою, змушений був робити майже кожен із них. А нападі на Влизька почалися ще з кінця 1929 р., коли він вперше в одному з своїх подорожніх нарисів із циклю «Потяги ідуть на Берлін» у журналі «Авангард» написав: «Ми ніколи не простимо Москві поразки нашого великого гетьмана Івана Степановича Мазепи.»⁷¹⁾ Найвищого ж напруження досягли ці нападі якраз у 1934 р. Але за увесь цей час Влизько ні разу не виступив із вимаганою від нього покаянною заявою про свої «помилки». І навіть тоді, коли на конференції поетів навесні 1934 р. в Харкові Влизько був викликаний на прилюдний виступ у будинку літератури ім. Блакитного, він, як глухонімиий, дав відчитати поетові Булатовичу свою промову, в якій обійшов питання про свої «помилки» в такий оригінальний спосіб іронічного їх трактування, що про це тодішній офіційний советський керівник культурно-мистецького життя в Україні заявив: «Тов. Влизько робить приблизно так: він оголошує наскрізь опортуністичну від початку до кінця промову, а в кінці говорить, що, мовляв, отак, як я говорив, говорять опортуністи. Вони такі й сякі, а я не такий... З цього очевидно, що годі вже давати можливість таким поетам пропагувати свої ідеї, свої витребеньки...»⁷²⁾ І навіть спрепароване НКВД фальшиве «зізнання» Влизька, цитоване лише одним уривком в одній промові Постишева в 1935 р. звучало так: «З кінця 1929 р. я входив до складу фашистської української націоналістичної організації. Я цілком поділяв усі терористичні настанови й фашистську плятформу нашої націоналістичної організації.»⁷³⁾ Не зважаючи на явно підставну, офіційно-НКВДівську фразеологію цього «зізнання» про участь у нібито «фашистській», чи вза-

галі в якійсь «націоналістичній» та ще й «терористичній» організації, характеристичним є те, що в «зізнанні» Влизька нема ні слова покаяння й самозасуду, на зразок тих, що їх цитував Постишев із зізнань інших. Саме оця відсутність тону покаяння у Влизька, в сполученні з «бунтарським» і революційно-оптимістичним тоном усієї його поезії й дали підставу молоді створити про нього героїчну легенду і вкласти йому в уста сміливі передсмертні слова протесту проти сваволі Москви в Україні. Бо незалежно від того, чи в дійсності Влизько такі слова говорив, але, висловлюючи думки і настрої свого покоління комсомольської молоді України, так міг сказати за всіх той, що й свою поетичну творчість почав збіркою щирих юнацьких віршів під вимовною назвою — «За всіх скажу».

Зрештою, в цьому ж полягав і сам сенс розстрілу советською владою поета, саме як «терориста», хоч у дійсності він напевно ніяким терористом не був. Просто на тлі тодішніх настроїв молоді в Україні, бунтарська революційність його поезії була небезпечною владі настільки, що вона, за характеристикою її тодішнього речника, звучала для неї, як «прямий заклик до бандитської активності». 74)

Так само оточила українська підсоветська молодь серпанком героїчної легендарности й постать свого другого поета — найяскравішого співця «занепадницьких» настроїв цієї молоді — Фальківського. Після його розстрілу його «занепадницькі» вірші стали особливо багатопромовляючими для молоді, що саме в цей час опинилася на грані найбільшого морального занепаду і відчаю. Напр. деякі особливо песимістичні вірші поета, що й при його житті широко переказувались і співа-

лись цією молоддю, як вислів її душі, після жакхів 1933 рр. і в умовах безнадії терористичної дійсности 1934 р., звучали вже для неї буквально, як розпачливий крик сердечного болю кожного з представників українського підсоветського «втраченого покоління». От хоч би такі рядки:

Я забув, як мажором співати,
Граї же, арфо, мінорний мотив,
Бо життя моє — сук кострубатий,
Бо я серце в сльозах утопив.
Ех, і вдарило ж кляте життя!..

Для кожного юнака, що згадував ці широко популярні тоді серед української молоді песимістичні вірші Фальківського, було безсумнівним, що це «кляте життя», яке «вдарило» поета і нарешті вбило його, було саме те советське «радісне життя», що било своїми жахами на кожному кроці й усю цю молодь. На тлі таких своїх настроїв, відповідних настроям поета-песиміста, ця молодь була схильна сприймати також, як щось близьке до реальности, і створену НКВД фікцію про «тероризм» Фальківського, як і Влизька та інших, розстріляних разом із ними, мовляв, саме за це. Фальківський також, як і Влизько, став в уяві цієї молоді героєм легенди про плянований терористичний акт на Постишева, що його, нібито, хотів убити Фальківський, якого, нібито, навіть було й арештовано в приміщенні ЦК КПБУ з револьвером у кишені. Таку легенду автор цих рядків чув у студентських колах Харкова й Києва в 1935 р. Дуже можливо, що цю легенду було й навмисне створено та пущено в обіг НКВД, щоб надати видимости якоїсь підстави явно безпідставному розстрілові невинних поетів, але в цю легенду вірили, бо хотіли вірити, багато з тієї молоді, що й справді в цей час у своєму розпачі

доходила до відчайдушної думки про відплату «кров за кров». Тим більше, що на певну частину української студентської молоді в підсоветській Україні ще восени 1933 р. досить помітне враження справив відмічений усією советською пресою терористичний акт західньо-українського студента-націоналіста М. Лемика у Львові, що вбив одного співробітника советського консульства у відплату за советський терор і штучний голод в Україні 1933 р. Автор цих рядків пам'ятає жваві потаємні дискусії серед студентів студентського гуртожитку на Товкачівці в Харкові з приводу цієї події, під впливом якої виникла було навіть ідея створення підпільної «націоналістичної організації» серед студентів літературно-мовного факультету Харківського університету, де тоді вчився автор цих рядків.

В кожному разі, той факт, що в Україні, починаючи вже з 1933 р., НКВД почало винищувати великі маси опозиційних елементів саме під претекстом «готування терористичних актів», був, звичайно, не випадковий. Відомо ж бо, що всі репресивні міроприємства НКВД мали завжди привентивний («профілактичний», за термінологією НКВД) характер, тобто — карались не винуватці вже доконаних протиурядових дій, а всі ті, хто, згідно з відповідними даними, ймовірно міг би такі дії доконати. Отже, розстрілюючи і репресуючи молодих українських людей комсомольського покоління і виховання за уявні «терористичні акти», НКВД фактично розправлялося з тими, хто справді психологічно був уже готовий до активних актів спротиву, бо ґрунт для цього вже існував. І цей ґрунт існував якраз у середовищі української підсоветської, політично

активної і національно свідомої, хоч і комуністичної, але розчарованої в комунізмі, молоді.

16. Деякі підсумки й висновки з першого двадцятиліття боротьби большевизму з українською молоддю

Таким чином, доходячи до двадцятиліття свого панування в Україні, большевики наочно переконалися в тому, що всі їхні спроби виховати через комсомол потрібний їм новий тип «людини-комуніста», зазнали повного краху. Саме тому вони вдалися до «чистки» самого комсомолу, застосовуючи до української молоді комсомольського середовища такі ж самі методи масового терору, як і до української антикомуністичної молоді національного середовища. В цьому виявилася не тільки слушна боязь большевиків перед українською молоддю взагалі, просто тому, що вона українська, але й той факт, що українська молодь обох ідеологічних середовищ в силу історично-політичної ситуації України в середині 30-х років дійшла до стану, в якому межі між нею почали вже, по суті, стиратися і вона справді стала вся однаково небезпечною для чужої України влади, як молода сила неминучо виростаючого національного спротиву. От проти цієї сили й почала ця влада боротися засобами найжорстокішого терору.

Якого розміру досяг цей терор у відношенні до самої лише комсомольської української молоді на протязі одного лише 1934-го року, видно хоча б із того, наскільки знову, після катастрофічного зменшення майже на половину в 1933 р., ще раз

зменшилася кількість членів комсомолу в Україні після 1934 р. Із 700 000 комсомольців у 1933 р. (після 1 300 000 у 1932 р.!) залишилося в 1934 р. тільки 450 000, тобто — **250 000 комсомольців знову за один рік вибуло з комсомолу.**⁷⁵⁾ 850 000 членів, вибулих за два роки з організації — це у відношенні до попередніх 1 300 000 членів означає **понад 65% втрат**, тобто — більше втрат, ніж буває в найкатастрофічнішій битві. І дійсно це були втрати від битви, але **битви комуністичної влади із своїми власними дітьми й вихованцями.**

Деякі подробиці цієї битви можна встановити із спогадів колишніх видних українських комсомольців. Ось напр. один із цих спогадів: «...З усього випуску Харківського інституту журналістики 1932 р. (а до цього інституту, як відомо, приймали на студії тільки комсомольців або молодих партійців — В. Г.) на волі залишилося тільки двос людей. Майже на моїх очах НКВД тричі ліквідує провідний склад «Комсомольця України» (органу ЦК ЛКСМУ)... Зовсім випадково на сходах редакції київської обласної газети «Пролетарська Правда» зустрічаю секретаря ЦК ЛКСМУ Миколу Клинкава. Клинкав запрошує мене обов'язково прийти до нього в гості. Поки я готувався його відвідати, його... розстріляли. Кажуть, Клинкав скеровував українську молодь проти політики Сталіна. Можливо...»⁷⁶⁾ Це тільки один із найхарактеристичніших спогадів про найбільш відомі факти. А таких спогадів і таких фактів можна навести безліч.

Та найширшого розмаху досягли масові репресії проти української підсоветської молоді в рр. 1937—1938 (роки т. зв. «ежовщини»), що були роками спеціальних репресій головним чином проти людей уже советської формації, молодих

людей революційного покоління. В цей час, у від-
міну від репресій на початку 30-х рр., типовим
і головним об'єктом советського терору були вже
не люди «соціально-ворожих» советській владі
клясів «куркульства» і «буржуазії», а навпаки —
люди якраз того «пролетарського» соціального
походження і середовища, що досі було основною
підпорою советської влади. За першу половину
30-х років відбулося цілковите перерод-
ження соціальної природи советської вла-
ди, що перестала бути «пролетарською»
і стала просто **російсько-імперіалістичною**, а
в Україні зокрема — часто окупантською, ко-
лоніальною владою. Відповідно до цього і голо-
вною жертвою політичного терору цієї влади ста-
ла в Україні якраз українська «пролетарська»
і революційна молодь.

Оскільки справжня критично думача й на-
ціонально-опозиційна «молода молодь» ідейно-
комуністичного напрямку на цей час була вже в
основному **розгромлена**, жертвами репресій
«ежовщини» з-поміж комуністичної молоді Укра-
їни стали тепер, як «дворушники», навіть такі
«ортодоксальні» партійні талмудисти, як напр.
Б. Коваленко, А. Ключчя та інші з ініціативного
«пролетарського ядра» комсомольської організа-
ції письменників «Молодняк». Більше того, під
удар масових репресій 1937—1938 рр. потрапили
й наймолодші з комсомольських вихованців уже
сталінської доби. Так напр. жертвою «ежовщини»
впав найвидатніший (і найталановитіший) з мо-
лодих робітників-«ударників», т. зв. «літератур-
ного призову» початку 30-х років — Іван **Каля-
ник**, що мабуть чи не єдиний з усіх інших «при-
зовників» був справжнім робітником — і з по-
ходження, і за професією. І характеристично, що

II

МОЛОДА УКРАЇНА ПІДСОВЕТЬКОГО ГАРТУ

знищений він був за зв'язки з Хвильовим і «хвильовистами» у ті часи, коли він був іще початківцем під опікою літературної організації «Пролітфронт» у 1931 р.

Терористичним розгромом самого «пролетарського ядра» творчої молоді комсомольського виховання закінчилась двадцятилітня доба боротьби большевизму за українську молодь першого комсомольського покоління і з українською молоддю революційного покоління взагалі.

..Це покоління виростало на «політ-години», комсомольських зборах, у засвоєнні захисного способу говорити й поводитися. Виростало в обмеженнях: харчів, одержі, електроструму і — головне — щирости. В країні, де закони тільки забороняють і ніколи нічого не дозволяють, можна діяти тільки нещиро... Але саме тому — це покоління ненавидить муштру й обмеженість. Вони здатне прийняти все, крім вузькості, забріханості, обрядовості. Його очі жадібно розкриті й зорять. Але вони повернені вперед, а не назад...

Ю р і й Ш е р е х — «Четвертий Харків»

1. Нове покоління „молоді без молодости“

Починаючи з середини 30-х років відбулася, так би мовити, «зміна поколінь» української підсоветської молоді. Перше покоління, що стартувало своє свідоме життя від революції 1917—1918 рр., кінчало свою молодість і переходило в стан звичайного підсоветського громадянства, а на зміну йому прийшло виростаюче в цей час із дитинства **друге покоління** — вже чистий продукт підсоветської дійсности. Це були вже, так

би мовити, діти підсоветської дійсности, а проти-
лежність до дітей революції, якими були люди
першого підсоветського покоління.

Кінець першого пореволюційного двадцяти-
ліття в рр. 1937—1938 був і кінцем молодости
першого революційно-пореволюційного поколін-
ня. Цей кінець був не тільки трагічний, але й
просто катастрофальний. Від революційного енту-
зіязму пори своїх дитячо-юнацьких літ це поко-
ління прийшло буквально до «розбитого корита»
всіх своїх молодечих ілюзій і загубило свою мо-
лодість передчасно під нещадними ударами ре-
акційного сталінського терору. Загубило свою мо-
лодість передусім у розумінні втрати свого твор-
чого неспокою, чи словами Хвильового — «дерзан-
ня». Ті, що не впали фізичними жертвами теро-
ру, стали його моральними жертвами: з категорії
ідейної (національно-антикомуністичної, чи наці-
онально-комуністичної) молоді велика маса лю-
дей цього покоління перейшла в категорію змуше-
них терором **пристосуванців**. Це покоління стало
в повному розумінні цих слів «втраченим поко-
лінням», чи навіть більше, так би мовити —
«прибитим», якщо не сказати просто «вбитим», у
самому zenіті свого багатообіцяючого розвитку.

Але не кращий від кінця молодости цього
покоління був і початок молодости другого, нас-
тупного покоління. Його духовий старт можна
датовати саме датою початку сталінського лихо-
ліття 30-х років, коли представники цього поко-
ління саме сиділи на шкільних лавах, доростаю-
чи до «комсомольського віку» в тоді вже суціль-
но-масових шкільних організаціях дітей комсо-
мольського резерву — в т. зв. «юних піонерах».
Це покоління починало свою молодість якраз на
руїнах молодости й молодечих революційних ілю-

зій своїх попередників, але й само воно не мало ніяких молодечих ілюзій, як, зрештою, справді не мало й молодости.

Дійсно, це було покоління молоді без молодости — не тільки в духовому, але й буквально в фізичному розумінні молодости. Досить тільки пригадати, що це були в основному діти тих мільйонів українських селян, родинне життя яких було цілковито зруйноване колективізацією, «розкуркуленням», репресіями й «опролетаренням» у містах. В наслідок цього вони не мали нічого навіть подібного до морального переходу від дитинства до юности й молодости, бо занадто вже рано зустрілися вони з суворою реальністю самостійної боротьби за існування в тяжкі роки сталінських перманентних «труднощів». Коли йдеться про, так би мовити, найяскравіші переживання їх «днів весни», то це були переживання якраз весни жахливого 1933-го року, що, власне, й може бути точною датою початку їхнього свідомого життєвого старту. Тому то, коли жахи 1933 р. вбили радість молодости першого покоління української підсоветської молоді, то ці ж самі жахи не дали навіть і народитися цій радості в серцях другого покоління. Починаючи з того, чим кінчали їхні попередники, діти цього покоління були, сказати б — «неочарованими», в порівнянні з розчарованими попередниками, вже на самому своєму духовому старті. Вони починали життя передчасно дорослими від надзвичайного раннього досвіду й занадто ранньої задуми над фактами занадто неласкавого до них життя в занадто жорстокій дійсності.

Зрештою, передчасно дорослими робило це покоління й саме советське «комуністичне» виховання в школах початку 30-х років. Як загаль-

но відомо, це виховання стояло тоді під знаком одверто проклямого й підкреслюваного наставлення влади на втягнення дітей у «клясову боротьбу» батьків і в «соціалістичне будівництво» нарівні з батьками. Досить лише познайомитися сьогодні з тодішньою офіційною советською характеристикою завдань і ролі основної ланки шкільного й позашкільного виховання дітей — масової (й фактично обов'язкової в школах від початку 30-х років) організації комуністичного виховання дітей у віці від 9-ти до 14-ти років — «Юних Піонерів», щоб переконатися, що в цій дитячій організації, як і в усьому здійснюваному через неї «вихованні», не було в той час не тільки нічого дитячого, але навіть і нічого взагалі специфічно молодечого.

Ось, напр., що пише про це офіційне советське джерело того часу: «Піонери все більше втягувались у громадську роботу за завданнями й на допомогу комсомолу й партії, стали включатися в плянову роботу в соціалістичному будівництві. Їхня політична робота стала пляною. Колективізація сільського господарства висунула перед піонерами нові завдання: роз'яснювати населенню і батькам доцільність і важливість колективного ведення господарства... Піонери заключають договори з наркоматами і з своїми батьками, зобов'язуючи останніх ставати кращими виробниками... Таким чином дитячий комуністичний рух в ССРСР, що виник і виріс на включенні дітей у політичну боротьбу, стає одним із визначніших чинників соціалістичного будівництва і в той же час — комуністичного виховання.»⁷⁷).

Або, напр., ось яку «провідницьку» в відношенні до своїх власних батьків роллю оспівував т. зв. «Школярський марш», яким відкривались

десякі шкільні читанки для учнів молодших класів в Україні в ті часи, коли в цих класах перебували діти цього покоління:

Ми батьків своїх розбудимо,
Поведем в нові світи
І до світла разом будемо
Сміло й весело йти.

(А. Панів — До світла).

До цього можна додати ще відомий моральний розклад цих дітей через «виховання» їх на культурі донощика-батьковбивці Павлика Морозова, якого саме в цей час було зроблено головним «геросем» дитячої поезії, літератури і взірцем для наслідування всім дітям.

Ясно, що при такому насиченні дитячого життя тягарями (і брудами) советської політичної боротьби, при такому дивовижному навантаженні дітей обов'язками «провідництва» супроти власних батьків, не кажучи вже про тягар «труднощів», що лягав на їхні плечі нарівні з батьками, ці діти властиво вже переставали бути дітьми. Так що характеристику цього покоління, як покоління «молоді без молодости», можна доповнити ще й рисою дитинства... без дитинства.

Правда, в кінці 30-х років окреслений тут курс на «політизування» й «антибатьківське провідництво» в советському комуністичному вихованні в школах і «юних піонерах» було зревізовано й нарешті припинено, оскільки це стало перетворюватися в небезпечне революціонування дітей також і проти самих комуністичних батьків — і партійних батьків родин, і партійних «батьків народу», якими на той час стали комуністичні «вожді». Тому скоро почався навіть зворот на 180 градусів у протилежний бік — у бік культивування слухняності батькам-комуністам

і взагалі владі, на чолі з «наймудрішим батьком» усіх батьків — Сталіном. Проте печать раннього споважіння назавжди залишилася на душах людей цього покоління.

Але помилкою було б думати, що в силу факту свого виростання в атмосфері самого лише «комуністичного виховання» та його деморалізуючого впливу, це покоління, мовляв, виростало вже справді як покоління советських «нових людей» бажаного владі типу «людини-комуніста». Навпаки, — не зважаючи на те, що молодь цього покоління не знала іншого виховання, крім комуністичного, вона не тільки не захоплювалася комунізмом, але й чимраз більше проникалася критичизмом у відношенні до нього (правда, критичизмом не активним, а пасивним і досить невиразним, суто специфічним), — саме в наслідок такого «комуністичного виховання, яким воно тоді було. Справа в тому, що рр. 1932—1938, коли саме вчилася у советських школах молодь цього покоління, були роками цілковитого ламання системи, принципів і самого змісту советської освіти та виховання, відповідно до карколомних ідеологічно-політичних «переоцінок цінностей», що їх, як відомо, якраз у цей час здійснювала комуністична влада. Тому сталося так, що більшість тих «істин», імен і святощів, що їх шанувати і в них вірити вчила советська школа цю молодь на початку їх шкільного шляху, було потім демонстративно засуджено й викинено на смітник та навіть проклято. А під кінець їхнього шкільного шляху дійшло до того, що майже всі підручники, за якими вони вчилися, були вилучені й заборонені, як «шкідливі», бо їхні автори були заарештовані й знищені. Також майже всі попередні авторитети були повалені, майже всі «вож-

ді» скинені з п'єдесталів, майже всі гасла змінені, та навіть вчителі вигнані й оголошені «ворогами». При чому — нові «істини» й святощі, нові авторитети й «вожді», як також і нові гасла, знову й знову мінялися, заперечувалися й викидалися по кілька разів. Ясно, що в такій ситуації у цієї молоді не тільки не було ніяких підстав до віри в те, що намагалась їй прищепити своїм вихованням комуністична влада, а навпаки — були всі підстави до **раннього скептицизму**, отже — й критицизму та, навіть, **нігілізму**, що й становили собою суть духового стану цієї молоді на життєвому старті, стану своєрідного «розчарування без очарування».

Особливо ж сприяла такому небезпечному для влади станові й напрямкові духового розвитку цього покоління та відома обставина, що цей розвиток відбувався також в атмосфері кричущих суперечностей цілковито протилежної до офіційних тверджень підсоветської дійсності, в якій згори до низу панувала **фальшива подвійна мораль**. Молодь цього покоління виростала в **подвійному світі**: вдома, в родині і взагалі серед людей у щоденному побуті вона бачила й чула на кожному кроці незадоволення, нарікання і ворожість до влади, пізнаючи всі потворності підсоветської дійсності в усій її голій правдивості; натомість у школі, в піонерській і потім у комсомольській організаціях, в пресі, в літературі і в офіційно-парадних формах советського життя вона бачила й чула щось зовсім інше, протилежне, спостерігаючи тут також і вимушене терористичним тренуванням пристосуванство та нещирість і своїх батьків, і всіх інших, що міняли своє справжнє обличчя на відповідну маску в офіційно-парадній обстанові. Чутлива, як і вся-

ка молодь, до таких речей, вона також відчувала і розуміла фальш і цинізм такої ситуації, як також відчувала й розуміла брехливість влади, що до неї, замість пошани й віри, в цієї молоді витворювалося лише таке ставлення, яке диктував їй природній **інстинкт пристосуванства**, або засвоєна від батьків **звичка** того ж таки **практичного пристосуванства**. В цій пристосуванській рисі **нещирости** й **дводушся**, звичайно, було також щось немолодече в цієї «молоді без молодости». І, власне, оця риса пристосуванства — це тільки й було тим найголовнішим наслідком усього її «комуністичного виховання», від якого в неї лишилась лише **зовнішня**, добре засвоєна «комуністична» **мімікрія**, але **ніякого глибшого сліду комуністичної віри в душі**.

Таким чином уже на своєму духовому старті це «комуністичне» покоління **ідейно** було **далеко не комуністичним**, хоч, правду кажучи, в ідейному відношенні воно тоді взагалі було, так би мовити, «**ніяким**». Щодо цього, то воно було майже цілковитою протилежністю попередньому поколінню, що починало свій духовий шлях від національно-революційної або ж комуністичної ідейности. Це, друге покоління, починало власне з пристосуванства, яким кінчала недобита частина першого покоління. Але, як і в тієї частини, це було не принципове, а просто **побутове**, пристосуванство. При чому — в щойно починаючої своєї життя молоді другого покоління це було пристосуванство людей ще з дитячо чистою душею, відкритою для сприймання **будь-яких** ідей.

2. Нова фаза боротьби за молодь і нове обличчя комсомолу

Формування нової української молодої людини другого підсоветського покоління відбувалося в кінці 30-х і на початку 40-х років у цілковито іншій соціально — й національно-політичній ситуації в Україні, ніж та, що існувала в час молодости першого покоління. Ця інша ситуація зумовила й інше обличчя цієї молоді.

Як відомо, це була ситуація «вже побудованого соціалізму», коли вже були знищені всі «ворожі кляси» й не існувало ніяких «капіталістичних елементів» у підсоветському суспільстві, що нарешті було проголошене «безклясовим». Відповідно до цього змінилася цілком нова фаза боротьби за неї — боротьби, як і раніше, через комсомол.

Перш за все відбулися величезні зміни в самому комсомолі, що вже в кінці 30-х років набув цілком нове, зовнішньо навіть протилежне до попереднього, соціально-політичне обличчя. Відповідно до офіційно деклярованої «безкласовости» підсоветського суспільства, комсомол було **перебудовано** так, що він із вужчої клясової організації «пролетарської» молоді перетворився в **широко-масову** організацію просто «советської молоді». Ще в березні 1936 р. 10-й з'їзд комсомолу проголосив **нову програму й новий статут**, зроблені «за безпосередніми вказівками Сталіна», які полягали, як подає офіційне советське джерело, якраз у тому, що «комсомол, який досі вважав себе переважно **пролетарською** організацією, мусить тепер стати організацією **всієї** передової советської молоді.»⁷⁸⁾

Більше того — було зроблено зміни і в самому формулюванні завдань комсомолу. Питання **політичної активізації** молоді, що раніше було головним у діяльності комсомолу, тепер було відсунуто на другий плян, а в центрі уваги поставлено справу **виховання** (звичайно, як і перед тим — комуністичного) всієї молоді. Це завдання було спеціально наголошене в «безпосередніх вказівках Сталіна» в такому формулюванні: «Головне завдання комсомолу — **комуністичне виховання всього молодого покоління** нашої батьківщини»⁷⁹). Цей наголос на «виховання» був прямим наслідком безперечного усвідомлення владою своєї повної невдачі в спробі комуністичного виховання молоді першого покоління. Так само й відсунення на другий плян завдання політичної активізації молоді в комсомолі було продиктоване передусім нічим іншим, тільки гірким досвідом із першим поколінням, що його політична активізація, в значній мірі розбурхана також політикуючим комсомолом 20-х років, обернулася другим кінцем проти влади, ставши для неї досить **небезпечною** в 30-ті роки.

В пляні певного «відполітизування» комсомолу нова програма й статут цієї організації змінили й саме визначення її характеру, підкресливши її **безпартійність**. У порівнянні з попередньою програмою й статутом комсомолу це було справді чимось цілковито **протилежним**. Так напр. ще в 1930 р. офіційне советське джерело характеризувало комсомол ось як: «**Комсомол неможна назвати організацією безпартійною**. Комсомол — це комуністична організація півпартійного характеру.»⁸⁰) — При чому — «півпартійною» комсомол було названо тільки для усунення протиставлення його комуністичній партії, як ніби другої партії

(до чого, між іншим, і змагала ліва опозиція в комсомолі 20-х років)⁸¹), а насправді його вважали тоді таки партійною організацією, поділяючи всю тодішню підсоветську молодь на дві групи: на комсомольську і безпартійну. Натомість нова програма й статут комсомолу, що вступили в дію з 1936 р., мов би спеціально зеперечуючи попереднє визначення характеру комсомолу, проголосили, що **«комсомол є масовою безпартійною організацією, що приляга (в російському оригіналі — «примикает») до ВКПб»,** підкресливши потім ще раз, що це **«організація не партійна»**.⁸²)

Змівивши так обличчя комсомолу, більшовики відповідно змінили й відношення комсомолу до тих категорій молоді, які досі були виключені від участі в комсомолі. Послідовним продовженням усунення «пролетарської» марки з комсомолу та перетворення його на широко-масову організацію комуністичного виховання всієї підсоветської молоді, було **допущення і навіть втягання в комсомол молодих вихідців із ліквідованих «ворожих класів».** Як і все інше, ця зміна також відбулася **«за безпосередніми вказівками Сталіна»,** який ще в кінці 1935 р. на всесоюзному з'їзді комбайнерів демонстративно **«реабілітував»** і нагородив советським орденом сина **«розкуркуленого куркуля»** — Тильбу з Кубані, кинувши нове тоді гасло: **«Син за батька не відповідає.»** Слідом за тим у тому ж році було скасовано всякі обмеження в зв'язку з **«соціальним походженням»** при вступі молоді до ВУЗів, а на 10-му з'їзді комсомолу його тодішній керівник А. Косарев проголосив: **«Ми повинні змінити переживший себе підхід до молоді, що походить із чужих нам класів. Комсомол, керуючись вченням Леніна й Сталіна, повинен добитися повного переходу на бік комунізму молодих**

людей — вихідців із чужих класів. Кращих із них треба приймати до комсомолу. Тим більше, наша організація повинна докорінно змінити своє відношення до дітей класово-чужих елементів. Ніяких соціальних градацій, ніяких соціальних поділів серед дітей. Цих дітей ми повинні втягнути в піонерську організацію нарівні з усіма іншими дітьми і виховати з них активних будівників комунізму.»⁸³⁾

Факти доводять, що така зміна відношення до дітей «класово-чужого» походження, їх «реабілітація» аж до «втягнення» їх у комуністичні організації, сталася не тільки на словах, але й на ділі. Цілий ряд документальних свідчень репресованих і засланих на Північ українських «розкуркулених куркулів» показують, що навіть на місцях поселення цих засланців, яких потім було перетворено в т. зв. «вільних поселенців», утворювались комуністичні організації, в які втягалась репресована молодь і виховувалась у комуністичному дусі. Про це напр. розповідає один із таких «вільних поселенців», наводячи, як приклад, історію однієї партії українських «куркулів», депортованих у Наримську округу (Північний Сибір), де вже починаючи з 1935 р. «було організовано комуністичні й комсомольські організації» та втягнуто «куркульських» дітей у комуністичну діяльність.⁸⁴⁾ А в самій Україні в цей час, як це стверджують свідчення репресованих українців, відбувалось також масове втягнення в комуністичні організації молоді дітей загиблих жертв колективізації, що їх після катастрофального 1933 р. було позбирано в спеціальні т. зв. «патронати». Ці діти, як подає свідок із Житомирщини, «потім були втягнені в комсомол і ставали навіть керівниками комсомольських організацій. Можна

з певністю твердити, — каже свідок, — що комсомол України наполовину складався з молоді із таким минулим.»85)

В кожному разі — з кінця 30-х років комсомол України став постійно розростатися за рахунок усе ширших мас підсоветської молоді другого покоління, особливо ж — за рахунок все зростаючої маси **шкільної й студіюючої молоді**, серед якої досить значний відсоток був саме отієї **молоді «класово-чужого» походження**. При чому — тепер ця молодь уже не тільки «пролазила» в комсомол з метою полегшення шляху до освіти й фахової кар'єри, як раніше, але й просто потрапляла туди цілком **автоматично**, через такий справді масовий резерв комсомолу, як «юні піонери», що, ставши невід'ємною ланкою советського шкільництва, стали організацією, яка охопила **всю** учнівську масу. Вступ до комсомолу, зокрема ж — через шкільну піонерську організацію, перестав бути актом хоч до певної міри особистого **політичного** рішення, ставши скоріше звичайним **побутовим** моментом у перерішеній суспільно-політичними обставинами біографії молоді цього покоління.

Таким чином у **багатьох відношеннях комсомол з кінця 30-х років став уже майже новою, іншою організацією, ніж він був доти**. Нове суспільно-політичне обличчя комсомолу було стверджене й закріплене також його новим фізичним складом. Історичною датою цього оновлення обличчя комсомолу була остання чистка комсомолу в 1938 р., в ході якої в листопаді того року 6-м пленумом ЦК ВЛКСМ було цілковито оновлено все керівництво комсомолу і вигнано з нього рештки т. зв «ворогів народу», тобто — рештки політично-активного, ідейно-комуністичного й комуні-

гично-опозиційного, елементу, що ще до того асу залишався в комсомолі від його старшого, першого революційного покоління. Натомість у тому ж таки 1938 р. за один тільки цей рік прибуло в комсомол СРСР 3 445 000 нових членів (86) — переважно шкільної молоді з піонерського резерву. Ці мільйони нових членів, дітей уже підсоветської дійсності, і надали своє обличчя комсомолові на переломі 30-х і 40-х років.

Однією з найхарактеристичніших рис цього обличчя була, власне, майже повна відсутність ідейно-комуністичного, як і комуністично-опозиційного, та взагалі ідейно-опозиційного, елементів у комсомолі. Це скоріше була риса безобличности, уніфікованої одности, що характеризувала і обличчя всієї молоді другого покоління взагалі. Серед цієї молоді вже не було тієї чіткої ідейно-політичної диференціяції, що існувала серед молоді 20-х років. Домінуючим, якщо не єдиним, елементом серед цієї молоді став елемент пристосовницький, що його саме й потребувала та плекала сталінська дійсність, вимагаючи від своїх вихованців не ідейности, хочби й комуністичної, а лише лояльности.

3. Соціальні й національні різниці й протиріччя серед молоді та в комсомолі 40-х рр.

Отже — на початку 40-х років у знівельованій загальними уніфікаційними процесами масі української підсоветської молоді зникли ті різниці й поділи на табори, що існували серед молоді першого покоління в підсоветській дійсності 20—30-х рр. Насамперед зникла чітка різниця між комсомольською і «безпартійною» молоддю,

як зник і сам такий поділ молоді. Перебування молодої людини в комсомолі й поза комсомолом перестало бути ознакою приналежності до певного політичного табору як це було раніше, ставши лише звичайним біографічним фактом. Оскільки перестав застосовуватися принцип соціального добору членства комсомолу, як зникли й самі попередні соціальні поділи й градації підсоветського суспільства, кожна молода людина могла бути тепер комсомольцем, що залежало вже не від поглядів тієї людини, які стали однаково обов'язково-комуністичними для всіх, а лише від обставин, які вимагали, чи ні, вступу в комсомол. Що ж до самих поглядів, то вони так само, як і в цілому витренованому терором підсоветському громадянстві, стали такими **зашифрованими** зверхньо-рекламованою **обов'язковою** лояльністю, що стало просто неможливо розрізнити чийсь справжніх поглядів від їх зручного камуфляжу, однаково — і в комсомольців, і в решти молоді.

Але це, звичайно, не значить, що вся підсоветська молодь стала тепер справді цілком однаковою і що в відношенні до комуністичної влади між окремими її групами небуло вже ніякої різниці. Ні, різниці таки **були**, як були й різні групи самої молоді, але ці різниці й ці групи були вже **зовсім іншого характеру й змісту**, ніж серед молоді першого покоління. І, як це не парадоксально в зв'язку з большевицькою «ліквідацією класів», ці різниці й групи в советському «безклясовому суспільстві» набули тепер більш, ніж будь-коли раніше, суто **клясового характеру**.

Справа в тому, що в наслідок усієї «клясової боротьби», що її провадили большевики протягом першого пореволюційного двадцятиліття, всі існуючі досі кляси були справді знищені, але нато-

мість утворилася зовсім нова кляса, як безроздільно запанувала над єдиним «безклясовим» народом. Цією новою панівною клясою стала советська партійна і безпартійна бюрократія, що навіть державно-правно, через т. зв. «сталінську конституцію», закріпила своє панування над народом під псевдонімом т. зв. влади «бльоку комуністів і безпартійних» (ці останні — це були ті, що офіційно стали називатися «безпартійними більшовиками», тобто — також комуністами, оскільки це була державна бюрократія комуністичної держави). Сьогодні, після блискучої аналізи советської системи, що її (аналізу) зробив недавній чільний комуніст М. Джілас у своїй відомій книзі «Нова кляса», факт нового клясового панування у підсоветському суспільстві став уже безсумнівним для всіх у світі, але таким був цей факт для людей підсоветської дійсності ще двадцять років тому. Зокрема ж особливо гостро відчула й зрозуміла цей факт на своєму власному досвіді саме підсоветська молодь.

Самозрозуміло, що в відношенні до комуністичної влади між молоддю, що родинно належала до пануючої кляси советської партійної і безпартійної бюрократії, та молоддю решти всього народу, тобто — селянською (чи тепер уже «колгоспною»), робітничою й трудово-інтелігентською, існували великі різниці. Відповідно до цих різниць, усю цю молодь можна було поділити на різні групи, що визначалися вже не так ідеологічними відмінностями, як відмінностями **клясових інтересів**, залежно від спільности привілеїв чи упослідження в підсоветському суспільстві. На відміну від попереднього покоління, що поділялось на три ідеологічні табори — ідейно-національний, ідейно-комуністичний і пристосовансь-

кий, молодь другого покоління в ідеологічному відношенні була фактично вся однаково **невиразна**, але й **однаково пристосуванська**. Ідейно-національний та ідейно-комуністичний табори, як чітко визначені протиставні ідеологічні табори, серед цієї молоді перестали існувати. Національне й комуністичне в цієї молоді, звичайно, не зникло, але національне сконцентрувалось більше в сфері стихійно-природних інстинктів, а комуністичне перетворилось у саму лише більш-менш однакову в усіх зовнішню **манеру** узвичаєного життєвого пристосування. Всупереч офіційно-зобов'язуючій сталінській формулі «національної форми з соціалістичним (комуністичним) змістом», ця молодь була все таки в основному **національною** за своїм внутрішнім природним змістом, але «**комуністичною**» за своєю зовнішньою штучною формою. Вцілому ж вона вся була просто пристосуванською, лише **різного ступня й характеру пристосування**. І саме в різницях ступня й характеру її пристосування й полягав тепер її **новий поділ на нові групи**.

В основному вона поділялася знову ж таки на **три групи**, що їх умовно можна б визначити так: 1. **щирі пристосуванці**, 2. **байдужі пристосуванці** і 3. **фальшиві пристосуванці**. До першої групи належала молодь уже згаданої вище «**нової класи**», діти **советських партійних і безпартійних бюрократів**, що їхні життєві інтереси були нерозривно зв'язані з інтересами советської держави. Це були безперечно **віддані** владі молоді люди, що за своєю вірністю комуністичній урядуючій партії зайняли тепер серед підсоветської молоді те місце, на якому перед тим була ідейно-комуністична молодь. Але, відмінно від тієї молоді, що її вірність комуністичній владі в 20-х роках

була наслідком її **віри** в комунізм на ґрунті певних ідеалістичних ілюзій, вірність цієї частини молоді тепер, у 40-х роках, була вже наслідком не віри, а самого тільки реалістичного **розрахунку** на вигоди для себе від пануючої системи, на ґрунті явно матеріялістичних мотивів. До другої ж групи, тобто — до групи байдужих пристосованців, належала **більшість**, так би мовити, «**середньої**» молоді **уніфікованого підсоветського народу** — тісі, що не була, як молодь першої групи, зв'язана з владою якимись соціяльними привілеями, але й не мала спеціальних **особистих** причин бути в безпосередньому конфлікті з нек. Глибоко байдужа до комуністичної (а, зрештою, й до всякої взагалі) ідеології, вона сприймала пануючу комуністичну систему, як просто **єдино існуючу для неї реальність**, до якої треба пристосуватися в боротьбі за існування, не задумуючись багато над її вартістю. Типовий продукт тотального «політвиховного» тренажу, вона зручно поєднувала в своїй свідомості й психіці тверезе розуміння всіх потворностей і безглуздь підсоветської дійсности з добре засвоєною звичкою практичної лояльности й дисциплінованого практикування вимаганої комуністичної «релігії». І, нарешті, третя група — це була в основному та частина молоді, що походила з мільйонових мас різних **безпосередніх жертв безперервних советських репресій** 30-х років. Ця частина молоді, обтяжена гірким досвідом найболючішого пізнання всіх жахів підсоветської дійсности, ненависть до якої передавалась їм з дитинства найближчим родинним оточенням, мала досить **особистих**, а не тільки загальних, підстав бути в гострому конфлікті з тією дійсністю. Але саме завдяки своєму гіркому особистому досвідові, поєднаному з

вихованням у загальній атмосфері терору й брехні, вона навчилася особливо добре **маскувати** своє справжнє відношення до дійсності й господарів ситуації в ній, дуже зручно прикриваючись демонстративною, часом аж занадто підкресленою, але абсолютно фальшивою, чисто пристосуванською, лояльністю. Але, крім вихідців із репресованих родин, до цієї групи належала також велика частина й просто **здійної критично думати**, і саме так думаючої, **інтелігентної** молоді, що також засвоїла собі єдино рятівне правило життя в тій підсоветській дійсності: думати так, як умієш, але говорити й робити тільки так, як дозволяє влада.

Відмінно від стану в часи першого пореволюційного двадцятиліття, всі ці три групи молоді були майже **однаково** (пропорційно до своєї кількості) зарепрезентовані й у **комсомолі**, основним людським матеріалом якого тепер стала вже не ідейно-комуністична, а якраз **пристосуванська** **молодь**.

Але, крім різниць на ґрунті нового соціально-класового поділу, серед молоді в Україні не тільки існували далі, але й усе більше поглиблювалися, такою різницею **національні**. Зрештою, національні різниці в Україні тепер стали майже точно збігатися з соціально-класовими, завдяки чому вони й ставали все більш виразними та чимраз гострішими. Справа бо в тому, що нова панівна кляса партійної й безпартійної бюрократії, що зформувалася з розбухнявілого в 30-ті роки апарату комуністичної партії й советської держави, в Україні мала тоді майже виключно **російський** характер, бо ж, як відомо, і більшість комуністичної партії, і більшість советських урядовців в Україні була за національністю російсь-

ка, або ж дорешти зрусифікована. В той самий час (починаючи з 1933 р.) російська національність та російська мова й культура почали все більше ставати упривілейованими в Україні, саме як національність, мова й культура панівної кляси. «Українізація» була вже не тільки припинена, але й стала переслідуватися, як «український націоналізм — головна небезпека в Україні». В наслідок такої політики на кінець 30-х років українсько-російські національні відносини в Україні набули майже такого самого характеру, як до революції, тобто: місто, адміністрація, поліція, військо й усі «вищі» кола стали, якщо не просто за національністю, то за офіційною мовою й культурою, російськими, а все українське звелося до села («колгоспу»), до провінції і взагалі до кіл працюючих мас. Поступово, як і до революції, все російське в Україні стало утотожнюватися з силами поневолення, а українське стало прикметою упосліджених. Навіть дореволюційний поділ на «панів» і «мужиків» з такими атрибутами як «панська» (російська) й «мужицька» (українська) мови та культури, воскресли майже в точному повторенні, лише із зміною термінології: відповідником поняття «панське» стало поняття «передове міське», а відповідником «мужицького» — «колгоспницьке» (вірніше — «колхозницьке», бо російським словом «колхозник» стали зневажати селян і взагалі українських людей так само, як колись словом «мужик»).

Ясна річ, що в такій ситуації всі ті соціальні привілеї, якими втішалася нова панівна кляса та її молодь, якнайтісніше асоціювалися в свідомості широких мас української трудової молоді з національними привілеями тієї кляси і її молоді. Зокрема ж національний момент став особливо

актуальним у житті української молоді на тлі становища, яке виникло в найважливішій для молоді ділянці — в ділянці **освіти**. Починаючи з 1933 р., в Україні широко розгорнулася урядова **русифікація** всієї системи освіти, зокрема ж середньої і вищої освіти. Перш за все відомою «Постановою Раднаркому й ЦК ВКПб про єдину структуру початкової й середньої школи» в 1934 р. було скасовано в Україні всі відмінності українського шкільництва від російського й уніфіковано українські школи за єдиним **російським** зразком. Після цього русифікація шкіл стала вже самозрозумілим, хоч і неписаним, законом. Хоч правда, українська мова в українських школах не була заборонена, проте вона фактично стала тільки мовою шкіл першої, загальної фази навчання (семирічних, а потім десятирічних), та й то тільки спеціальних «шкіл з українською мовою навчання», бо поруч усе більше й більше скрізь по Україні, особливо ж у містах, почали розростатися школи з російською викладовою мовою, яка, зрештою, стала **обов'язковою** мовою в усіх школах України взагалі. Що ж до професійних — середніх, а особливо вищих, учбових закладів, то вони все більше ставали в Україні російськими за мовою навчання (за виключенням закладів готування вчителів для «шкіл з українською мовою навчання» та частини низових сільсько-господарських фахівців). Русифікацію професійної й вищої освіти в Україні було офіційно узаконено спеціальними постановами про підпорядкування більшості українських учбових закладів не республіканському комісаріатові освіти України, як було перед тим, а рядові «загальносоюзних» комісаріатів відповідних галузей господарства ССРСР, централізованих у Москві.

Оскільки ж усі головні галузі господарства в Україні, як тяжка промисловість, транспорт, торгівля, а також і ділянка планування та адміністративного керування, були в відданні Москви, то й усі провідні ВУЗи України опинилися підпорядкованими Москві. Таким чином під прикриттям «загальносоюзної» необхідности в цих усіх ВУЗах було цілком офіційно заведено й викладання лише «загальносоюзною» («державною», за визначенням «сталінської конституції») російською мовою, а українську мову було зведено до становища лише одного з предметів, усіляко ігнорованого й фактично трактованого як, мовляв, «практично-непотрібний» додаток.

Таке становище української мови на відтинку вищої освіти в Україні самозрозуміло давало додаткові переваги в освіті для російської за національністю, чи тільки за мовою й культурою, молоді панівної партійної й безпартійної бюрократії в Україні, ставлячи в явно упосліджене становище більшість української, за національністю й мовою та культурою, трудової молоді. Про це, між іншим, свідчать навіть і офіційні советські дані про національний склад учнів і студентів советських шкіл та ВУЗів України на кінець 30-х років. Так ще за даними звіту ЦК КП(б)У на 12-му з'їзді в 1937 р. була така картина: в той час, як у школах першої, загальної фази навчання було 80% учнів-українців (що відповідало тодішнім 80% української національності серед населення України), в професійних учбових закладах вищої фази було вже тільки щось біля 55%, а в ВУЗах, підпорядкованих промисловим комісаріатам, менше 40%. 87) І лише в одному з видів професійної освіти, а саме — в суто «колгоспницьких» учбових закладах сільсько-господар-

скої освіти, підпорядкованих «місцевому» комісаріатові земельних справ, відсоток українців дорівнював 74%, тобто — наближався до відсотку українців серед населення.

Таким чином у головній, командній за структурою советського життя, галузі освіти — індустріальній, «передовій — міській» (отже — «панській»), українці в Україні були зведені до **меншости**, залишаючись лише в суто підлеглий, «колгоспницькій» (отже — «мужицькій») галузі — сільсько-господарській. Одного цього було досить, щоб гострота національного моменту, в пов'язаності його з моментом соціально-клясовим, відчувалася молоддю все більше виразно.

Та цей же самий момент існував і відчувався також і в **комсомолі України**. Правда, відсоток українців серед членів комсомолу в Україні під кінець 30-х років майже наблизився до відсотку українців серед населення, досягнувши (78%,88), але цей відсоток, як і раніше, був у великій суперечності до пропорційної кількості українців у керівництві комсомолу України. Хоч ніяких офіційних даних про це не опубліковано, але з самих прізвищ керівних осіб комсомолу України кінця 30-х і початку 40-х років та з відомої практики перекидання кадрів комсомолу з Москви в Україну в ці роки можна ясно бачити, що молоді українці були переважною масою **рядового** членства комсомолу, а в керівництві переважали росіяни й зрусифіковані безбатченки.

4. Погіршення ситуації і морально-політичне заламання підсоветської молоді напередодні війни

Напередодні німецько-советської війни 1941 р. становище української підсоветської молоді особливо погіршало. 2-го жовтня 1940 р. Верховна Рада СРСР проголосила свій відомий «указ» про скасування державних стипендій для всіх студентів і запровадження платного навчання, починаючи від середньої школи. Цей «указ» був найбільш фатальною подією в житті підсоветської молоді другого покоління. Цим бо було вже цілком офіційно і зовсім недвозначно узаконено обмеження можливостей здобуття освіти для широких мас трудової молоді, а також закріплено привілеї щодо цього для молоді панівної кляси. Оскільки в наслідок советського «усуспільнення» всіх галузів господарства єдиним власником усього стала держава, ніхто, крім керівної в цій державі кляси партійної й безпартійної бюрократії, не мав і не міг мати таких прибутків, щоб без спеціальної самопожертви покрити видатки на утримання своїх дітей протягом приблизно семи років навчання в середній і вищій школах та ще й платити за навчання. Досить лише сказати, що, згідно тодішніх коштів прожиття й рівня заробітної плати, річне утримання одного студента в віддаленому місті дорівнювало майже половині річного заробітку середньо оплачуваного робітника, а встановлена «указом» платня за навчання одної особи дорівнювала приблизно трьохмісячному заробіткові такого робітника. Що ж до колгоспників, заробітки яких були ще

нижчі, то про навчання своїх дітей власним коштом для них не могло бути й мови. Очевидна річ, що те удержавлення навчання в формі загальних для всіх студентів стипендій та безплатного навчання, що мало місце до фатального «указу», було не якимсь там актом доброти советського уряду, а лише логічним і єдино **нормальним** станом речей у державі, де все стало державним. Тому то раптове порушення цього стану «указом» 1940 р. було для широких мас підсоветської молоді справжньою **катастрофою**.

Саме так, як катастрофу, й сприйняла та пережила цю подію та **трудова молодь**, що саме в той час вчилася в середніх і вищих учбових закладах. Особливо катастрофальною була ця подія для великої кількості студентів ВУЗів, зокрема — для студентів-«колгоспників». Величезна маса цієї студіюючої молоді мусила негайно ж покидати навчання й повертатися до праці в колгоспах, чи йти працювати на завод. Це супроводжувалось глибоким морально-політичним заламанням серед молоді, що її психічний стан під впливом цієї події можна було б назвати станом масового розчарування в советському «соціалізмі», якби вона взагалі колинебудь була ним очарована. Оскільки ж ніякого очарування ніколи й не було, то стан цей був скоріше всього станом приголомшення й занепаду, але з явними ознаками **глибокого незадоволення**. Коли восени на початку 1940—41-го учбового року почався масовий відплив цієї молоді з ВУЗів, було не мало випадків самогубства, але досить не рідко бували й випадки демонстративного виявлення незадоволення, зокрема в такій своєрідній формі, як перетворення популярної тоді советської пісні з одного кінофільму на іронічний «марш» від'їжджа-

ючих з ВУЗів до колгоспів синів і дочок колгоспників — у такому дотепному перефразуванні:

Бувайте здорові, учітесь за плату,
А ми від'їжджаєм в колгосп працювати...

Це іронічне «прощання» було звернене до тих, що лишалися далі вчитися в ВУЗах без стипендій і за плату, а такими були переважно діти партійних і безпартійних бюрократів, які тільки й мали вистачальні для платної освіти прибутки з удержавленого господарства.

Слідом за цим, також у жовтні 1940 р. впав **другий удар** на голови трудової молоді — «указ» про т. зв. «державні трудові резерви», тобто — про примусову мобілізацію молоді до **фабрично-заводських, залізничних і ремісничих «училищ»** з метою перетворення цієї молоді на прикріплених до певного місця праці робітників. Цим було запроваджено своєрідну «рекрутчину» для юнаків 14—16 років, з насильним відірванням їх від родин та запроторення їх у віддалені міста й місцевості для вишколення в праці й для праці. Головне нещастя, яке принесла ця рекрутчина для трудової молоді, полягало в тому, що обов'язковий термін вишколу разом з так само обов'язковим терміном праці на певному призначеному підприємстві, забирали в мобілізованій молоді **найменше три, а найбільше шість** років того часу, коли саме звичайно здобувається середня освіта, без якої неможлива потім вища освіта. Цим самим у більшості цієї молоді було цілковито **відібрано можливість здобути вищу освіту** і таким чином зведено її до стану упослідженої робочої сили.

За один тільки перший рік після запровадження такої рекрутчини, в Україні було бли-

зько чверті мільйона (230 000) таких мобілізованих юнаків і юначок.⁸⁹) Принаймні половина з них — це була та молодь, що в інших, нормальних, умовах була б училася в середніх школах та здобувала б далі вищу освіту.

Цей другий удар по молоді ще більше підсилив настрої незадоволення й **морально-політичного заламання** серед української підсоветської молоді. В цілому ж у наслідок цих двох ударів серед цієї молоді напередодні німецько-советської війни дуже прискорився й поглибився процес **переростання пасивно-пристосуванського наставлення до пануючої влади й системи** — в більш **критично-опозиційне наставлення**. Цю зміну настроїв серед підсоветської молоді видно досить яскраво з надзвичайного зросту випадків «порушення советських законів» молоддю в рр. 1940—41, що змусило советську владу в ці роки видати цілий ряд спеціальних постанов і законів про **покарання нарівні з дорослими** (в тому й карою смерти) навіть **неповнолітніх дітей** від 12-ти років («указ» Верховної Ради СРСР від 10-го грудня 1940 р.), а «указом» від 7-го липня 1941 р. **спеціальні судові покарання** було встановлено для юнаків, мобілізованих у «трудові резерви», тобто — для учнів **фабрично-заводських, залізничних і ремісничих «училищ»** за порушення дисципліни та самовільне залишення праці чи втечу з «училища.»⁹⁰)

В Україні ж зокрема цей процес особливо підсилювався все більшим загостренням **національного моменту**. В наслідок зміни советської освітньої політики в 1940 р. в Україні **драстично зменшилась кількість ВУЗів з українською мовою навчання**, впадши до 44,2%⁹¹) Цим самим вища освіта в Україні стала не тільки ще більш

недоступною для широких мас української молоді, але й ще більш чужою для неї. В той же час в Україні з'явилося у 1941 р. аж 513 нових «училищ» для вишколу молоді робочої сили, мобілізованої в «трудові резерви», і всі ці «училища» були російськими за мовою навчання, без української мови навіть як предмету.^{91а}) Таким чином нова рекрутчина стала величезним засобом масової русифікації української молоді. При чому, русифікація молоді шляхом цієї рекрутчини мала вже не тільки мовно-культурний, але й, так би мовити, фізичний характер. Оскільки резерви робочої сили, що вишколювалися в «училищах» в Україні, готувалися для промисловості й транспорту всього ССРСР, а не України, величезний відсоток мобілізованої української молоді вислався на працю поза Україну, а спеціально в Росію, тоді як маси російської молоді спрямовувалися в Україну. При чому — закон, що зобов'язував молодь після закінчення вишколу в «училищі» працювати на призначеному місці, закріплював її на тому місці на кілька років, отже — українська молодь закріплювалась у Росії, а російська в Україні. В цей спосіб відбувалось фактичне вивезення української молоді з України в Росію, де вона, як і взагалі українська національна меншість у Росії, була позбавлена будьяких найлементарніших форм національного життя, бо ні українських шкіл, ні української преси, ані навіть статусу «української нац. меншини» українці в Росії не мають. Натомість російська молодь, яка ввозилась в Україну, не тільки була забезпечена всіма формами національно-російського життя, але й мала великі привілеї в своєму національному розвитку завдяки русифікації України.

Все це, звичайно, не могло не вражати **природних національних почуттів** української молоді, уяскравлюючи їй наочно **національні різниці**. А на ґрунті вражених національних почуттів актуалізувалося для неї взагалі **національне питання**. Крім усього іншого, цьому сприяли також і ті специфічні обставини національно-політичного життя в підсоветській Україні, які визначалися все ще формально застосовуваною Москвою «національною політикою» позірної «рівності» і навіть «суверенности» ще не ліквідованої «української радянської державности». Той факт, що в цей час існувала ще й далі українська «національна форма» УРСР з затриманням української мови й етнографічного та формального українства в нижчих і середніх сферах культурного й навіть частинно урядового життя, тільки підтримував у цієї молоді елементарну **національну свідомість**, сприяючи пов'язанню її виростаючих критично-опозиційних настроїв з її природними національними настроями. Ця молодь уже в нижчій і середній школах, де ще вона вчилася українською мовою, задумувалася над дивним для неї фактом неясного ще їй протиріччя між формальною і фактичною сторонами національної ситуації в Україні. Факт зведення української мови в підсоветській Україні до ролі мови лише «для домашнього вжитку» та для «місцевого кольориту», як і під дореволюційною Росією, що змушувало заляканих терором людей навіть ховатися з своїм українством подалі від загальної уваги — все це впливало в головах цієї молоді тисячі настирливих «чому?», на які вона не могла дати собі відповіді.

Деякі думки й сумніви цієї молоді саме в цій сфері життєвих спостережень можна пізнати з

ряду сповідей дітей цього покоління, на зразок щирої юнацької сповіді 15-річної учениці однієї з київських українських шкіл у 1941 р. — Лесі Оленко, що дуже добре описала свої характеристичні для дітей її віку й типу переживання в виданій потім закордоном книжці «Зелені дні». Вона описує, як, довідавшись, що її дядько **боїться** говорити рідною українською мовою, вона задумалася: «Чому ж він має боятися? Адже всі народи мають **право** говорити своєю мовою. **Хіба український народ гірший від інших?** І хіба є заборона говорити по-українському? От ми навіть у школі вчимося по-українському. Але **чому** справді ніхто ніде (в Києві) не говорить по-українському, хіба в хаті та між своїми. Зрештою, всі в школі також говорять російською мовою. А Київ — це ж **столиця України!**...»92)

Такі й подібні «чому?» почали все більше непокоїти молодь напередодні війни. І на такому ґрунті все більше розросталися серед неї зерна сумнівів, переростаючи з часом у критично-опозиційне думання з усе більш виразніючим національно-політичним забарвленням. І от у такому стані застала цю молодь війна.

5. Українська підсоветська молодь на історичному іспиті другої світової війни

Німецько-советська війна була справжнім історичним іспитом морально-політичної якості української підсоветської молоді обох поколінь. Вірніше — це був іспит якості советського виховання цієї молоді, підсумок **советської боротьби за цю молодь**, проба в дії наслідків майже чверть-столітнього намагання комуністичної влади вит-

ворити з цієї молоді тип «нової людини — людини-комуніста». Оскільки саме на плечі підсоветської молоді обох поколінь упав основний тягар оборони советського ладу в цій війні, бо ж саме люди цих поколінь (по ССРСР взагалі) становили собою понад 70% советської армії (згідно даних про співвідношення вікових груп населення ССРСР за офіційними даними передвоєнного перепису 1939 р.93)), хід цієї війни, зокрема ж її катастрофальний для ССРСР початок, був буквально показом і доказом повного й безсумнівного провалу советської боротьби за молодь.

Сьогодні це є вже загальноствердженим фактом, частково ствердженим навіть і самими большевиками (в пляні хрущовського розвінчання Сталіна), що причиною нечуваного за своїм розмахом краху советських оборонних фронтів у першій фазі німецько-советської війни була не якась надзвичайна сила німецьких армій, але фатальна слабкість советської оборони. Ця ж слабкість, як загально відомо, була наслідком насамперед цілковитого морально-політичного розкладу советських армій у перші ж дні німецького наступу. Цей розклад виявився з усією очевидністю у безприкладній в історії воєн масовій і демонстративній втечі з фронтів та здачі в полон сотнями тисяч советських вояків з причини їх абсолютного небажання воювати за осоружну їм владу комуністів. Це був своєрідний вояцький страйк, надзвичайна політична демонстрація, стихійний протисовєтський «плебісцит» підсоветської й по-советському вихованої молоді в советських військових уніформах.

Цей майже безмовний, хоч надзвичайно вимовний «плебісцит» підсоветської молоді був особливо грандіозний своїм розмахом і характе-

ром в Україні. 675 000 вояків українського фронту, що кинули зброю й здалися в німецький полон у вересні 1941 р. під Києвом⁹⁴) (із загальної кількості 750 000 вояків, що були сконцентровані там під командуванням маршала Будьонного), чи 240 000 з армії маршала Тимошенка, що здалися в травні 1942 р. під Харковом⁹⁵)—це незаперечний тому доказ. Звичайно, в цьому не було нічого ні героїчного, ні революційного, як не було це й взагалі виявом якоїсь активної протисоветської дії. Це був скоріше вияв пасивного розпаду й розгубленості, а, як згодом виявилось — навіть акт самогубства цих вояків (половина, якщо не більше, з них потім загинула в німецькому полоні). Але, при всьому цьому, це було все ж таки безперечною формою **спротиву** советській владі — пасивною, безнадійною і, власне, такою, якою тільки й могла бути форма спротиву підсоветських людей у тій історичній ситуації, в якій це сталося.

Після терористичного розгрому й ідеологічного краху кінця 30-х років перше, революційне покоління підсоветської молоді на початку 40-х років було вже не тільки «вичищене» від більшості свого активного елементу, але й позбавлене тієї духової сили, що без неї неможливий активний спротив. Друге ж, пристосуванське покоління було в цей час ще цілком неоформлене, без виразного ідейного обличчя. Загальна ж політична ситуація війни однаково чужих і ворожих Україні сил була така заплутано-фальшива, що не створювала ані якоїсь перспективи, ані навіть відповідної атмосфери для виникнення й організації сил активного спротиву в лоні цієї молоді, якій просто бракувало хоч якої-небудь орієнтаційної точки в хаосі подій, не кажучи вже про відповідне її духовості ідейно-політичне кермо.

Тому цілком природньо, що єдине, на що могли спромогтися в такому стані і в такій ситуації ці люди, було пасивне демонстрування свого заперечення тієї влади, яка дала їм зброю для рятунку її існування, але без ужитку тієї зброї для боротьби за нові позитивні цілі, яких їм просто не було й видно в безціллі безглуздої для них війни чужих сил на українській землі.

Правда, певні спроби активної постави озброєної підсоветської молоді, навіть і в тій безнадійній ситуації, все ж таки були. Були, наприклад, поодинокі спроби советських вояків-українців на чолі з командирами-українцями на деяких відтинках оборонного фронту вздовж Дніпра повернути свою зброю проти своїх советських господарів. Але ці спроби були відразу ж зведені нанівець ворожістю наступаючих німців, що негайно ж роззброїли цих вояків і перетворили їх у своїх полонених, а потім знищили в полоні. Не мало було також спроб незорієнтованих, чи дезорієнтованих мас цих вояків перейти зі зброєю в руках на німецький бік, з метою дальшої боротьби проти одного ворога в спільці з другим. Ці спроби також закінчилися тим самим: таборами полонених і смертю в них, або повільним умиранням на праці в Німеччині, чи в кращому випадку — марнуванням сил на військово-поліційній службі новому окупантові.

І тільки третя, не дуже чисельна, але найбільш ідейна й активна частина української підсоветської молоді, переважно з залишків активу першого революційного покоління, з перших же днів німецько-советської війни спробувала бути активною в подіях на шляхах шукання власних, національно-незалежних позицій спротиву обом ворогам-окупантам України. Це були ті молоді

підсоветські українці — з різних кіл підсоветського суспільства, в тому числі й з-поміж комсомольців, — які природньо й досить швидко знайшли контакт із позасовєтською, західньо-українською молоддю націоналістичного табору і включилися в лави організованого українського протикомуністичного націоналізму.

Ще напередодні німецько-совєтської війни, після окупації більшовіками західньо-українських земель, все, що ще було національно-думаючого серед молодого підсоветського українства, почало шукати контакту з тими національно-активними силами, що збереглися й діяли в новоприєднаній позасовєтській частині України. Тому, що в цьому ж напрямку йшли тоді й шукання західньо-українського національного активу, цей контакт установився майже відразу. Найперше, звичайно, **ідейний контакт**. Ідейний вплив українського націоналізму позасовєтської формації на підсоветську молодь, що потрапляла на західньо-українські землі, був досить сильний. В кожному разі настільки сильний, що став помітним НКВД, яке напередодні війни мало однією з найголовніших своїх турбот саме справу вилучення й ліквідації тих із-поміж посланих владою на Західню Україну молодих українських підсоветських фахівців, які, мовляв, «заразилися» там бацилями українського націоналізму. Так напр. у 1940—41 рр. під закидом саме такого «гріхопадіння» було арештовано й запроторено невідомо куди багато молодих українських науковців, щойно випущених Київським університетом (Русанівський, Нагірний, Луговий, Олексієнко та ін.), які виявили особливе зацікавлення західньо-українськими націоналістичними видан-

нями, в тому й підпільними, протисоветськими. Жертвою репресій такого ж характеру став тоді й відомий молодий український поет підсоветського покоління — Іван **Вирган**. Переважно всі з цих репресованих були вихованцями комсомолу.

Частина цієї молоді, якій удалося уникнути репресій, знайшовши ідейний контакт з українським націоналістичним рухом на Західній Україні, скоро знайшла й організаційний контакт із ним. Дуже показовою й багатозначною подією в цьому відношенні був загальновідомий факт переходу на бік українського націоналістичного підпілля одного з найвидатніших представників української комсомольської молоді, посланої більшовиками на працю в Західню Україну — Йосипа **Позичанюка**. Відомий член комсомолу України, один із редакторів органу ЦК ЛКСМУ — «Комсомолец України» й талановитий початкуючий письменник, Позичанюк ще перед війною включився в діяльність підпільної **Організації Українських Націоналістів (ОУН)**, а з вибухом війни відразу ж став одним із найактивніших її провідних діячів. Разом із ним і слідом за ним у середовище ОУН влилося чимало представників української підсоветської молоді, в тому числі й комсомольської. А ще більше їх стало активізуватися в загальній українській національній діяльності протисоветського напрямку, як тільки під натиском німців советські війська покинули Україну.

Взагалі ж треба відмітити, що навіть тимчасове й зведене нанівець німецькою сваволею «визволення» України від більшовиків у 1941—1942 рр. явило світові просто таки неймовірно-дивовижну картину раптової й цілковитої **зміни обличчя** української підсоветської молоді. Бук-

вально на другий же день після зникнення советської влади в кожному українському місті й селі з обличчя української підсоветської молоді почала зникати вся та зовнішня марка «советськості», що так довго й старанно прищиплювалася цій молоді роками советського виховання, і ця молодь переставала бути советською, стаючи просто українською. Зокрема вражаючою була та **швидкість і легкість**, з якою в цей час змінювали своє обличчя й міняли на 180 градусів свій курс маси української **комсомольської** молоді, що без найменшого сантименту до свого комсомольського минулого зрікалися його, зрікаючись і комуністичної ідеології, в ім'я стовідсоткового антикомунізму й націоналізму В історії суспільно-політичних формацій людства ще не бувало подібного явища **масової, майже суцільної, «зради»** певній державній системі з боку нею ж виплеканих поколінь, як це мало місце в Україні 1941—42 рр. Все це було явним і незаперечним доказом того факту, що советська система і її комуністична ідеологія були цілком **чужі й несприйнятні** для українців і тому не закріпилися хоч трохи глибше в думках і почуттях української підсоветської молоді. Вони відбилися тільки на її мімікрійній зовнішності, придбаній у відповідному зовнішньому оточенні, що вимагало саме такого зовнішнього пристосування до нього. Змінилось оточення, відпала потреба саме такого пристосування, зникла й ця зовнішність.

І характеристично, що найбільшу легкість і простолінійність у цій зміні зовнішності й «зраді» советській системі та ідеології виявило якраз **наймолодше і найбільш «советське»** (за своїм вихованням у сталінські 30-ті роки) **друге покоління**

ня підсоветської молоді. В той час, коли для молоді першого покоління ця зміна означала **ідеологічну переорієнтацію**, зв'язану з завершенням попереднього **кризового процесу** в її мисленні, для молоді другого покоління **фактично ніякої кризи** в цьому не було. Вона не міняла ідеології, бо її в неї й не було. Вона просто **відкидала** геть, як уже **непотрібне**, захисне вбрання советського пристосуванства і, вільна від усякої духової зв'язаности з своїм підсоветським минулим, кидалася з жадою голодних назустріч усьому **іншому, проти-лежному** до всього советського. Правда, гірко розчаровуюча дійсність суворої німецької окупації скоро штовхнула більшість її на шлях **нового пристосуванства**, але в той же час, під тяжким пресом тієї дійсности, щойно почалося духове формування вже мужніючих людей цього покоління. І це формування відбувалося під могутнім впливом тієї антисовєтської, антикомуністичної але водночас і антифашистської та антигитлерівської взагалі, національної української стихії, яка почала підноситися в Україні в воєнні роки. І хоч з людей цього покоління лише менша частина, переважно з прошарку безпосередньо репресованих советами, знайшла себе потім у лоні українського національного спротиву на два фронти, проте більшість їх до кінця війни перейшла, так би мовити, **життєвий перевишкіл** саме в тому дусі.

Звичайно, все сказане тут про українську підсоветську молодь обох поколінь стосується тільки тієї **більшости** цієї молоді, яка не належала до советської панівної класи. Самозрозуміло, молодь панівної класи, щиро-пристосуванська у відношенні до вигідної їй особисто советської

системи, а головне — переважно **неукраїнська** за національністю чи культурою, не зрікалася своєї орієнтації на советську владу і внутрішньо залишалася їй і далі відданою. Але на пробі війни й поразок першої фази війни ця молодь також не виявила **ніякої ідейної вірності** своїй владі та й **ніякої ідейности** взагалі. Коли здавалось, що становище большевиків уже безнадійне, ця молодь також була готова вже пристосуватися до переможців і часто-густо навіть **першою** ставала в лави німецьких **коляборантів**. І тільки в другій фазі війни, коли вже запахло перемогою большевиків і кар'єрою, яку можна було зробити на участі в боротьбі по боці большевиків, представники цієї молоді поставили себе до диспозиції советської агентури в німецькому заплілі.

Що ж до більшості української підсоветської молоді обох поколінь, то вона під час війни не виявила ніякої схильности власноініціативно боротися за повернення назад большевицьких окупантів України. Принаймні — невідомо ні одного факту якогось справді **стихійного**, самочинного і головне — чисто **ідейного**, а не базованого на захисті втрачених привілеїв, руху цієї молоді під час німецької окупації. Всі ті витворені советською пропагандою подоби такого руху, на зразок відомої комсомольської **«Молодої Гвардії»** на Донбасі, були по суті лише частиною діяльности звичайної советської розвідки, що спиралась на підлеглі їй агентурні гнізда серед кіл майже виключно **клясово заінтересованих** елементів передвоенного советського суспільства. Про це, між іншим, зовсім недвозначно сказано й у книзі **«Молода Гвардія»** Фадеева, де показано, як керівник большевицького підпілля — старий комуніст

Шульга, шукає для підпільної роботи «своїх людей» тільки серед тих, що «добре жили» при советській владі, вважаючи справжньою «советською людиною» тільки того, хто «добре одягнений і пристійно виглядає».96) Що ж до національного обличчя молоді, яка брала участь у керованому советською розвідкою комуністичному підпіллі, то досить приглянутись до національного складу «Молодої Гвардії», щоб побачити, що українська молодь там була цілковито чужородним тілом. Із 62-х комсомольців, названих у книзі «Молода Гвардія» членами цієї організації, тільки 12 мають українські прізвища, решта ж — представники російської советської молоді в Україні.97) З тих же 12-ти, що за прізвищами не були росіянами, навіть такий, як канонізований «советський герой» Олег Кошовий, був дуже сумнівним щодо своєї ідейної орієнтації, будучи, за свідченнями українських підпільників на Донбасі, зв'язаним також і з українським національним підпіллям, очолюваним ОУН.98)

Відмінно від молоді советського агентурного підпілля, та частина української молоді обох підсоветських поколінь, що під час війни зв'язала свою долю з боротьбою українського національного підпілля, цілком органічною й незалежною та суто ідейною боротьбою на два фронти в найбезгляднішій ситуації — була справді ідейною й героїчною молоддю.

6. Українська підсоветська молодь в українському національному спротиві під час німецько-советської війни

В той час, коли для основної більшості пересічної української підсоветської молоді під час німецько-советської війни найхарактеристичнішою лінією поведінки було демонстративне зречення й заперечення всього советського, але скоріш **пасивна**, ніж активна, постава в боротьбі двох чужих і ворожих сил в Україні, проте майже все, що було серед цієї молоді **творчого й ідеалістичного**, включилося в **національний рух спротиву обом окупантам**. Тому, що в силу відомих історично-політичних обставин другої світової війни, цей рух організаційно оформили й очолили два відлами західньо-української **ОУН**, то й згадані елементи української підсоветської молоді включилися переважно в різні форми діяльності ОУН. Як уже було зазначено раніше — навіть національно-революційні елементи української **комсомольської** молоді відразу ж з вибухом німецько-советської війни перейшли на **загальнонаціональні й націоналістичні позиції**, видавши з себе такого видатного діяча націоналістичного підпілля, як Позичанюк.

Надзвичайно характеристичною під цим оглядом була картина, що виявилася в перші ж тижні від початку війни в першому ж більшому місті підсоветської України — в Житомирі, як тільки це місто було звільнене від советської влади. Як стверджує на підставі різnorodних джерел у своїй документальній праці об'єктивний американський дослідник, там відразу ж створилася

«надзвичайно активна молодеча організація «Січ» під егідою ОУН, а численні місцеві громадяни, переважно молодь, вступила в націоналістичну організацію». При чому, серед тієї молоді, що ентузіастично приєднувалася до націоналістичного руху «була значна кількість молоді, що перед тим була **активною** в комуністичних організаціях, в комсомолі.» Напр. найвидатнішим представником молоді, що закривувалася в лавах ОУН у Житомирі 1941 р. був колишній комсомолец **Яценюк**, який згодом став відомим провідником українських повстанців під псевдонімом «Волинець».99)

Не зважаючи на те, що після Житомира відразу ж почалися суворі переслідування українських націоналістів німцями й криваві розправи над ними в Києві й далі на Лівобережжі, вплив національно-активного елемента української підсоветської молоді в лави націоналістичного руху, що став діяти в підпіллі, не зменшився, а навпаки — навіть збільшився. Досить сказати, що саме тоді в українське націоналістичне підпілля включилися такі відомі представники української підсоветської молоді, як знані ще в підсоветські часи молоді українські літератори — **М. Пронченко**, **М. Михальський**, **М. Ситник**, **П. Карпенко** (Криниця) та інші, більшість яких у своїй підсоветській біографії перейшла через комсомол.

Уже в 1942 р. українська підсоветська молодь у націоналістичному підпіллі понесла значні втрати. Німці розстріляли в Києві **Михальського**, в Кривому Розі — **Пронченка**, в Полтаві — **Дигаса** (одного з колишніх репресованих у справі СУМу й першого провідника ОУН на Полтавщині), в Кременчузі — **Щипанського** (редактора місцевої газети «Дніпрова Хвиля») і багато інших пред-

ставників української молоді першого, революційного покоління. Після того, в кінці 1942 р., впало жертвами німецького протиукраїнського терору кілька сот найбільш національно-активного молодого елемента обох підсоветських поколінь. При чому, в більшості випадків німці розстрілювали цих людей за доносами агентів большевицької розвідки, що навмисне ставали агентами німецьких карних органів, щоб німецькими руками знищувати ворогів большевизму в Україні, а спеціально — українських націоналістів. Як правило, вони робили це в формі представлення перед німцями підсоветських українських націоналістів у вигляді «комуністів», часто використовуючи для цього біографічний факт перебування (переважно «заячого») того чи іншого молодого українського націоналіста в комсомолі, чи факт якогось його вимушеного вияву лояльності до комуністичної влади в час її існування. Саме на такій підставі було напр. розстріляно **Пронченка**, хоч крім кількох років перебування в комсомолі в часи раннього юнацтва та деяких звичайних виявів фальшивої советської лояльності, в його підсоветській біографії були довгі роки страждань у советських тюрмах і концтаборах за «український націоналізм». А такого характеру біографії були майже в усіх освічених і активнотворчих молодих підсоветських українців, що були і в комсомолі, але побували й у всіх найстрашніших закапелках советського пекла, як про це щиро писав у своєму вірші «МИ» Пронченко:

І де нас не було, — і в Котласі, і в Тигді,
І за Байкалом теж, і в хугах Колими, —
Скрізь наші сльози, наче роси стигли,
І в вічній мерзлоті складали душі ми...

Саме такого типу молоді підсоветські українці найчастіше бували і в українському підпіллі і саме вони були **найбільш небезпечні большевикам**, які, не знищивши їх своїми репресіями, тепер донищували руками своїх німецьких двійників.

Але саме тоді, коли лютував найбільш жорстокий німецько-большевицький терор проти українського підпілля, його мережа особливо поширилась скрізь по Україні, охоплюючи собою все більш широкі маси української підсоветської молоді, зокрема молоді другого покоління, що в атмосфері наростання сил українського національного спротиву чимраз більше активізувалась у ньому. Цьому особливо сприяло масове полювання німців за молоддю в Україні та вивезення її на невільничу працю в Німеччину, проти чого, в обороні української молоді, почало акцію українське підпілля в кінці 1942-го й на протязі 1943-го років. В той час в український націоналістичний рух включались уже не тільки колишні українські комсомольці, але навіть і частина тієї підсоветської молоді, що була зовсім зрусифікована, і чия національна українська свідомість стала розвиватися щойно під впливом діяльності націоналістичного підпілля.

Дуже показовим у цьому відношенні були успіхи українського націоналістичного підпілля серед української молоді на індустріальному півдні України, зокрема в промислових районах Дніпропетровщини, на Криворіжжі та на Донбасі. Скрізь тут, як це стверджує й згадуваний уже американський дослідник «молодь відогравала передову ролю в національній праці». Напр. у Павлограді все національно-політичне й національно-культурне українське життя під німець-

кою окупацією було організоване учнями місцевої середньої школи, що свій перший національний вишкіл одержали ще в підсоветські часи від одного колишнього студента Київського університету, що впав жертвою советських репресій перед війною.¹⁰⁰) В Кривому Розі з часу відходу большевиків усе організоване національне життя взяла в свої руки група молоді, складена переважно з молодих інженерів і техніків, один з яких — Сергій **Шерстюк** став головою міста й активним українським націоналістом, а інший — Іван **Поталенко** став редактором місцевого часопису. Обидва вони були розстріляні за український націоналізм.¹⁰¹)

В кінці 1942 р., коли керівництво українським підпіллям на півдні України взяв у свої руки один з найкращих представників західньо-української революційної молоді — Юрій Леміш, навколо нього згуртувалось багато підсоветської молоді з Донбасу й індустриальних осередків Півдня. Яскравими представниками української молоді цих теренів, що провадила там активну національно-революційну роботу в той час, були: недавня комсомолка і навіть керівниця одного комсомольського осередку перед війною — «Юля» з Дніпропетровська, «Нюра-Циганка» з Дніпродзержинська (псевда двох відомих у своїх місцевостях дівчат, справжні прізвища яких з відомих міркувань ще не час називати), Володимир Грінченко з Маріупільщини, Катерина Логущ, Ігор Чайковський, Василь Петренко та інші з Донбасу. Силами цієї молоді тоді видавався навіть підпільний журнал «Молода Україна», редактором якого був Володимир Нофенко. Ця «Молода Україна» була явним протиставленням хоч мало відомій тоді на Донбасі, але широко розре-

клямованій большевицькою пропагандою пізніше, підпільній організації вірних большевикам комсомольців, що працювали для большевицької розвідки — «Молодій Гвардії». Між іншим, впливи цієї «Молодої України» сягали навіть і в середовище самої «Молодої Гвардії», серед якої навіть такий керівний член, як Олег Кошовий, перебував під впливами національного підпілля.

Свої успіхи на цих теренах українське національне підпілля завдячує тому, що під впливом і з ініціативи місцевої молоді це підпілля цілковито викинуло старі, реакційно-профашистські елементи довоєнної ідеології західно-українського націоналізму ОУН, як також і її вузько-націоналістичні крайнощі першого року війни та розгорнуло всю свою роботу на ґрунті нової соціально-прогресивної національно-революційної програми. Оскільки на цих теренах було дуже багато зрусифікованої, а також різнонаціональної молоді, українське націоналістичне підпілля вживало в своїй пропаганді серед мас також російську мову. Наскільки широким був засяг діяльності цього підпілля серед зрусификованого й різнонаціонального населення, видно хоча б з того, що, як свідчить оди із керівників того руху, 75% пропагандивної літератури там видавалося російською мовою. 102)

Починаючи з 1943 р., вага й сила національного активу української підсоветської молоді в націоналістичному підпіллі досягла такого рівня й значення, що під впливом цього елементу дійшло до цілої ідеологічно-організаційної **реформи** всієї ОУН. Цю реформу, як відомо, перевів і офіційно задокументував своїми відомими «Постановами» історичний 3-й Великий Збір ОУН у вересні 1943 р. Як загально відомо, провідну роль в переведенні

цією реформи зіграв саме представник підсоветської української молоді в ОУН — **Позичанюк**. Очоливши потім політичну пропаганду ОУН в Україні, він наситив її новим революційно-динамічним змістом і цим зробив її ближчою до думок і почувань українців підсоветських поколінь.

Особливо помітною стала участь і впливи української підсоветської молоді в українському націоналістичному русі тоді, коли він вийшов за межі старих організаційних форм ОУН і перетворився в ширший народний рух спротиву в формі **Української Повстанчої Армії (УПА)**, прибравши більш демократичне обличчя в душі **петлюрівських традицій УНР**. Треба відмітити, що взагалі українська підсоветська молодь від самого початку своїх контактів з західньо-українськими націоналістами знаходила з ними спільну мову перш за все на ґрунті того, що вони декларативно зв'язували себе з ім'ям **Петлюри й традиціями державности УНР**, символіка яких мала першорядне значення для української підсоветської молоді обох поколінь: в пам'яті молоді першого покоління це було ще живим спогадом чарівної легенди їх революційного дитинства, а для молоді другого покоління це було єдине, відоме їм із советської пропаганди, увосіблення української протилежності комуністичній владі в Україні. Тому то й ті впливи української підсоветської молоді, по лінії яких відбувалася ідеологічна перебудова націоналістичного руху в 1943 р., були спрямовані передусім у бік фактичної **регенерації ідей УНР** в тому русі, на базі певного доповнення їх ідеями «**хвильовистського**» етапу національного мислення підсоветських українців та деякої корективи їх у світлі **конкретного підсоветського досвіду підсо-**

ветських поколінь. Це стало особливо помітно на програмовому обличчі цього руху, зокрема — в формі УПА.

На етапі УПА в націоналістичному русі активізувався й другий поруч Позичанюка найвидатніший представник підсоветської молодії України революційного старту, один з небагатьох вцілілих жертв советських репресій проти першого підсоветського покоління — Іван **Багрянний**. З його визначною участю було здійснено другий важливий крок у напрямку реформування націоналістичного руху в дусі його демократизації — створення в липні 1944 р. ширшого політичного органу керівництва УПА й усенароднього спротиву в Україні — **Української Головної Визвольної Ради (УГВР)**. На конференції для створення УГВР, як відзначив її голова й командувач УПА Роман **Шухевич (Чупринка)** — «особливо численно були заступлені східньо-українські землі»,¹⁰³) а їхній головний репрезентант — Позичанюк став політичним керівником УГВР і УПА. Саме під сильним ідейним впливом цих людей і формувалось ідейне обличчя українського націоналістичного руху на новому етапі. Ще більше **нав'язуючи до демократичних традицій УНР**, новий етап українського націоналістичного руху ввібрав у себе виразні риси ідейно-політичного мислення молодого підсоветського українства. Як відмічає в своїй документальній праці американський дослідник цього історичного періоду «певні риси побудови УГВР були явно **внесені представниками східної (підсоветської) України**, бо в них дуже помітно **досвід і знання советської системи...** Ясно, — пише далі той дослідник, — що більшість провідників УГВР, як і провідники ОУН,

що діяли на підсоветській Україні, прийшли до переконання, що широкі маси підсоветської України, які в цей час були дуже сильно заступлені в павстанському русі, не прийняли б тієї ідеології, яка б не зуміла включити в себе таку програму. Незалежно від того, якими міркуваннями керувались при цьому західно-українські провідники, ясно, що в 1944 р. саме в наслідок контакту з підсоветськими українцями дійшло до крутої зміни ідеологічних позицій домінуючого націоналістичного середовища.»¹⁰⁴)

Завдяки активній співучасті підсоветської української молоді, під кінець війни УПА стала справді **всеукраїнською**, за своїм характером, військово-політичною формацією національного спротиву на два фронти. В її лавах знайшли своє місце не тільки представники першого підсоветського покоління, але також і представники другого покоління. Виростаючи в ході подій другої світової війни, це друге покоління ставало все більше національно-свідомим і національно-активним. Серед численних інших фактів, які ще не час аналізувати, називаючи деталі й імена, доказом національно-політичної активізації другого покоління в ході війни може бути хоча б факт наявності й відомої ролі в УПА таких видатних представників цього підсоветського покоління, як повстанський командир Петро Миколенко (Байда), чи повстанський редактор і поет Петро Василенко (волош-Гетьманець) — обидва з Полтавщини.

Але не тільки та частина української підсоветської молоді, що знайшла себе в українському націоналістичному підпіллі, довела свою антисоветську поставу на історичному іспиті другої світової війни. Такий самий, тільки в іншій формі, був також вислід цього іспиту й для тих, набага-

то численніших, мас цієї молоді, що під кінець війни опинилася за межами України, вивезена в Західню Європу — або як т. зв. «остарбайтери», або як просто втікачі, або як полонені. Всіх таких вивезених німцями українців під кінець війни було в Західній Європі понад 2 000 000, серед яких більшість була молоддю. Майже чверть мільйона з них (220 000) опинилося в різного роду військових формаціях, організованих німцями для боротьби проти большевизму. 105) Як відомо, всупереч виразним інтенціям німців, ні ці формації, ні згуртовані в них молоді підсоветські українці, не стали знаряддям німецької політики, а вперто змагалися і врешті домоглися політичного оформлення себе як української військово-політичної сили — спочатку в вигляді «Українського Визвольного Війська» (УВВ), а потім у формі «Української Національної Армії» (УНА). Як відомо, це змагання також відбувалось на два фронти: проти німецького антиукраїнського політичного курсу і проти російських антиукраїнських акцій «власовщини». І той факт, що в цьому змаганні молоді підсоветські українці твердо встояли на національних самостійницьких, протисовєтських і протиросійських позиціях, показує цілком виразно, що основна маса української підсоветської молоді, яка становила більшість згаданих формацій, витримала іспит національної зрілості в другій світовій війні. Але на жаль це не було її перемогою в цій війні, а тільки останнім спалахом її трагічного пориву до визвольної дії, яку враз обірвала найбільша історична катастрофа в житті цієї молоді — перемога большевизму в цій війні.

7. Трагедія української підсоветської молоді по закінченні другої світової війни

Нещасливе для українців закінчення другої світової війни принесло з собою нову велику трагедію для української підсоветської молоді по обидва боки фронтів.

На українських землях ця трагедія почалася вже тоді, коли на переломі 1944—1945 рр., повертаючись за відступаючими німцями в Україну, большевики найперше вдалися до розправ над тією українською молоддю, що перебувала під німецькою окупацією. Крім звичайних каральних акцій СМЕРШу й МГБ супроти цієї молоді в кожному місті й селі при переході їх у большевицькі руки, большевики спішно й масово винищували цю молодь ще й шляхом її негайної й поголовної мобілізації та висилання на передову лінію фронту без зброї, на явну загибель у ролі «живої людської загороди» проти німецького вогню при дальшому наступі советських військ. В такий дикий спосіб винищувались, знову ж таки німецькими руками, десятки тисяч тих молодих людей, що до кінця війни вцілили від воєнної м'ясорубки.

Таким способом знищувалась та пересічна, переважно пасивна, українська молодь, що не брала участі в українському національному спротиві. Та ж молодь, що боролася **активно** на два фронти, гинула в одвертій нерівній **боротьбі** в лавах українських повстанців, приречена на загибель у ворожому оточенні. Так 17-го грудня 1944 р. загинув у бою УПА з переважаючими большевицькими силами один з найславніших

командирів УПА і один з кращих представників української підсоветської молоді Дмитро Карпенко (Яструб) — недавній старший лейтенант советської армії. 27-го грудня 1944 р. впав у бою Йосип Позичанюк. Тоді ж, у кінці 1944 р. загинули такі відомі командири УПА з підсоветської України, як **Мамай**, **Буревій**, визначний повстанець **Сербієнко**. А на початку 1945 р. впали командири **Лісовий**, **Степовий** і ряд інших відоміших повстанських командирів і рядових повстанців з гущі української підсоветської молоді обох поколінь.¹⁰⁶) При цьому особливо треба відмітити той факт, що не зважаючи на цілковиту безнадійність партизанської боротьби в умовах переможного для большевиків закінчення війни, та частина української підсоветської молоді, що зв'язала свою долю з націоналістичним підпіллям, лишилася на своєму приреченому становищі до кінця, з честю поділивши з своїми західньо-українськими ровесниками гірку славу трагічного героїзму розпучливого змагу УПА.

Також трагічною була й повоєнна доля тих мас української підсоветської молоді, що під кінець війни опинилася в Західній Європі — чи в становищі полонених, чи «остарбайтерів», чи втікачів. В наслідок ганебної угоди західних альянтів з большевиками в Ялті, ці маси були поставлені в 1945 р. в таку **примусову ситуацію**, в якій **більшість** із них змушена була «добровільно» повернутися під владу большевиків. Ті ж, що не хотіли повертатися, стали жертвами **примусової репатріації**, здійснюваної часом дуже жорстоко багнетами західних альянтів. Тільки певна частина з них, переважно найбільш яскраво виявлених у своїй протисоветській політичній активності закордоном, зуміла залишитися на еміграції.

Таким чином протягом 1945—46 рр. **величезна більшість** тієї української підсоветської молоді, що була в Західній Європі, знову опинилася під советами. І більшість із неї відразу ж потрапила під суворі советські **репресії**, обвинувачена, нібито, «за співпрацю з німцями», а фактично — за виявлення свого антисоветського наставлення під час перебування поза межами влади большевиків, чи навіть просто за сам факт перебування поза тими межами. В кожному разі, як однозгідно свідчать західньо-європейські поворотці з СРСР у рр. 1946—48, советські концтабори в Сибіру й на Далекій Півночі були переповнені «репатрійованими» українцями до такої міри, що вони становили собою там **більшість в'язнів**. Цей самий факт стверджує й об'єктивна аналіза офіційних даних советської повоєнної статистики, яка показує, що ті маси українців, що за допомогою західних альянтів були репатрійовані советами з Західньої Європи, не **повернулися** в Україну, а в вигляді в'язнів і засланців поповнили собою населення Росії.107)

Але трагедія української підсоветської молоді по другій світовій війні полягала не тільки в тих масових терористичних репресіях, що ними просто винищували її большевики фізично. Може найбільш трагічною сторінкою в біографії цієї молоді в той час була та жахлива **ідейно-політична катастрофа**, що її зазнала ця молодь в наслідок цілковитого краху всіх її сподівань на вивольнення в другій світовій війні, а головне — повного **краху** її дотогочасної інстинктивної **віри** в **західній демократичний світ**, як останню надію в боротьбі проти большевицького поневолення.

Вже німці й Німеччина, що були для цієї відірваної від зв'язків із Заходом молоді також увосібленням невідомого їй протисоветського Заходу, викликали в цієї молоді величезне розчарування в так представленому Заході й породили нехоть до такого Заходу. Але до кінця війни ще в більшості цієї молоді жевріла якась самопотішаюча мрія про **інший**, нефашистський, але протикомуністичний, Захід, що за всіма даними здорової логіки й історичної ситуації мусив би протиставитись перемагаючому большевизмові. Але дійсність виявилася гіршою від усіх найчорніших припущень. Демонструючи свою безглуздо-недоречну вірність воєнному союзові з большевиками, демократичний Захід продемонстрував перед очима цієї молоді в ході її примусової «репатріації» таку кричущу недемократичність у відношенні до неї на Заході і таке дивовижно-обурливе ігнорування визвольної боротьби українців взагалі, що в тих насильно «репатрійованих» за допомогою західних багнетів юнаків і юначок, які поїхали в соєтські концтабори й місця заслання, не лишилось уже **ніякої віри в Захід і ніяких надій на визволення взагалі**. Пізніша зміна політики західних альянтів щодо большевиків і даліше уможливлення ними справді вільного розвитку діяльності української протибольшевицької еміграції, в основному лишилось для тих людей річчю невідомою, або ж уже без ніякого значення для них. Загальний настрій, з яким поїхали ті молоді люди в ССРСР, був настроєм не тільки глибокої **зневіри в Заході**, але й настроєм майже цілковитої зрезигнованости та **морально-політичного заламання**. Цей настрій взагалі охопив тоді всю українську підсоветську молодь, чим і пояснюють-

ся певна риса безвольної **приречености**, з якою основні маси цієї молоді сприйняли початок нової советської окупації України в той час.

Правда, ще й у той час (1945—1946 рр.) продовжувалася в Україні протисовєтська боротьба УПА, в якій брали участь також і представники української підсовєтської молоді. Окремі акції УПА відбувались навіть на території східної, давно — підсовєтської частини України. Так, наприклад, за даними звітів українського підпілля, в травні 1945 р. на шляху Черкаси-Київ відбувся бій з частинами советських окупаційних військ відділів УПА з Холодного Яру. Ці відділи УПА були зформовані ще в 1943 р. з молодих підсовєтських українців під командуванням командира советської армії Костя (псевдо). А в червні 1945 р. на шляху Козятин-Бердичів українські повстанці на протязі одного тижня три рази затримували поїзди з «репатрійованими», що їх большевики везли на Сибір, розгромлюючи большевицьку охорону й розпускаючи «репатріантів». 17-го липня 1945 р. повстанці зробили це саме на шляху Бахмач-Конотоп.108) Але й ці поодинокі вияви активного спротиву були також лише відчайдушними актами **розпуки** свідомих своєї **приречености одиниць**, що в тій безнадійній для них ситуації не мали іншого виходу, як тільки **загинуту в безвиглядній боротьбі**. І саме так вони й гинули в той час. Серед жертв української підсовєтської молоді того періоду найбільш відомими були — смерть у бою УПА **Василенка** (Волоша-Гетьманця) 21-го травня 1946 р., а наприкінці того ж року — смерть героїчної дівчини-повстанки з Полтавщини **Марії Степової** та її брата **Миколи**, одного з керівних працівників підпільної пропаганди УПА.109)

Проте деякі видатні представники української підсоветської молоді, що були активними учасниками українського повстанського руху в лавах УПА, вже по війні зуміли пробитися за кордон (напр. молоді командири УПА з підсоветської України — Степан Федорівський і Кость Гіммельрайх). А влітку 1947 р. на чолі однієї з груп УПА сміливим рейдом на Захід пробився через кордони Польщі й Чехо-Словаччини командир Миколенко (Байда). Всі вони стали активними діячами української протисоветської еміграції.

Між іншим, через специфічну історичну долю української підсоветської молоді обох поколінь, еміграція по другій світовій війні стала першою справжньою нагодою в житті цієї молоді виявити своє дійсне ідейно політичне обличчя справді вільно й незалежно. Тому постава тієї частини української підсоветської молоді, яка опинилась у складі 200 000-ної повоєнної еміграції — це не звичайне еміграційне явище, а фактично перша демонстрація перед світом властивого обличчя цієї молоді та своєрідний підсумок тієї боротьби за молодь, яка велася під советською владою. Ця демонстрація і цей підсумок, звичайно, не належать тільки до історії еміграції, але також і до історії української підсоветської молоді взагалі. В цьому відношенні надзвичайно показовим і багатопромовляючим є той факт, що на еміграції опинилася й тут вільно виявила своє яскраво протисоветське українське обличчя дуже велика й поважна своїм значенням частина тієї творчо-активної української підсоветської молоді обох поколінь, які не тільки своє свідоме життя, але й своє духове самовиявлення в різних сферах творчої діяльності починали там, під совет-

ською владою, в советських умовах і навіть часом у советській формі. Щоб не перелічувати великої кількості добре відомих імен, досить тільки згадати б хоча ряд відомих молодих українських поетів, письменників і журналістів, що не тільки є представниками української підсоветської молоді обох поколінь, але й такими були вже виявили себе в підсоветській Україні до війни в своїй ділянці творчої діяльності, як напр. **О. Веретенченко, М. Ситник, П. Карпенко-Криниця, Яр Славутич, О. Гай-Головко, О. Височенко, А. Галан** і багато інших, не кажучи вже про таких представників молоді України пореволюційного сорокаліття, як **І. Багряний, Ю. Шерех, Ю. Лавріненко, П. Голубенко, Ю. Степовий** та інші, що вийшли на еміграцію вже зрілими й цілком сформованими людьми, ставши закордоном провідними особистостями вільного українства взагалі. Той факт, що більшість із перелічених осіб починали свій творчий шлях у своїй ділянці діяльності ще під советами, де не один із них у тих примусових умовах міг стати «советським» поетом, письменником, чи журналістом, але в вільних умовах вони вибрали протилежний, антисоветський шлях, уже говорить дуже багато сам за себе. Вже одне це є доброю ілюстрацією того, що накинуті згори зовнішні форми «советського» обличчя української підсоветської молоді тримались і можуть триматися тільки силою страху перед советським терором. Як тільки ж зник той старх, зникли і всі риси «советськості» у представників вирослих під советами поколінь і виявилось їхнє справжнє, зовсім інше, українське обличчя.

Зокрема ж і особливо важливим фактом стала наявність на еміграції цілого великого ідейно-

політичного руху молодого українства підсоветських поколінь, що знайшло себе в середовищі відомої **Української Революційно-Демократичної Партії (УРДП)** під проводом Івана Багряного. В ідеологічних позиціях цієї першої в історії пореволюційного українства **протикомуністичної партії підсоєтських українців** знайшли своє перше оформлення думки і настрої саме тих двох поколінь української підсоветської молоді, з якої більшовики намагалися виховати комуністів. Яскравий і бойовий антикомунізм, як також непохитне самостійництво, цієї партії є найкращим історичним свідомством перемоги української національної ідеї в тій боротьбі за українську підсоветську молодь, що відбувалась у підсоветській Україні всі пореволюційні роки.

8. Боротьба за українську підсоветську молодь у кінці 40-х і на початку 50-х років

Друга половина 40-х і початок 50-х років були періодом найчорнішої сталінської реакції в Україні. Це був період, коли божевільний Сталін, як це ствердив у своїй промові на 20-му з'їзді КПСС сталінець Хрущов, хотів «ліквідувати» українців в Україні так само, як уже ліквідував по війні кримських татар, калмиків і деякі кавказькі народи, але «українці уникли цієї долі тільки завдяки своїй чисельності, що унеможливила їх поголовну депортацію». 110) Але сталін і його московський комуністичний режим, розуміючи неможливість депортації сорока мільйонів українців з України, вдалися до інших методів ліквідації української нації — шляхом найжор-

стокішого терористичного викорінювання національної свідомости підсоветських українців та здійснення найбезогляднішої русифікації всього українського населення. Звичайно, всі ці надзвичайні сталінські заходи були в першу чергу спрямовані на боротьбу за душу української молоді, як вирішального фактора в існуванні й розвитку української нації.

Ця боротьба набула особливо гострого характеру в 1947 р., коли Сталін прислав в Україну свого найвірнішого помічника Л. Кагановича, про якого пізніше сам голова уряду УРСР Кальченко сказав, що він трохи не знищив усієї української інтелігенції в Україні.¹¹¹) В 1947 р. почався цілий розгорнений наступ проти «українського націоналізму», який раптом знову було «виявлено» в цілому ряду українських підсоветських письменників молодшого покоління. Характеристично, що найперше було вдарено по ще віцїлих рештках тих колишніх «комсомольських письменників» з групи «Молодняк», які свого часу виявили хитання в бік «хвильовизму». Сигнал до нового погрому ще недобитих представників колишнього ідейно-комуністичного середовища української підсоветської молоді 20-х років подала сама московська «Правда», що устами відомого «презренного малороса» О. Корнійчука заявила: «Бацїлі хвильовизму і тепер живуть у середовищі деяких українських літераторів... Боротьба з проявами буржуазно-націоналістичної ідеології залишається й сьогодні одним із найважливіших завдань...»¹¹²) В порядку цієї боротьби тоді ж було виявлено «відродження буржуазно-націоналістичних ідей і концепцій» у таких колишніх «молодняківців», як О. Кундзіч (оповідання «Українська хата» і «Як Тарас їздив по Україні»),

Л. Смілянський (повість «Софія»), Т. Масенко (цикль поезій «З далеких доріг») та в поезіях таких вихованців комсомолу, як А. Малишко, С. Крижанівський та інші. Під обстріл потрапив і головний літературний орган комсомольської молоді України — журнал «Дніпро» (як став називатися колишній «Молодняк»), де московська «Правда» раптом знайшла «рецептиви найогиднішого породження буржуазно-хвильовистського вапліянства» у вигляді вперше опублікованого там «пасквільного» роману Ю. Яновського «Жива вода».113)

Як далеко зайшло це чергове московське шукання і викорінювання «бацилів» небезпечного «українського націоналізму» в душах української підсоветської молоді свідчить хоча б той факт, що навіть і ті з наймолодших представників другого покоління цієї молоді, які дійшли до свого повноліття вже щойно під час війни, перебувши її в Росії на становищі добровільно евакуйованих, і які були вже безсумнівним продуктом сталінського виховання та навіть приналежними до привілейованої кляси советської бюрократії, — навіть вони не уникали закидів у збоченні в бік все того ж таки «націоналізму». Характеристичним під цим оглядом був закид молодій поетесі-комсомольці Валентині Ткаченко, що повернувшись із Росії видала в Києві збірку віршів, написаних на чужині — «Дівоча лірика», де були вислови щирої туги дівчини-українки за своїм рідним краєм, з яким вона була розлучена через евакуацію в чужу їй Росію. В цьому, власне, й було добачено небезпечну «бацилю». «...Звідки це в молодій радянській поетесі взялося таке протиставлення України — Росії, як «рідного краю» — «чужині»? — питає офіційний со-

ветський рецензент. — У цьому, хоч і несвідомому протиставленні України — Росії, в цьому національно-обмеженому розумінні батьківщини — велика ідейна хиба збірки.»¹¹⁴) Подібні закиди було зроблено також молодому поетові Т. Руденкові за написаний під час війни твір «Слава Україні», пройнятий дозволенним тоді українським патріотизмом.

Взагалі вся кампанія «боротьби проти українського націоналізму», почата знову в 1947 р., мала своїм основним завданням ліквідацію в душах української підсоветської молоді навіть тих елементів українського патріотизму, які в суто советській версії були дозволені і навіть трохи підтримувались у період війни з німцями за Україну. Новий сталінський напрямок виховання «советської людини» в душі єдиного «советського патріотизму» пішов уже по лінії цілковитої і навіть неприхованої тотожності цього патріотизму з російським патріотизмом, у якому вже не було місця ні для якого українського патріотизму. Навпаки — будьякий український патріотизм став усе більш ототожнюватися з поняттями «буржуазний націоналізм», «національна обмеженість», «капіталістичний пережиток», і саме проти нього почалася тепер найзапекліша боротьба.

Ця боротьба стала також і головною напрямною лінією советського виховання молоді в Україні. «Боротьба за повне подолання націоналістичних пережитків є найважливішою складовою частиною комуністичного виховання» — проголосила Москва в Україні в 1947 р.¹¹⁵) Практично ж це виявилось в «подоланні» такого «націоналістичного пережитку» в Україні, як ...українська мова викладання в освітніх закладах України і майже цілковита їх русифікація. Як і перед війною,

русифікація освіти в Україні найперше і найбільше зачепила українські ВУЗи. Вже в 1946 р. всі університети в Україні було підпорядковано Москві. На початку 50-х років кількість студентів в Україні, що ще вчилися по-українському, впала так низько, що дорівнювала всього 22%.¹¹⁶) Отже — 78% студентів України було переключено на російську мову навчання. Таким чином українську мову вперше після революції було зведено в Україні до стану мови якоїсь немов би незначної «національної меншости», хоч цією «меншістю» й далі залишалось понад 80% українського населення в загальній кількості населення УРСР.¹¹⁷) Та навіть і загальне шкільництво зазнало такого тиску русифікації, що на початок 50-х років кількість учнів в Україні, що вчилися по-українському, зменшилася аж на 10% у порівнянні з станом на 1937 р.¹¹⁸) І це в той час, коли в порівнянні з довоєнним часом кількість українців в УРСР у наслідок приєднання понад 8 000 000 українців Західної України набагато збільшилась.

Власне, новоприєднані західні українці, а спеціально західно-українська молодь, стали в цей час навіть чи не головним об'єктом советської русифікації, шляхом якої саме й здійснювалась прискорена советизація цих нових советських громадян. Особливо інтенсивною стала русифікація західно-української молоді в часи сумнозвісного «керування» Україною найзапеклішим із часів Постишева російським шовіністом на посаді «вождя» компартії України — росіянином Мельниковим. Як потім офіційно признали й самі большевики, він «фактично перевів викладання в західно-українських ВУЗах на російську мову»,¹¹⁹) тобто — русифікував навчання

українських студентів на всі 100%. Цей **мовно-культурний терор**, що йшов у парі з невгаваючим терором фізичним, супроти ще національно нездеформованої західньо-української молоді, був частиною широкогозакроеного й здійснюваного пляново наступу Москви на ще живі й діючі в західньо-українських областях сили українського національно-визвольного руху, що його символом у той час була ще там УПА, головною базою й джерелом існування якої, як відомо, була **молодь**. Але цей терор не тільки не здушив цього руху, а навпаки — ще більше його **розпалив**.

Саме в часи мельніковського русифікаційного терору українське революційне підпілля, персоніфіковане УПА, звело цілий політичний бій з Москвою за українську молодь на Західній Україні, ставши там на оборону молоді проти окупантів. В пляні цієї боротьби УПА перевела тоді ряд спеціальних політичних акцій, з яких особливо відомою була т. зв. **шкільна акція**, під час якої українське революційне підпілля фактично взяло під свій морально-політичний контроль діяльність шкіл, зокрема сільських, у західньо-українських областях, і під свій ідеологічний вплив учительство тих шкіл. Зокрема ж, у зв'язку з тим, що основну масу вчителів у західніх областях становили тоді спеціально прислані туди вчителі зі східніх областей, переважно комсомольці з числа молодих студентів, щойно випущених із двохрічних учительських інститутів, УПА в своїй «шкільній акції» звернуло свою головну увагу на цих учителів. Тоді було видано й широко розповсюджено відому підпільну брошуру «Слово до вчителів із східніх областей», що являла собою своєрідний спрощений курс засад національної ідеології й

порадник вчителям, як працювати в школах з українською молоддю для користі українського народу, а не окупантів. Крім цієї брошури, було видано й розповсюджено серед цих учителів і взагалі серед української молоді із східніх областей цілий ряд національно-вишкільних видань УПА, зокрема — нарис правдивої, вільної від большевицьких фальшувань, історії України, а також заборонені большевиками твори Хвильового, Влизька, Фальківського та інших знищених і розстріляних українських підсоветських письменників. Одночасно українське революційне підпілля дуже поширило свої спеціальні видання для молоді, видаючи тоді такі підпільні молодечі журнали й газети, як «На зміну» — для українських дітей. «На чатах» — для українського юнацтва й «За волю України» — для всієї української молоді. В протывагу виданій ЦК ЛКСМУ серії пропагандивних брошур для молоді про російських національних героїв типу Суворова, Кутузова, Мініна й Пожарського та інших, відділ пропаганди УПА видав свою власну серію брошур про героїв української визвольної боротьби під загальною назвою «Слідами героїв». Ця література була масово поширена серед української молоді.120)

Таким чином у ході «шкільної акції» УПА, що була переведена в 1948—1949 рр., було здійснено цілу контрофензиву проти советських русифікаторів у формі своєрідного ідеологічного перевишколу вишколеної советською школою й комсомолом молоді української інтелігенції, що працювала в західньо-українських областях. Через такий перевишкіл перейшло тоді 6 813 самих тільки вчителів із східніх областей у західніх областях, і це, згідно з підпільними джерелами,

дало значні корисні наслідки для Української сторони в боротьбі з Москвою за душу української молоді.¹²¹) В кожному разі, цими заходами українського революційного підпілля московська акція русифікації, зокрема — русифікації української шкільної молоді в ідейно-політичній площині, була в західньо-українських областях зне-втралізована й фактично зведена нанівець.

В парі з цим українське революційне підпілля в формі УПА перевело також другу, дуже важливу в пляні боротьби за українську молодь, політичну акцію, а саме — акцію проти примусового рекрутування української молоді в «трудо-ві резерви» та на захист тих юнаків, що втікали з рабських фабрично-заводських і ремісничих «училищ». У зв'язку з тим, що, згідно з московським плянуванням, в Україні на 1950-й рік було намічено довести охоплення мобілізацією в «трудо-ві резерви» 1 200 000 молоді від 14-ти до 17-ти років,¹²²) акція УПА проти цього способу експлуатації й денационалізації української молоді мала особливо велике значення, а спеціально справа захисту тих, що втікали з «училищ», бо їх, як «дезертирів», притягалось до суворой карної відповідальности. Правда, тереном переведення цієї акції УПА були в основному західні області, проте в силу того факту, що мобілізовану в східніх областях молодь після війни у великій кількості почали надсилати до «училищ» саме західніх областей (і навпаки), ця акція і її наслідки мали всеукраїнський характер і резонанс. Наслідки ж цієї акції видно хоча б із такого поважного й дуже промовистого документу, як урядовий «Наказ-Звернення ч. 312» міністра державної безпеки УРСР генерал-майора М. Ковальчука від 30-го грудня 1949 р. В цьому «наказі-зверненні»,

що масово поширювався в Україні в 1950 р., поруч із закликом до українських повстанців «використати останню можливість вийти з лісу», в п. 5-му говориться: «Маючи на увазі, що деякі особи, які здезертували зі шкіл фабрично-заводського навчання й ремісничих училищ, перейшли на нелегальне становище і продовжують переховуватися, пропонується начальникам обласних, міських і районних відділів МГБ уможливити їх повернення до батьків.» 123) З цього документу видно, як це відомо із підпільних джерел, що УПА в той час була **прибіжищем покривдженої молоді**, що тікала «в ліс» від большевицької рекрутчини так само, як під час війни від німецького «остарбайтерства». Це свідчить про силу впливу українського революційного підпілля серед молоді в той час і про роль, яку відіграло це підпілля в житті української молоді.

Як видно з вищенаведених фактів, у сфері діяльності підпілля УПА, що діяло переважно в західних областях, була не тільки молодь західних областей, але й молодь східних областей, зокрема та, що як учителі, чи мобілізовані в «трудоі резерви», перебували на теренах діяльності УПА. Взагалі треба ствердити, що одним із найбільш **характеристичних моментів у житті української молоді на переламі 40-х і 50-х років був усе більш помітний процес взаємопроникання впливів і усучільнення ідейного обличчя молоді давно підсоветської й молоді недавно підсоветської частин України.** Цей процес прискорювали навіть такі урядові заходи советизації західньо-української молоді, як навмисне спрямування її на студії в східньо-українські ВУЗИ і навпаки, або масове вербування західньо-української молоді на працю на Донбасі

та надсилання східньо-української молоді на працю в західніх областях. Все це зближало молодь двох історично-психологічних типів однієї нації і сприяло витворенню нового, більш-менш **однакового типу**, так би мовити, **соборно-підсоветської української молоді**. Та навіть і такі терористичні заходи влади, як депортація населення з західніх областей на Схід і на Сибір порядком масових репресій за співпрацю з УПА (а таких депортованих було на початок 1950 р. приблизно 200 000¹²⁴)), вели до того, що в спільних стражданнях у спільних концтаборах і місцях заслання гартувалась спільна протисовєтська свідомість на базі **спільного підсоветського досвіду**.

Сліди впливу цієї **нової соборно-підсоветської свідомості** відбилися досить виразно і на ідеології українського революційного підпілля, що в повоєнні роки все більше ставало також **соборно-підсоветським** і за формою і за змістом. Прикладом цього може бути хоча б політична публіцистика таких видатних особистостей підпілля із західніх областей, як **Полтава, Горновий, Кужіль** та інші, писання яких довгий час вважалися висловом політичного мислення людей підсоветського вишколу, настільки вони були справді ідентичними з основними прикметами якраз того мислення. Зрештою, в ділянці ідеологічної пропаганди й вишколу кадрів у цьому підпіллі увесь час (починаючи від Позичанюка — так би мовити, «традиційно») і далі працювали представники української підсоветської молоді (переважно першого покоління), напр. один із викладачів Київського університету — **Степовий** (загинув 29-го вересня 1948 р. при спробі дістатися на Захід з рейдуючими відділами УПА),¹²⁵) або інженер-

гірник із Донбасу — Залізний (загинув в УПА в лютому 1950 р.)126)

Саме оце явище формування в українському підпіллі нового типу соборно-підсоветської української молоді проти советського спротиву найбільше й турбувало большевицьку Москву на переломі 40-х і 50-х років, викликаючи все більший шал її протиукраїнського русифікаційного терору. В зв'язку з цим було також іще більше посилено невгаваючу боротьбу Москви проти українського підпілля. В цій боротьбі на початку 1950 р. українське революційне підпілля зазнало найбільшого в повоєнний час удару, втративши свого найвизначнішого провідника і одного з найкращих представників західньо-української довоєнної молоді — Романа Шухевича (Чупринку).

9. Українська соборно-підсоветська молодь в останні роки сталінщини

Останні роки перед смертю Сталіна (1951—1952 й початок 1953 рр.) були періодом особливого посилення боротьби за душу молоді в Україні й піднесення хвилі протиукраїнського русифікаційного терору, головною жертвою якого була саме українська соборно-підсоветська молодь обох поколінь.

Боротьба большевиків за молодь в Україні в цей час, як і раніше, проходила в основному й передусім у формі все більшого поширення щораз масовішої «комсомолізації» української молоді. Формальні успіхи комсомолу України в цьому відношенні, якщо йдеться про кількісні показни-

ки, були досить таки імпозантні. Як відомо із офіційних советських даних за період 1951—52 рр., наведених у звіті секретаря ЦК ЛКСМУ Шевеля під час 15-го з'їзду комсомолу на початку 1953 р., кількість комсомольців в Україні на той час досягла цифри понад 2 000 500.127) Але, звичайно, ці, як і попередні, мільйони комсомольців України, були більше автоматичними «членами комсомолу», куди вони потрапляли в більшості шляхом 100%-го охоплення учнівської молоді організацією комсомольського доросту — «юних піонерів», ніж справжніми комсомольцями. В кожному разі — серед комсомолу, так само, як і серед некомсомольської молоді, увесь час (і що далі, то все більше) відбувалась боротьба з різними «пережитками капіталізму», а головним чином — з «українським націоналізмом».

В 1951-му році ця боротьба прибрала особливо гострі форми, завершившись новим і цього разу чи не найширше закроеним терористично-русифікаційним наступом Москви на національну свідомість українців підсоветських поколінь. Гасло до нового посилення протиукраїнського терору дала Москва знову в «Правді», де 2-го липня 1951-го р. з'явилась погромна стаття, в якій було гостро заатаковано популярного колись серед української молоді поета В. Сосюру за його вірш «Любіть Україну», як, нібито, вірш «націоналістичний», під яким, мовляв, «міг би підписатися й Петлюра».128) Цей вірш, який перед тим друкувався в шкільних хрестоматіях і, між іншим, широко використовувався під час «репатріації» в большевицькій пропаганді серед українських «остарбайтерів», в основному був звернений до молоді, яку автор закликав «любити Україну» в таких словах»:

Юначе! Хай буде для Неї твій сміх,
І сльози, і все, до загину.
Не можна любити народів других,
Коли ти не любиш Вкраїну.
Дівчино! Як небо її голубе,
Люби її кожную хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
Коли ти не любиш Вкраїну.

Написаний під кінець війни в пляні большевицької мобілізації українського патріотизму, цей вірш на тлі загально реклямованої відразу по війні «любови до батьківщини» був довгий час для молоді в Україні природним і самозрозумілим українським відповідником до подібних (лише набагато голосніших, яскравіших і нахабніших) російських мотивів любови до Росії. Тому, коли Москва засудила це, як «націоналізм», не засудивши одночасно подібних російських мотивів, а навпаки — проголосивши їх властивим «советським патріотизмом», це було великим ударом по патріотичних почуттях української молоді, навіть у формі «українського радянського патріотизму». Тим більше, що одночасно з віршем Сосяри Москва засудила навіть і оперне лібретто «Богдан Хмельницький» Корнійчука, в чому був уже замах навіть на останні, ще дозволені Москвою, рештки бодай несуперечного з російським українського елементарного патріотизму. І це в той час, коли другою рукою українцям «дарувались» і пропагандивно підкреслювались такі атрибути формальної «радянської державности» України, як її окремий (червоно-блакитний) прапор, гімн і членство в ОН. Ця дволичність національної політики Москви супроти України ще більше підсилювала відчуття національної кривди в українській підсоветській молоді, а на цьому

грунті ще більше загострювалася їхня поборювана Москвою національна свідомість.

Але в своїй боротьбі за душу української молоді Москва в цей час уже не обмежилася тільки проголошенням за «злочин» виявів самого звичайного українського патріотизму. Довівши до неймовірних розмірів пропаганду найогиднішого **російського шовінізму**, вона пішла ще далі, і нарешті проголосила за такий самий «злочин» уже навіть і сам факт **відсутності російського патріотизму в неросіян**, назвавши це «**космополітизмом**». Цей новий «злочин», поборюваний по всьому ССРСР, став черговою формою переслідування **неросійських** советських громадян. В Україні, крім українців, жертвами цього переслідування стали також громадяни єврейської національності. При чому, було навіть придумано спеціальну формулу сполучення обвинувачень в «українському націоналізмі» з обвинуваченням у «космополітизмі» і навіть у «єврейському націоналізмі» в Україні — в одно дивовижне обвинувачення. І, звичайно, як і завжди перед тим, під удар Москви й цього разу в першу чергу потрапили представники **молодшої генерації підсоветської України**. На цей раз об'єктом нападу стали такі представники української молоді **першого покоління**, як один із найвидатніших вихідців із комсомольської групи письменників «Молодняк» 20-х років, відомий вихованець і співець комсомолу України — **Леонід Первомайський**, єврей за національністю, але українець за культурою й свідомою приналежністю до української спільноти. Разом із ним зазнав нападу також колишній комсомольський поет і український єврей **Сава Голованівський**, а також ряд

інших діячів української культури такого само-го типу.

Наскільки важливою для Москви стала в цей час в Україні небезпека «українського націоналізму» й «космополітизму» (з «єврейським націоналізмом» включно) саме серед української молоді, видно з того, що цю небезпеку було поставлено в центрі уваги 15-го з'їзду комсомолу України в 1953 р., на якому секретар ЦК ЛКСМУ Шевель заявив: «У свідомості багатьох серед української молоді ще живуть пережитки капіталізму, зокрема в національному питанні. Деякі наші юнаки й дівчата підпадають під вплив українського буржуазного націоналізму й космополітизму.... Сьогодні одним із найважливіших наших завдань є — нещадно викривати й поборювати український і єврейський націоналізм...»¹²⁹)

Звичайно, це «нещадне поборювання» полягало не тільки в моральному, але й ще більше в фізичному, терорі. В рр. 1951—1952 советські концентраційні табори особливо були переповнені українською молоддю. Як однозгідно стверджують західні поворотці з ССРСР, українці в цей час і далі становили собою більшість серед підсоветських в'язнів, а серед в'язнів-українців переважала молодь. Особливо багато було західньо-української молоді, репресованої за участь у діяльності УПА, але східньо-українська молодь була представлена там надзвичайно чисельно.

І от саме в цей час і саме в советських конц-таборах уперше виявилася нова, особлива в порівнянні з довоєнною, морально-політична якість того нового типу соборно-підсоветської української молоді повоєнного часу, що зформувався в останні роки сталінщини в горнилі безприкладної в історії людства терористичної дійсності і в ви-

пробовуваннях такої ж безприкладної боротьби проти тієї дійсності. Ця нова якість проявилася в народженні надзвичайного, як на підсоветські надзвичайні умови, ще досі нечуваного там феномену — організованої боротьби в'язнів проти своїх поневолоквачів, боротьби активної і навіть збройної, в формі страйків і навіть повстань у концтаборах і місцях заслань, де головну ініціативну роль відігравали саме молоді українські в'язні з серйовища УПА.

Як свідчать очевидці, вже в 1949 р. в советських концтаборах, а зокрема в знаменитих концтаборах на Воркуті, заснувалась підпільна організація українських в'язнів під назвою «Українська Визвольна Організація» (УВО), що мала зв'язок із підпіллям на Західній Україні й ставила своїм завданням — моральне й фізичне збереження в'язнів-українців. Ця організація існувала й успішно діяла на Воркуті аж до 1952 р., коли вона була викрита. При чому — поруч із нею існувала також і друга підпільна організація в'язнів-українців під назвою «Український Козачий Фронт», що об'єднувала головню східньо-українських в'язнів, але мала ті самі завдання, що й УВО, та діяла спільно з нею.¹³⁰) Як тепер це відомо вже всьому світові з опублікованих у західних країнах звітів звільнених після смерти Сталіна советських в'язнів-чужинців, організована сила українських в'язнів на початку 50-х років була одним із визначніших факторів у житті багатомільйонових мас політичних в'язнів у всіх концтаборах ССРСР. Крім Воркути, ця сила відчувалась також у такому великому комплексі концтаборів, як Караганда в Казахстані, де українців було особливо багато. Як стверджують свідки, переслухані спеціальною комісією для дослід-

ження стану в советських концтаборах, восени 1952 р. в Караганді відбулися великі заворушення в'язнів, у яких головною організованою силою були українці.¹³¹⁾ А коли, після придушення тих заворушень, в'язнів-українців перевезли звідти в Норильськ та інші північні концтабори групи «Єнісейстрою», там навесні 1953 р. також вибух страйк, що його, як кажуть очевидці-чужинці, «зorganizувала група українців, привезених із Караганди».¹³²⁾

Організоване підпілля й боротьба українських підсоветських в'язнів на початку 50-х років — це був факт першого в історії протибольшевицької боротьби в ССРСР активного спротиву в самому нутрі советської рабської системи, подібно як і боротьба УПА була першим і найдовше триваючим збройним протисоветським виступом в середині советської імперії по другій світовій війні. І обидва ці справді феноменальні явища в історії повоєнного ССРСР були справою передусім української соборно-підсоветської молоді.

10. Смерть Сталіна і посталінська „відлига“ в житті української соборно-підсоветської молоді

Давно очікувана й гаряче бажана всіма підсоветськими масами смерть Сталіна в березні 1953 р. дуже мало змінила становище української молоді під советами, але все таки нова ситуація, що витворилася в політичному житті ССРСР після смерти жахливого диктатора, внесла багато нових моментів у її життя та викликала багато нових ферментів серед неї. Заклопотані взаємною

боротьбою за владу, московські наслідники Сталіна змушені були по черзі вдатися в цій боротьбі до різних тактичних поступок тим чи іншим колам підсоветського суспільства. В час відомої афери Берії, що в своїх політичних калькуляціях, між іншим, ставив також на карту національно-політичних концесій неросійським народам ССРСР, дійшло нарешті й до першої поважної поступки українцям. І характеристично, що ця перша поступка була якраз у тій ділянці, яка прямо й безпосередньо зачіпала **передусім українську молодь** та на якій (ділянці) саме найбільше ця молодь провадила боротьбу — підпільну й легальну, в соборно-всеукраїнському масштабі.

Цією поступкою було перш за все **декларативне засудження занадто нахабної практики русифікації освіти в Україні** й усунення саме за це сталінського наглядча в Україні — Мельнікова. В спеціальній постанові ЦК КПУ від 12-го червня 1953 р. було досить виразно підкреслено засуд практики «переведення навчання в західньо-українських ВУЗах на російську мову», як «порушення національної політики партії». 133) Що йшлося при цій поступці українцям не тільки про «західньо-українські», а взагалі про українські ВУЗи, і що зроблено було цю поступку під тиском відчутних «труднощів», які виникли на відтинку **студентської молоді** у зв'язку з русифікацією скрізь по Україні — це відразу ж виявила київська «Радянська Україна» пишучи: **«В багатьох ВУЗах України, зокрема в західніх її областях, недооцінювалось значення української мови і викладання більшості предметів проводилося російською мовою. Російською мовою видавалося також більшість підручників... Цілком природньо,**

що ці обставини **утруднювали** навчання для тисяч студентів...» 134)

Звичайно, ці поступки були й залишилися більше тактично-пропагандивним маневром, ніж фактичною поступкою, що видно хоча б із того, що й через рік після проголошення цієї поступки в Україні з усіх 509 000 студентів ВУЗів і технікумів аж 296 000 (тобто — знову **більшість**) і далі вчилися російською мовою.135) Але й самого декларативного засуду практики русифікації вистачило для того, щоб витворити в почуттях української молоді настрій певної «відлиги» після сталінських лютих морозів, і цей настрій спричинився до цілого ряду все більш одвертих виявів її справжніх прагнень і почувань.

Характеристичною ілюстрацією до настроїв української молоді часів «відлиги» може бути, напр., відомий епізод із п'єсою Корнійчука «**Крила**», що з'явилася в 1954 р. Корнійчук, колишній вихованець комсомолу й представник підсоветської молоді України 20-х років, добре знаючи настрої української молоді й виконуючи завдання партії щодо неутралізації тих настроїв та пропагандивної дезорієнтації молоді, присвятив свою п'єсу якраз темі «відлиги». В цій п'єсі він, відповідно до нової тактики партії, дозволив собі досить одверту критику деяких моментів сталінського періоду повоєнної підсоветської дійсності, зокрема методів терору й бюрократизму. Ця критика, хоч і в рамках дозволених та навіть інспірованих владою штампів, все ж була чимось настільки незвичайним на тлі дотогочасної зливи безкритичного сталінославлення, що молодь навіть повірила в ширість досі найтипівішого сталінського блазня в Україні — Корнійчука і

сприйняла цю його п'єсу майже як вислів її власних критично-опозиційних настроїв.

Один чужинецький журналіст, що був на прем'єрі цієї п'єси в київському театрі ім. Франка в листопаді 1954 р., пише, що київські студенти, які перед тим жваво обговорювали п'єсу ще до її появи, доставши десь один її примірник, на виставі так одверто демонстрували своє захоплення критичними моментами в п'єсі, що це виглядало майже як опозиційна демонстрація. В момент, коли молода героїня п'єси, представниця вихованого в комсомолі підсоветського покоління, що потім була невинною жертвою сталінського повоєнного терору в Україні, говорила про жахи того терору, кажучи — «Ніколи більше не вернеться той страшний сон», одні із студентів, що заповняли балкони театру, вигукували — «Ніколи, ніколи!», а інші кричали — «Підождіть, побачимо ще!..» І нарешті, коли в сцені колгоспних зборів у п'єсі колгоспники кричали до голови колгоспу — «Не зажимай демократії!», хтось крикнув — «Хай живе свобода!» — і після того в залі счинився такий шум, що не можна було нічого розібрати.¹³⁶)

Пізніше ж, коли на з'їзді письменників Корнійчук, як звичайно, виступив із вірнопідданською промовою, признавшись, що написав свої «Крила» на замовлення «партії й уряду», київські студенти вдруге задемонстрували свої опозиційні настрої, цього разу вже в формі ворожої щодо Корнійчука реакції. Чужинецький журналіст, що був на тому з'їзді, так описує цю демонстрацію: «На балконі між студентами почувся рух. Серед завмерлої в очікуванні залі почувся з балкону вигук: «А де ж твої крила, Корній-

чук?». Хтось інший крикнув: «А де ж твоя відлига? Це заморозь, Корнійчук!»¹³⁷)

Ця реакція української молоді на безкритичність фальшивої корнійчуківської «критики на замовлення» була тільки епізодом у загальній реакції молоді на швидко розшифровану нею фальшиву «відлигу», інсценізовану згори, але не скріплену ніякими конкретними фактами розмороження скованого терором підсоветського життя. Вигук — «Це заморозь!» — відносився не тільки до «відлиги» в п'єсі Корнійчука, але й до поста-лінської підсоветської дійсності взагалі. Основне, чого сподівалася молодь після смерті Сталіна — **свободи** — не було й далі. І не тільки свободи в ширшому політичному сенсі, але й свободи в конкретному значенні цього слова для тих мас ув'язнених у советських концтаборах, що їх (ув'язнених) тримали в неволі й далі сталінські наслідники, а також свободи для тих жертв сталінського терору, що й далі лишалися морально упослідженими в советському суспільстві, живучи під постійним страхом повторення того самого терору.

Наскільки питання «відлиги» від морозу сталінського терору було актуальним саме для української молоді, зрозуміло не лише з відомого факту переваги цієї молоді в советських концтаборах на початку 50-х років, але також і з того факту, що навіть і та частина української молоді, яка ще лишалась в Україні, була фактично **репресованою** й тут. Так, напр., як стало відомо згодом у процесі т. зв. «реабілітації», в стані фактично репресованих в Україні була **вся** та українська молодь, що роки німецької окупації України перебула в Україні, навіть і в тому разі, коли вона брала участь у советському ж

підпіллі і в **советському партизанському русі**. Так у 1954 р. при нагоді «реабілітації» ряду активних учасників партизанського руху у Вінницькій області, виявилось, що (як подає оглядач подій в Україні одного поважного американського видання) — «МГБ — партійні апарати впродовж семи років переслідували головно українську молодь, яка в часи під німецькою окупацією в самостійний спосіб поводитися і яка, хоча організовувалася в підпільні комсомольські організації, не дуже радо втримувала зв'язки з т. зв. «штабом українських (большевицьких) партизан», що знаходився за фронтом.» 138) Як стверджують компетентні дослідники суспільно-політичних відносин у підсоветській Україні по смерті Сталіна, наприкінці 1954 р. комуністична партія в Україні мусіла полагоджувати серйозний конфлікт, який постав уже в кінці 1945 р. — конфлікт між компартією і цілою молодогою генерацією в Україні, яка в часи другої світової війни перебувала під німецькою окупацією, або на становищі «остарбайтерів». Советські урядові органи увесь час надзвичайно підозріло ставилися до цієї молодогої генерації, в тому числі й до самої комсомольської організації України, що в своїх рядах об'єднувала також представників цієї генерації. Тому то впродовж лише півроку на переломі 1953—1954 рр. відбулося аж дві реорганізації ЦК ЛКСМУ, пов'язані з незадовільним політичним і організаційним станом у комсомолі України. 139) Також аналіза особового складу керівних органів компартії України посталінських років показує майже повну відсутність там молодших кадрів. І взагалі однією з основних турбот компартії України виявилася саме проб-

лема молоді, у зв'язку з її загальною «деморалізацією», «політичною байдужістю» і т. п. 140)

Однією з найхарактеристичніших особливостей ситуації на відтинку молоді в Україні в цей період було й далі **загострення протиріч** у галузі національного питання. Не маючи нічого, крім декларативного засудження мельніковської русифікації, чим би заімпонувати національним почуттям української молоді, Москва вдалася в цей час до гістерійної пропаганди в Україні ідей «російсько-української дружби», використовуючи для цього нагоду 300-ліття Переяславського договору між Україною й Росією в 1954 р. З цього приводу було видано особливі постанови ЦК КПСС, Ради Міністрів і Верховної Ради СРСР з 9-го грудня 1953 р. та спеціальні «Тези ЦК КПСС про 300-ліття воз'єднання України з Росією» 12-го січня 1954 р. Ці постанови й тези, що давали офіційну фальшиву інтерпретацію історичних взаємовідносин України з Росією, було наказано «проробляти» всім в Україні, а зокрема — всій українській молоді — в школах і комсомольських та піонерських організаціях. В умовах реальних українсько-російських відносин у підсоветській дійсності це широко рекламуване «пророблювання» молоддю українсько-російських взаємин у минулому, як також і ціле помпезне «святкування 300-ліття воз'єднання», стали тільки ще однією з причин концентрації зайвий раз уваги молоді на цих злочасних взаєминах у сучасності, викликаючи зовсім не відповідні сугестіям Москви настрої «дружби», а щось зовсім **протилежне**. Знаючи це, Москва спеціально приправила всю цю імпрезу «300-ліття» терористичним присмаком, «ощаслививши» українську молодь в ці дні спеціальним «подарунком»

— розстрілом у Києві молодого керівника українського підпілля 50-х років — Василя Охримовича, про що було повідомлено 19-го травня 1954 р.

11. Загальна підсоветська криза на відтинку молоді і нові проблеми та конфлікти нового покоління молоді України посталінської доби

В середині 50-х років (1955—1956 рр.) на поверхню підсоветського життя в Україні виплило нове грізне явище в житті підсоветської молоді — **криза на відтинку освіти молоді**. В наслідок загальної кризи советського «соціалістичного плянування» й дальшого розвитку соціально-політичних тенденцій у напрямку закріплення в СРСР клясових привілеїв нової пануючої кляси бюрократії, дійшло до своєрідної «перепродукції» освічених кадрів в СРСР, а в наслідок цього — почалося драстичне скорочення масштабів охоплення молоді вищою освітою та звуження характеру масової середньої освіти. Провідним гаслом на відтинку молоді в цей час стало гасло — «З атестатом зрілости — на виробництво!», за чим крилась звичайна урядова настанова на обмеження можливостей для молоді з трудових мас **учитися далі після закінчення загальноосвітньої школи** (переважно семирічки в селі й десятирічки в місті). Більшість молоді, що кінчала загальноосвітні школи, почала просто примусово надсилатися на працю в колгоспи та на фабрики й заводи. Але особливо трагічним для української молоді в цей час стало те, що її почали масово гнати на працю поза межі України, зокрема на

т. зв. «освоєння цілих земель і пустелищ» на Казахстані, в Сибіру й на Далекому Сході.

Вивіз української молоді на «цілині землі» став для неї в рр. 1954—1955 **новою формою «остарбайтерства»** — запроторення на чужину для рабської праці в нечувано тяжких умовах. Від німецького «остарбайтерства» часів війни воно відрізнялося тільки тим, що здійснювалося не руками озброєних поліцаїв, а шляхом «мобілізації» за «рознарядками» комсомолу, тобто — в обох випадках вивіз був примусовий, але в першому випадку примус був чисто фізичний, а в другому — ще й морально-політичний. Молодь було примушено ще й удавати з себе «добровільців» та розігравати «ентузіязм». Ганебна роля в організації й інсценізації цього «ентузіязму» припала комсомолові, який, за відомостями органу ЦК ЛКСМУ «Молодь України», за два роки 1954—1955 «послав за комсомольськими путівками» **350 000 українських юнаків і дівчат на Казахстан, у Сибір і на Далекий Схід. 140а)**

Становище вивезеної на чужину української молоді було жахливе — не тільки в чисто матеріально-фізичному сенсі (холод і голод та тяжка праця), але і в моральному та культурному відношенні (напр. — українську молодь там було повністю позбавлено будь якого українського національно-культурного життя, бо поза межами України в СРСР ніде не існує ніяких українських культурно-освітніх осередків, ні шкіл, ні видань українською мовою та й взагалі ніде не трактується українців окремою національною групою, як трактується напр. росіян в Україні, для яких є там усі форми російського національно-культурного життя).

Наскільки ця **советська «остарбайтерівщина»** була осоружним тягарем для вивезеної української молоді, видно не тільки з чисельних повідомлень советської преси про постійні втечі українських комсомольців із «цілинних земель», але також і з відомостей про різні форми **спротиву української молоді** на тих землях. Так напр, згідно зі свідченнями австрійців, що перебували в советському полоні в Караганді, в липні 1955 р. там у радгоспах відбувся страйк 1 000 юнаків і дівчат, запроторених туди з України на «опанування цілини». Страйкуюча молодь вимагала поліпшення умов життя на цілині. Але, замість задовольнити їхні вимоги, советська влада засудила всіх страйкарів «надзвичайним порядком» на різні терміни ув'язнення, переважно на 25 років, у різних концтаборах. 141)

Відповідно до загальної тенденції в напрямку примусової мобілізації все більших мас української молоді на примусові роботи за рахунок звуження масштабів її освіти, в рр. 1954—1956 в Україні помітно зменшилась кількість молоді, що вчилася. Так напр. від 1954-го до 1956 р. кількість учнів у школах України зменшилася на цілий мільйон (із 6 500 000 учнів у 1954 р. до 5 500 000 у 1956 р.) 142) Зменшилась також кількість ВУЗів і кількість студентів в Україні. Так напр. у 1952—53-му учбовому році було 144 ВУЗи і 190 955 студентів у них, а в 1954—55-му учбовому році стало вже 137 ВУЗів і 185 000 студентів. 143) Хоч у цьому зменшенні вже позначилися наслідки винищення молодих поколінь України війною, проте характеристичним у цьому є те, в якому напрямі відбувалися урядові переключення мас української молоді в цей час. Куди переключалися маси української молоді

в цей час, а зокрема молоді, що раніше йшла вчитися в ВУЗи після закінчення середніх шкіл, видно з поданих міністром освіти УРСР Білодідом відомостей у 1956 р. про те, що ще й після вислання комсомолом 350 000 українських юнаків і дівчат «на цілині землі» в 1954—55 рр., було додатково вислано туди **70 000 самих випускників середніх шкіл** у 1956 р., а крім того ще загнано «на роботи в різних галузях господарства республіки 130 000 юнаків і дівчат з атестатами зрілості».144)

Звичайно, таке звуження перспективи здобуття освіти широкими масами української молоді і натомість — зведення всієї її перспективи майбутнього до примусової праці на чужині, чи в «рідних» рабських колгоспах — викликали серед неї велике загальне незадоволення. Йшлося тут, звичайно, не про якусь там «нехить до праці» в тієї трудової молоді, що в праці зросла і до праці звикла. Йшлося про те, що, позбавляючи цю молодь шляхом примусових мобілізацій можливостей здобути освіту, що забезпечує в розвинутому індустріально-технічному державному господарстві СРСР вищі становища в суспільній драбині, її позбавлялося перспективи вибитися з тих соціальних низів, у яких вони знаходилися, прирікаючи її на вічне перебування в тому найприйнятнішому становищі, в якому перебували її батьки — колгоспники й робітники. І це в той час, коли в силу специфічного становища советської можновладної бюрократії в советській системі життя вона мала всі можливості забезпечити привілей вищої освіти для своїх дітей, що їх примусові мобілізації зачіпали найменше.

Про незадоволення серед української молоді саме на ґрунті її обмежень в освіті, змушений

був досить одверто сказати на 19-му з'їзді КПУ в 1956 р. Корнійчук, що в своїй промові там заявив: «Серед деякої частини нашої молоді є явища, які нас турбують... Часто ми чуємо й читаємо в газетах про хуліганство, про злочини. Часом ці злочини роблять учні дев'ятих і десятих класів... Чому серед молоді поширюється хуліганство?.. Все більше нашої молоді закінчує середню освіту, але не всі можуть поступити в вищі **учбові заклади**. З кожним роком збільшується кількість молоді, яка, закінчивши середню школу, **не може потрапити в інститут**. Багато молодих людей сприймає це як велику образу, вважає вже в останніх класах середньої школи, що немає ніяких перспектив...» 145)

Справді, **безнадія**, викликана відсутністю перспектив у житті підсоветської молоді, почала штовхати її на шлях **сліпого бунтарства**, що звичайно в ССРСР підводиться під загальникову рубрику «хуліганство». Це «хуліганство», тісно переплетене з такими проявами молодечої розпуки, як п'янство й злочинство, стало в середині 50-х років в ССРСР, а зокрема в Україні, настільки типовим явищем, що стало навіть темою ряду видатніших творів українських підсоветських письменників (напр. «Дочка прокурора» Ю. Яновського). Ця тема почала постійно обговорюватися на сторінках комсомольської преси і на спеціальних нарадах комсомольських організацій. Так напр. на нараді працівників комсомолу України з журналістами й письменниками в лютому 1956 р. в Києві було стверджено, що «факти хуліганства, пияцтва, розбещености тощо свідчать, що в роботі багатьох комсомольських та молодечих організацій є значні **недоліки**. 146) А пленум ЦК ВЛКСМ 26.—27.-го грудня 1956 р. спеціально за-

гостривши увагу на стані молоді, висланої на працю порядком «мобілізації», ствердив, що молодь, вислана на Донбас, «не тільки не проявляє молодечого запалу, а навпаки — проявляє апатію і не виконує своїх завдань.» Як ствердила українська молодеча преса в УРСР, саме Донбас, куди примусово перевезено на працю тисячі випускників середніх шкіл з усієї України в 1956 р., став справжнім осередком «хуліганства» в Україні. «Хуліганство» там, як подала українська комсомольська преса, досягло такого розмаху, що міліція там уже не могла дати раду з ним. Тому цією справою зайнявся комсомол. Створено було спеціальні комсомольські штаби, які висилали т. зв. «комсомольські патрулі» для боротьби з ватагами «хуліганів». Ці патрулі часто ставали об'єктом помсти розлюченої молоді. Хлопці на вулиці кидалися на них з ножами й вигуками: «Ось вам за штаб!» 147)

Але, звичайно, незадоволення молоді не обмежувалося тільки сліпим бунтарством. За свідченням деяких чужинецьких студентів, що вчилися в СРСР, там у 1956 р. існувало п'ять підпільних студентських журналів, один із яких видавався українськими студентами в Вінниці. 148) Очевидна річ, що ці підпільні видання могли видавати тільки підпільні організації, які мушили існувати серед студентства. І вони таки існували, бо для їх існування були всі психологічні передумови в житті підсоветської молоді.

Зрештою, як свічать ті ж самі чужинецькі студенти, підпільний рух серед підсоветського студентства в 1956 р. був настільки розвинений, що в ньому існувало тоді дві ідеологічні течії, що їх чужинецький спостерігач охарактеризував, як «антибольшевицьку й необольшевицьку». Під

«необольшевизмом» він розумів **відродження в посталінські часи своєї ідейно-комуністичної опозиції серед молоді**, яка, не знаючи в наслідок свого одностороннього виховання ніяких інших, крім комуністичної, суспільно-політичних теорій, базувала своє заперечення советської системи життя на ідеологічних схемах теоретичного комунізму. Але, як стверджує й чужинецький спостерігач, ні антибольшевизм, ні «необольшевизм» нового покоління підсоветської молоді повоєнного періоду не був уже просто повторенням антикомунізму чи ідейного комунізму молоді першого, революційного покоління. Новий антибольшевизм не був уже просто голим запереченням усього, що принесло з собою в життя підсоветських народів сорокалітнє тривання большевицького етапу їх історії, а «необольшевизм» не був уже, властиво, ніяким большевизмом, настільки далеко від «чистих» комуністичних догм відійшло критичне мислення нового покоління, яке ще не дійшло до головного в своїх шуканнях нової протисовєтської ідеології, проте вже стало на шлях, що вів до того. І це, як твердить чужинецький спостерігач, був шлях **синтези двох згаданих ідеологічних течій**, що взаємно себе доповнювали, а не виключали. 149)

При цьому особливо слід відзначити той факт, що цей **новий етап ідеологічного ферментування серед підсоветської молоді** творився вже з участю **третього покоління підсоветської молоді**, що поруч з молодшими представниками другого покоління, які ще були серед підсоветського студентства в 1956 р., поповнювало тоді собою маси студіюючої й думаючої молоді. Третє покоління — це вже було, так би мовити, покоління **«дітей війни»**, тобто молоді, що почала своє

свідоме життя щойно під час, або під кінець, другої світової війни. Той факт, що й та українська підсоветська молодь, яка виросла вже в умовах найбільших перемог большевизму в світі, опинилася також у **конфлікті з большевицькою владою**, якнайвимовніше свідчить про те, що в своїй боротьбі за душу молоді большевизм таки дійсно зазнав **повного краху**.

12. Криза комунізму і нове революційне піднесення серед підсоветської молоді України

Особливо яскраво виявився крах большевицької боротьби за молодь, а за українську молодь зокрема, в час відомої **кризи комунізму** на переломі 1956—1957 рр. Як відомо, ця криза вибухла в зв'язку з **вимушеним самовикриттям** Хрущова, що на 20-му з'їзді КПСС признався в ряді злочинів Сталіна та «засудив» їх з метою скріплення свого власного злочинного режиму. Самозрозуміло, що це самовикриття советського комунізму викликало величезне **психологічне потрясення** в масах задурманюваного комуністичною пропагандою підсоветського населення, для якого десятки років символом комунізму був Сталін. Але найбільше потрясення викликало це серед виховуваного на брехні про сталінську, отже — й комуністичну взагалі, «безпомильність», молодого покоління.

Реакцію цього покоління на самовикриття комунізму досить виразно висловив один польський комсомолец у листі до варшавського радіо, яке й подало його зміст 19-го квітня 1956 р.

«Я почуваю себе заблуканим і обдуреним, — писав цей комсомолец. — Я в розпачі, бо виходить, що з нас увесь час робили дурнів. Тепер виявляється, що все що було досі, було помилкове й фальшиве. Тепер я більше не вірю вже ні в що...» 150) Звичайно, ні один український комсомолец не мав змоги висловитися так одверто, як це після розвінчання Сталіна міг зробити їхній колега в комуністичній Польщі, але коли так почував себе польський комсомолец, що виховувався на сталінській комуністичній брехні лише якихось десять повоєнних років, то можна собі тільки уявити, наскільки ще більш болючо-гострою була реакція тих, що від народження, все своє життя тільки й дихали повітрям сталінської брехні.

Проте заява польського комсомольця про те, що «тепер я більше не вірю вже ні в що», була не точна. Події, що розгорнулися швидко після цього в Польщі й по всій підсоветській частині світу, наочно показали, що прозріваюча під впливом комуністичного самовикриття підкомуністична молодь перестала вірити в усе, що йшло з комуністичних джерел брехні, але не тільки не втратила, а навпаки — саме тепер тільки здобула, віру в найосновнішу цінність і мету людства — **свободу**.

Кінець 1956-го й початок 1957-го років явив світові ще незнаний доти соціально-політичний «новум»: перший великий спалах внутрішньої антикомуністичної революції підкомуністичної й «комуністичної» за виховання молоді в підвладній комунізмові частині світу. Як логічно й мало бути, цей перший спалах стався на найслабіше опанованих комунізмом околицях комуністичної імперії — в Польщі й Угорщині. Антикомуніс-

тичне повстання в Познані 28.—29.-го червня 1956 р. було в основному повстання молоді. Як подала потім сама польська комуністична преса, найбільш активними в боротьбі проти польської комуністичної поліції під час познанського повстання були юнаки — ...комсомольці. На чолі одної групи молоді, що особливо завзято атакувала поліційну станицю, як подала преса «був голова місцевої організації комсомолу, на грудях якого ще красувався, — о, іронія! — яскравий комсомольський значок!» 151) Також і в подіях відомої польської «жовтневої революції 1956 р. найбільш революційно-активним було середовище комуністично-опозиційної молоді, що гуртувалася навколо відомого органу цієї молоді — «По-просту», що став справжнім вогнищем ідей переростання польської «націонал-комуністичної» революції в революцію національно-демократичну.

Та найбільш далеко в своєму спонтанному антикомунізмові пішла угорська революційна молодь. Як відомо, угорська «жовтнева революція» 1956 р. була ідеологічно підготована, а частково й організована саме відомим «націонал-комуністичним» комсомольським клубом ім. Патефі в Будапешті, а основною рушійною силою революції і її найзавзятішими борцями були студенти й навіть учні, більшість яких були членами шкільних комсомольських організацій. Як відомо з описів боїв цієї молоді з советськими військами за Будапешт, юнаки й дівчата, що до останнього набою боронилися проти советських танків і вмирали на барикадах у вуличних боях, заявляли чужоземним кореспондентам, що вони навчилися володіти зброєю від комуністичних

інструкторів у шкільних комсомольських організаціях. 152)

В вирі цих революційних подій виявилась і революційна потенція української підсоветської молоді. Ця молодь дуже яскраво й переконливо продемонструвала свою солідарність із революційною молоддю Угорщини вже в ході угорської революції, коли багато молодих советських вояків-українців, що були серед советських окупаційних військ, не захотіли боротися проти угорських повстанців і навіть браталися з ними. Як відомо з поданої в світовій пресі інформації відомого кореспондента «Юнайтед Пресс» Р. Аллена від 9-го листопада 1956 р., угорські повстанці саме тому в перших днях революції мали успіхи, що українці, які становили тоді більшість советської залоги в Угорщині, не хотіли боротися проти них і браталися з ними. Також у той час проявилася знову діяльність уже не раз проголошеної ліквідованою УПА в лісах суміжної з Угорщиною закарпатської області України, про що повідомила з Відня агенція «Юнайтед Пресс» 15-го грудня 1956 р. І, нарешті, також і молодь у самому центрі підсоветської України активно зареагувала на революційні події на околицях підсоветського світу, довівши, що й серед неї гуртують ті самі революційні сили, що сколихнули молодь підкомуністичної Польщі й Угорщини.

На основі зізнань угорських студентів-революціонерів, що втікли з транспорту угорської молоді, яку большевицькі «усмирители» Угорщини депортували вглиб СРСР після придушення революції, в середині грудня 1956 р. в Києві відбулися заворушення студентської молоді, що виявляла свій протест проти депортації угорських

студентів. Хоч ці вістки, опубліковані в усій світовій пресі, офіційно в ССРСР не були потверджені (як, зрештою, не були офіційно й заперечені), проте факт певного роду неспокоїв серед студентської молоді в Києві в той час у зв'язку з подіями в Польщі й Угорщині не виключений, особливо ж на тлі того факту, що в Києві в той час студіювало багато молоді з Польщі й Угорщини, яка, мабуть, також підпала під депортації за вияви солідарности з своїми колегами на батьківщині. Факт неспокоїв серед київського студентства стверджує й та обставина, що ще 19-го листопада 1956 р. в Києві відбулися загальностудентські збори з участю польських і угорських студентів, що вчилися в Києві, і що ці збори були спеціально присвячені подіям в Угорщині й Польщі, про що доповідав секретар київського обкому комсомолу В. Сокол. 153)

Взагалі ж у кінці 1956-го й на початку 1957-го р. скрізь по ССРСР, а спеціально в Україні, прокотилася хвиля студентських неспокоїв, про які не могла промовчати навіть офіційна советська преса. Західня ж преса, спираючись на офіційні дані з комуністичних джерел (напр. на підставі звіту французької компартії про становище в ССРСР) подала на початку 1957 р. такі відомості: «Серед підсоветського студентства витворилися таємні форми спротиву офіційній советській «правді». Найголовнішими осередками цього руху в ССРСР є Москва, Київ, Одеса. В Києві, в Одесі і взагалі в Україні переважає «націоналістичний» і антиросійський дух. За останній період часу антиросійські почуття в Україні особливо зросли.» 154) Отже — в загальнопідсоветському явищі опозиційного ферментування серед молоді особливо відрізняється своєю революцій-

ністю українська молодь, що має для того спеціальну причину — ненависть до большевицького поневолення ще й на ґрунті його російсько-імперіалістичного характеру.

До речі — в цьому відношенні, тобто — в національному моменті й антиросійському наставленні, революційне піднесення української молоді в цей час було невід'ємною частиною того революційного руху, що охопив тоді всі країни підлеглого Москві підкомуністичного світу, де, як відомо, скрізь головним гаслом повсталих мас було гасло — «Росіяни, забирайтеся геть!». Тому, що в цьому русі активну, а часом і провідну, роль грали опозиційні елементи національних комуністичних кіл, що виставили вимогу «власного, національного шляху до соціалізму (й комунізму)». цей рух загально в світі одержав назву «націонал-комунізму». І справді, в ньому знайшла своє дійове історичне виявлення та своєрідна синтеза націоналізму й комунізму, що її в українській дійсності 20-х років уже ідеологічно оформляли українські національні комуністи, починаючи від В. Блакитного й кінчаючи М. Хвильовим. Зокрема гасло Хвильового «Геть від Москви!» було немов би повторене й практично застосоване в новій історичній дійсності «націонал-комуністами» Польщі й Угорщини під час їхніх «жовтневих революцій» 1956 р. І, між іншим, на історичній пробі «хвильовизму» в практиці польської й угорської «націонал-комуністичних» революцій, що в своєму найвищому піднесенні дійшли до логічного заперечення комунізму в ім'я національно-революційної демократії, виявилось й ствердилось якраз те, що й випливало з логіки «хвильовизму», який обстоював необхідність перейдення Україною «того природнього етапу, що

його пройшла Західня Європа в час оформлення національних держав». І власне тому, що українські підсоветські покоління в своєму ідейно-політичному розвитку вже перейшли через етап «націонал-комунізму» ще двадцять років тому, поховавши його разом із Хвильовим, то під час «націонал-комуністичної» хвилі революційного піднесення в Польщі й Угорщині вони вже найменше виявили схильности до ідейно-комуністичної сторінки цього руху, більше концентруючись на **національній** сторінці.

Звичайно, в силу спеціальних умов у давно опанованій Москвою підсоветській Україні, де не було в той час ніякого прямого революційного зрушення, національні домагання цих поколінь не мали масової і взагалі явно безпосередньої форми. Вони виявилися головним чином у формі **національно-культурних вимог** з боку тієї частини українців цих поколінь, які через свою діяльність у ділянці української культури особливо тісно пов'язали свою долю з долею української мови й національности в ССРСР. Так на початку 1957 р. вся советська преса відмітила багатозначний факт виступу трьох українських поетів письменників, які належать до підсоветського покоління українців і які виростили в комсомолі України — А. Малишка, В. Шевця й М. Шумила, що згідно з офіційним советським обвинуваченням — «**під приводом захисту мови та інших національних особливостей української культури почали висловлювати погляди, несумісні з радянською ідеологією дружби народів**» та навіть дійшли до «**невірних тлумачень і оцінок національної політики партії в Україні.**»¹⁵⁵) Як видно з цього, через тридцять років після виступу Хвильового в обороні української мови й куль-

тури проти фальшу «національної політики» большевицької Москви, представники тієї літературної «молодої молоді» підсоветської України, до якої в свій час звертався Хвильовий, знову мусили починати з того самого — з оборони української мови й культури проти тієї ж «національної політики». Це якнайпереконливіше засвідчило не тільки те, що й через тридцять років після появи «хвильовизму» залишилась іще цілком актуальною його проблематика в Україні, але й те, що тридцять років викорінювані владою «бацилі хвильовизму» виявилися незнищеними в національній свідомості підсоветських поколінь. І не даром, указуючи на такі явища, як ці виступи трьох представників вихованих комсомолом підсоветських поколінь України, офіційний речник «національної політики партії» на 4-му пленумі спілки письменників України в січні 1957 р. спеціально вказував на небезпеку «націонал-комунізму», як, мовляв, «найновішої маски буржуазного націоналізму». 156)

У зв'язку з цими явищами на цьому ж самому пленумі стала однією з найбільш обговорюваних справ якраз справа «виховання молоді в комуністичному дусі». З приводу цього зокрема виступав на тому пленумі один із найбільш пересічних представників комсомольських поколінь серед українських літераторів — поет П. Воронько, що сказав: «Треба час до часу чистити почуття любови до радянської батьківщини і дружби народів у нашої молоді, бо, можливо десь там порошок впала, порошок буржуазної ідеології. А треба сказати, що ці порошинки дійсно падали на деяку частину нашої молоді. Не все і не всюди відчувається справжня мобілізаційна готовість молоді». 157)

Зрештою, навіть і в тих загальнопідсоветських явищах опозиційного ферментування серед підсоветської молоді, що були атаковані в Україні у зв'язку з їх великим резонансом саме в настроях і почуттях української молоді в критичний для советського комунізму період 1956—1957 рр., особливо відрізнялися своєю загостреністю виступи такої української за походженням, але зрусифікованої й проявляючої себе в Росії і в російській культурі, «вільнодумної» молоді. Так напр. один з найяскравіших фактів молодечого вільнодумства в підсоветській посталінській літературі російською мовою — поема «Станція Зима» Євгена Євтушенка була висловом думок і настроїв автора українського походження — молодого (двадцятьтрьохрічного) нащадка сибірського засланця з України. Та навіть і відомий документ критичного думання підсоветської молоді того часу — роман Дудинцева «Не самим тільки хлібом» у якійсь мірі є відбитком саме українського життєвого досвіду молодого автора, що походить із України. При чому — характеристично, що саме в Україні, відмінно від Росії, роман Дудинцева зустрів прихильну оцінку критики, 158) що спеціально було відмічено на 4-му пленумі спілки письменників України, де було повно нападів на прихильників Дудинцева в Україні, які, мовляв, «намагаються створити навколо нього зайвий і непотрібний ажіотаж.» 159)

В кожному разі, критично-опозиційне думання серед української підсоветської молоді на початку 1957 р. досягло таких загрозливих для влади розмірів, що советська преса в Україні мусила з цього приводу вдарити просто на сполох. Так напр. російський орган в Україні «Правда України», відмічаючи, що тепер молоді підсовет-

ські люди «стали глибше обмірковувати явища і процеси, які відбуваються не тільки довкола них, але і взагалі в країні та закордонами батьківщини», наводить приклад з одеського політехнічного інституту, де «партком був несподівано заскочений студентською дискусією», на якій «оратори виступали з явно неправильними висловлюваннями, відстоюючи найбезглуздіші погляди». 160) Це саме писала й «Радянська Україна», беручи за об'єкт київських студентів і стверджуючи, що під натиском хвилюючих сумнівів і питань студентської молоді їхні партійно-комсомольські виховники і провідники стали безпорадними. Газета писала: «Виховні заходи, що провадяться на студентських групах, не задовольняють студентів. Агітатори, яким доручено вести політичні бесіди, не завжди можуть відповісти на питання, які хвилюють студентів. Комсомольський актив нерідко вияляється безпорадним у розв'язанні цілого ряду питань, не завжди вміє дати відсіч нездоровим поглядам, які проникають у студентське середовище.» 161)

В парі з цим було знову посилено репресії проти неспокійної молоді. 18-го січня 1957 р. президія Верховної Ради Української РСР у Києві видала спеціальний «указ» про нові «заходи для посилення боротьби проти хуліганства, що виявляється в порушенні громадянського порядку і т. п.». Оскільки всі перші революційні виступи молоді в комуністичній Польщі і навіть в Угорщині, аж до вуличних боїв з комуністичною поліцією включно, в советській пресі спочатку офіційно трактувалися як «хуліганство», можна не сумніватися, що й у цьому «указі» під неозначеним поняттям «хуліганство» крилися не тільки факти справжнього хуліганства серед українсь-

кої молоді. Тим більше, що в «указі» говориться, що винні за «хуліганство» підлягають арештам «за постановою народних судів» і що такі постанови судів «не підлягають оскарженню». Такі надзвичайні судові заходи щодо «хуліганства», яке нормально мало б бути звичайною справою поліції (чи пак міліції) в адміністративному порядку, свідчить, що тут мова не про звичайне побутово-кримінальне хуліганство, а про інше, політичне «хуліганство».

Про ступінь напруження, що настало в відносинах влади з молоддю в Україні 1957 р., свідчить також і ряд спішних пропагандивних міроприємств, вжитих владою в цей час для «оздоровлення» й «піднесення духу» серед української молоді. В черзі цілої серії виступів і звернень советських «вождів» до молоді, починаючи від Хрущова, в Україні особливо характеристичним було скроене на замовлення «партії й уряду» звернення у віршованій формі колишнього українського поета Тичини, що став однією із найбезвольніших маріонеткових фігур советської влади в Україні. В його зверненні, що мало заголовок — «Юначе славний, люба юнко, до вас мої слова...», поруч звичайного для цього віршуючого урядовця фальшивого лицемірства, повно висловів справжньої гістерії влади, затривоженої виявами опозиційности молоді у формі «вагань» і «ревізійонізму». Саме тривогу з приводу цих явищ і висловив Тичина в своєму зверненні, пишучи:

До молоді мій чистий голос:
Не відступайте ні на волос
Від викривань ворожих справ,
Так Ленін нам заповідав.
Не піддавайтеся омані,
Гарячі будьте, полум'яні...

...Бува, як недруг тлінним духом
Тобі нашепче щось у вухо. —
Одплюнь, працюй, будуй і рий, —
Ми сокрушили світ старий...
...Тісніше станьмо, комуністи!
На нас хтось хоче знов насісти,
Брежнею діє в боротьбі.
Ті ж, що вагаються, й собі.
Не бачать лісу, лиш дерева...
Та ж революція жовтчева
Нам шлях відкрила й ми йдемо.
Змінить? Нікому не дамо!
Ревізія комусь вигідна?
Яка ж то думка жалко-бідна.
Нам шлях один, його вітай!.. 162)

Цей справді «жалко-бідний» документ поетичної і політичної **безпорадності** колишнього поета та його сучасних прикажчиків в Україні є також цікавим історичним документом тієї **еволюції**, яку пройшли взаємовідносини поколінь підсоветського суспільства за 40 років панування комуністичної влади. Як відомо, перше двадцятиліття цієї влади проходило, так би мовити, під знаком молоді, якій відводилося авангардну роллю в усіх суспільних процесах в СРСР і яку виставлялось символом комуністичного «нового світу» в протигагу старшим поколінням, що їх, власне, іменем молоді тяглося «вперед». Тоді такі представники старшого, дореволюційного покоління, як Тичина, були представниками «вчорашнього дня», до яких від імені комуністичної влади зверталися представники молодого покоління, комсомольці переконуючи їх у перевагах «нового світу» перед старим, «нових» комуністичних ідей — перед «старими», в тому й національними. Тепер же, в кінці другого двадцяти-

ліття комуністичної влади, все змінилося на 180 градусів, і вже навпаки — такі представники старого, дореволюційного покоління, як Тичина, стали увосібненням і речником комуністичної ідеології та взялися **переконувати молодь** у перевагах комунізму і закликати її йти комуністичним шляхом та «не відступати ні на волос». В цій **переміні ролей** якнайяскравіше відбилась історичне **переродження комуністичної влади** в Україні, що будучи колись пов'язаною своїм народженням із революцією, дійшла в своєму логічному розвитку до цілковитого **заперечення революції**, ставши **втіленням найчорнішої реакції**. Тому то українська молодь, як природний «барометр революції», закономірно стала на революційний змаг з комуністичною реакцією в Україні за справді **новий, кращий світ**, а захисниками тієї реакції стають представники вчорашнього **старого світу**.

13. Сучасна молода Україна під советами та деякі підсумки, висновки й перспективи

І от минуло 40 років большевицького панування в Україні. За цей час справді змінилося цілком **обличчя пересічної української людини**. Тип «підсоветського», чи за офіційною термінологією — «советського» («радянського») українця, тобто — людини, що виросла вже цілковито в умовах створеної большевиками «советської дійсності», став **основним**, чи навіть **єдиним**, типом **середньої** (у віковому відношенні) людини в сучасній Україні. Бо ж справді — ті, що лише народилися 40 років тому, коли в кривавих за-

гровах українсько-російської національної війни починалась большевицька фаза російської окупації України, це сьогодні 40-річні люди. За двоє десятиліть пройшло два повних цикли молодости двох українських поколінь і розгортається вже третій цикл — молодости **третього**, вже **повоєного підсоветського покоління**.

Власне це останнє мододе покоління українців і являє собою ту **сучасну молоду Україну**, про яку сьогодні тільки й можна говорити, як про справді реальну **сучасну Україну**. Що ж це за люди, яке їх національно-політичне обличчя і які перспективи українського майбутнього криються в рисах обличчя цього покоління, що історично є найголовнішим носієм майбутнього України сьогодні?

Святкуючи своє 40-ліття, большевики не проминули нагоди, щоб не підкреслити ще раз, як своє велике досягнення, факт вирощення ними нового покоління, вихованого ними в комсомолі чи під комсомолом, отже, мовляв, у дусі ідей комуністичної влади. І справді, якщо йдеться про числові показники, то успіхи большевиків у формальній «комсомолізації» молоді не можна заперечувати. Ще чотири роки тому, в час 18-го з'їзду КПУ (1954 р.) кількість **наявних комсомольців в Україні** доходила до **3-х мільйонів 163**), а кількість «піонерського» доросту комсомолу — до 5 000 000. Отже — приблизно 8 000 000 молоді, охопленої **організаційно** комуністичними організаціями молоді в Україні — це справді цифра імпозантна. Якщо ж узяти до уваги відому плинність членства переходової за своїм характером організації комсомолу, то кількість молоді, що перейшла й переходить тепер комсомол в Україні, справді досягла тепер там такого

рівня, що говорити сьогодні про українську підсоветську молодь — це значить **передусім** говорити про українську **комсомольську** — **молодь**. Але чи справді та молодь **комсомольська**?

Один колишній угорський комсомолец, а потім — протикомуністичний революціонер, відповідаючи на питання журналіста в 1957 р., чи він був комсомольцем, сказав: «Ні, комсомольцем я не був, але був **членом комсомолу**.» 164) Цим самим він підкреслив, що належати формально до комсомолу і бути ідейно комсомольцем у країні, де комсомол є **урядовою** та ще й **єдиною** організацією молоді, це не те саме. Зокрема ж, коли ця організація є ще й необхідним етапом на шляху до освіти й життєвої кар'єри. Але, коли так є в Угорщині, ще тільки в першому десятилітті комуністичної влади, то тим більше так є в Україні в кінці 40-ліття комуністичної влади.

Зрештою, той факт, що згуртована в комсомолі України молодь не має нині в собі **ніякої комуністичної ідейності**, постійно підкреслює й сама офіційна комсомольська преса в Україні. Так напр орган ЦК ЛКСМУ «Молодь України» в квітні 1957 р., подаючи звіт про пленум львівського обкому комсомолу, де головним питанням була проблема «ідейно-виховної роботи» серед студентської молоді, просто криком кричить про «прояви аполітичності» серед студентів-комсомольців, окремі з яких виявилися «носіями чужих нам поглядів», а загалом же комсомольці «не відвідують комсомольських зборів, відмовляються сплачувати членські внески та навіть не хочуть признаватися, що вони належать до комсомолу». 165) Такий самий стан комсомольського життя стверди-

ла ще перед тим «Молодь України» в Харкові, пишучи про наради харківського обкому комсомолу, де було обговорювано питання про загрозове ігнорування молоддю комуністичного «політвиховання» та цілковиту нехоть молоді до праці обов'язкових «політгуртків». «Можна навести безліч прикладів, — пише газета, — коли керівники політгуртків не знаходять шляхів до серця молоді.» 166) Наскільки ця байдужість до комуністичного ідейно-політичного змісту комсомольського виховання стала загальним явищем у житті всієї підсоветської молоді тепер свідчить також відомий пресовий виступ советського письменника (з Одеси) Л. Кассіля з відомою статтею «Молоді й розмолоджені», в якій він яскраво описує насмішливо-вороже відношення підсоветської шкільної молоді до «патріотичних» промов комуністичних керівників і називає байдужу до комуністичної пропаганди молодь спеціально вдуманим словом «нібонічо» (ні Богові, ні чортові). 167) При чому, як підкреслює автор, мова йде в тій статті саме про наймолодше, **третє** підсоветське покоління «**дітей війни**», тому й пояснює автор наявність та поширення в підсоветському суспільстві такого типу молоді впливом «злого вітру війни».

Це правда: «вітер війни» вивіяв у цієї молоді всяку віру в вартість комуністичної фразеології, якою прикривалось перед нею ідейне банкрутство й порожнеча советської системи, що її це покоління на самому початку свого свідомого життя бачило повергнутою в прах, на краю її ганебної загибелі під першим же подувом «вітру війни». Правдою є також і те, що цей «вітер війни» не навів цьому поколінню ніякої віри в ті ідеї «Заходу», що їх приніс той вітер в Україну в об-

разі то німецьких «визволителів від большевизму», то альянтських спасителів большевизму. В цьому відношенні це покоління справді стало «нібонічо», якщо під «Богом і чортом» розуміти дві крайнощі лише двох протилежних «ізмів» і «анти» штучно спрощеного повоєнного поділу світу. Але це неправда, що в наслідок цього всього це покоління стає просто безідейним і нездатним до високих молодечих поривів в ім'я певних **нових** ідей. Навпаки, саме тому, що молодь цього покоління на самому своєму життєвому старті була під впливом «вітру війни», який валив перед її очима всі чужі їй «ізми» й «анти», роблячи її духово вільною для сприйняття **правди життя** такою, якою вона є, ця молодь більше, ніж молодь двох попередніх підсоветських поколінь, виростає схильною до творчих шукань нових, **своїх власних**, правдивих ідей.

Щоб краще зрозуміти характер цього покоління, як суспільно-історичного феномену сучасності нашого народу, треба ще раз стисло переглянути основні риси суспільно-історичної характеристики двох попередніх поколінь, уже накреслені в цій праці, та поглянути на це покоління в зіставленні його з своїми попередниками. При цьому, звичайно, треба мати на увазі ту самозрозумілу річ, що мова йде тут про **основні**, історично-типові явища, характеристичні для **більшості** молоді кожного з цих поколінь, беручи їх **узагальнено**, але виключаючи в особну групу специфічну категорію молоді соціально привілейованої й національно знівельованої панівної класи, яку ми не включаємо в поняття **української підсоветської** молоді, бо то просто **советська** молодь.

Як уже було сказано, **перше** покоління, що його ми називали **поколінням революційного**

старту, почало свій життєвий шлях під усеперемагаючим чаром молодечої віри в ідеї великої революції 1917—18 рр., що стояла над колискою духового народження людей цього покоління. Чар цієї віри визначив собою формування й розвиток їхньої свідомости у пореволюційній дійсності, що навіть і в вигляді підсоветської дійсности першого десятиліття сприймалась цим поколінням загально позитивно, як щось усе таки вище в порівнянні з дореволюційним минулим, якого вони не знали, але яке безумовно заперечували в ім'я революції, з якою в їх свідомості пов'язувалось також і народження підсоветської дійсности. Тому то як національне, так і, тим більше, національно-комуністичне, середовища молоді цього покоління не могли відразу витворити з себе силу революційного заперечення тієї дійсности, аж поки не прийшло повне розчарування в уявній «революційності» тієї дійсности. Але це розчарування, що прийшло в ситуації найбільш трагічного безвихіддя в історії нації, породило більше зневіри в серцях людей цього покоління, ніж віри в якісь нові ідеали, яких це покоління так і не знайшло. Його трагічний порив до відродження ідеалів революції 1917—18 рр. у мареві нових визвольних змагань під час абсолютно невідповідної для того другої світової війни, скінчився майже безплідно на самому початку, як скінчилась тоді й його молодість — у ще одному великому розчаруванні без ніякого нового очарування.

Друге покоління, що його ми назвали **поколінням підсоветського гарту**, — властиво перше справді підсоветське (в фізичному сенсі) покоління, почало свій духовий старт без ніякої віри, в чисто практичному пристосуванні до фальшивої советської форми життя, яке справді гартувало людей цього

покоління в найсуворіших випробовуваннях різнородних «труднощів», терористичних «перековок» і обмежень, які виробляли в них **суворо-реалістичний** спосіб мислення. Саме логікою свого реалістичного мислення, базованого на реальних фактах життя, а не шляхом ідеалістичного розчарування в «революції», що була для людей цього покоління майже нічого не значучим поняттям із нудного советського лексикону, дійшли вони й до заперечення советської дійсності, але в формі активного протиставлення їй, а в формі скрито-ворожого пристосуванства до неї. Правда, війна, що усунула на деякий час атмосферу підсоветського пристосуванства, несподівано виявила неабияку здібність людей цього покоління також і до активного протиставлення, хоч, правда, майже виключно в площині самого голого «анти». Та фатальний фінал війни остаточно перерішив його долю, прирікши його знову на той самий, засвоєний ними змалку, шлях вимушеного пристосуванства.

Трете ж покоління, що його можна назвати поколінням **воєнних зрушень**, почало своє свідоме життя в час воєнного **краху большевизму в Україні** під ударами **німецького фашизму й краху фашизму в висліді ходу війни**. Виростало воно духово в час хаосу й хитань воєнно-повоєнного періоду **кризи большевизму**, а оформилось остаточно в післясталінський час **підсоветських потрясень і перемін**. Найбільш пам'ятними в його біографії подіями були **поразка і втеча з України двох окупантів та смерть і посмертне розвінчання Сталіна**. І ці події назавжди відбилися у його свідомості, як велемовні символи несталості, мимущості й нікчемності всього того, в що вірити й що обожнювати примушували його на початку

їхнього життя. Відмінно від двох попередніх поколінь, формування яких відбувалось або ж під знаком ідейного піднесення сили большевизму в його «медовий» пореволюційний період, або ж під знаком його жахаючої могутності в кульмінаційний період терористичної сталінщини, формування цього, третього покоління відбувалось під знаком **падіння й звиродніння большевизму** в час його воєнних поразок і самовбивчих перемог та в час його **саморозвінчання** посталінського періоду. Тому ні молодечі ілюзії першого покоління, ні вбиваючий молодість страх і рефлекс пристосовництва другого покоління, не тяжать, як домінуючі фактори, над психікою цього покоління. При всій своїй «советській» зовнішності, може ще більш «советській», ніж у їхніх попередників, люди цього покоління внутрішньо **більш самостійні в відношенні до большевизму**, ніж їхні попередники, більш критичні щодо нього і головне — **більш відважні** в своєму духовому самовизначенні в підсоветській дійсності.

Це останнє — **відвага думати й шукати**, та навіть діяти — це та **нова** для підсоветських людей взагалі **повоєнна** прикмета, яка найбільше відрізняє це покоління від попередніх, а особливо від другого, підсоветських поколінь. Тоді як перше покоління, відважне в першому пореволюційному десятилітті, втратило свою відвагу в жахливі роки сталінщини, під розчавлюючим тягарем духового й фізичного терору, а друге покоління, що виросло під тим терором, так таки тієї відваги й не мало, третє покоління прийшло в життя з відвагою, надиханою «вітром війни», якому комуністична влада вже не в силі протистояти терором. Саме відвазі нового, воєнно-повоєнного покоління найбільше й слід завдячува-

ти майже неймовірний, як на довоєнні стандарти, факт вияву критично-опозиційного ставлення підсоветської молоді до комуністичної влади, аж до студентських протиурядових заворушень включно, на переломі 1956—57 рр.

Найважливіше те, що душа молоді цього покоління вільна як від ілюзій романтичної віри в комунізм, що ніколи для нього не був якоюсь принадною поезією майбутнього, а тільки сірою прозою буденщини советського «безкласового суспільства», так і від рабської покори від страху перед комуністичною владою. Вільна ж від цих найголовніших кайданів духовости підсоветської людини, душа молодих людей цього покоління більш, ніж у підсоветських людей довоєнної формації, вільна також і для справді **нового старту в шуканнях справді нових, своїх власних ідей**. Тому то люди цього покоління найбільш відважно використали післясталінську «відлигу», виступаючи вже з сміливим критичним переглядом оточуючої їх дійсності й свого становища в ній та з поривами до нового способу думання і взагалі до думання й передумування, в якому основне місце займає ніщо інше, як **ревізія існуючого стану речей і шукання правди**. Про це характеристичне для цього покоління шукання правди досить яскраво сказав у своїй нашумілій поемі «Станція Зима» представник цього покоління — молодий поет, сибіряк з українців — Євген Євтушенко, висловлюючи в кінці 1956 р. таку сповідь своєї душі (цитуюмо у власному (точному) перекладі з російської мови):

Звичайно, я прожив ще не багато,
та в двадцять до-новому встиг пізнати —
і що сказав,
а мав би не сказати,

й що не сказав,

а мусив би сказати.

Побачив я, що часто жив несміло,
що мало думав, почував, хотів,
що більше добрих прагнень, аніж діла,
було в занадто рівному житті...

Так, зміни, правда,

тільки за словами

якась туманна гра під шум промов.
Говорим те, про що мовчали з вами,
про те ж, що ми робили, мовчимо...
Берімось думати...

Усі ми винні

в дурницях досить прикрих і сумних,
в пустих цитат і віршів шумовинні,
в кличах промов стандартних і нудних...
Чого я хочу?

Битись героїчно,

та тільки так, щоб в тім, за що я б'юсь,
горіла правда та єдина вічно,
якої я ніколи не зречусь...

Я знаю —

є роздума від вагання.

Роздуму ж нашу зроджує любов.

В ім'я лиш правди наші всі шукання,
в ім'я тих, що за правду лили кров.

Не хочем жить ми так,

як вітер віє.

Ми знайдем відповідь на всі «чому?».

Берімось думати.

Велике зріє

і кличе нас быть рівними йому...

Терпи ж, дивись і приглядайся більше.

Шукай, шукай. Все в світі звідай ти.

Так, правда — добре, але щастя — ліпше,
та все ж без правди щастя не знайти. 168)

І характеристично, що в своїх шуканнях **правди** — об'єктивної, вільної від фальшу офіційної пропаганди, життєвої правди — **думаюча**, **отже** — **передусім студіююча**, частина молоді цього покоління починає особливо жадібно шукати історичної правди, зокрема ж — вона починає докопуватися до правди історії тієї революції, від якої датує своє народження советська влада, й до правди історії всього пореволюційного сорокаліття. Та частина правди про все це, що проникла в свідомість усього народу під час війни й зміни окупантів, найбільше запала в пам'ять людей цього покоління, а після цього воно стало вже настільки відпорним на впливи фальшивої пропаганди влади, що годувати його самою лише брехнею, як це робила влада до війни з попередніми поколіннями, стало для влади вже далі просто неможливим. В дуже великій мірі саме цим пояснюється та хвиля офіційної ревізії сталінської псевдоісторії революції й пореволюційного періоду та ті «реабілітації» ряду революційних і пореволюційних фактів і імен, що почалися в процесі розвінчання Сталіна в останні роки. Це не було й не могло бути поступкою в бік того старого покоління ветеранів революції й советської влади, що його активні елементи вже цілком винищені сталінщиною, а його маса вже просто випала з гри політичних сил в СРСР. Це могла бути й напевно є **поступка передусім шукаючому правди й уже знаючому частину правди молодому поколінню** — поколінню вже дітей батьків, що походять навіть не з революційного, а з першого пореволюційного покоління.

Як твердить уже згадуваний вище спостерігач, що був советським студентом у середині 50-х років, серед сучасного підсоветського студентства

помічається певна тенденція до **відродження культу революції та її ідей** з-перед сорока років, зокрема ж — зовсім виразна тенденція звертатися в своєму думанні «до джерел революції» й до часів революційної молодости большевизму 20-х років. Це явище той спостерігач порівнює з шуканням англійськими пуританами XVII століття в біблійі джерел свого суспільно-політичного руху проти абсолютизму. Тепер такою «біблією» для замкненої в межах самих лише большевицьких джерел думки наймолодшого покоління стає, природньо, те «що було в началі всього» в його свідомості — тобто ідеї революції, що її наслідком стала влада большевиків, та ті «ізви», що були змістом тих ідей.

Так наймолодше, третє підсоветське покоління ніби приходить знову до того **ідейного старту**, з якого починало свій шлях перше, революційне покоління. Але до цього воно приходить уже не з ентузіазмом романтичного ідеалізму дітей революції, а з роздумою реалістичного критицизму дітей підсоветської дійсности. В його свідомості поруч із відгомном пісень молодости першого покоління ще більш виразно звучить сувора мова тяжкого підсоветського досвіду другого покоління, від якого воно взяло його життєвий реалізм із усіма його «анти» в відношенні до советської дійсности. Зрештою, цього «анти» воно набралось досить від «вітру війни», що був до краю насичений духом антибольшевизму.

Отже є всі об'єктивно-історичні передумови для того, щоб це, третє підсоветське покоління стало носієм і втіленням, так би мовити, третього ступня діалектичного розвитку в «єдності протилежностей» духовости трьох підсоветських поколінь — ступня **синтези**. Якщо правильним є

твердження недавнього підсоветського студента, що серед сучасної підсоветської молоді є дві опозиційні до влади ідеологічні течії — антибольшевізм і необольшевізм з тенденцією до їх синтезу, то носієм цієї тенденції є представники якраз **третього підсоветського покоління**. Але з цієї синтезу виходить, власне, те, що з неї тільки й може вийти: антибольшевізм і необольшевізм, як від'ємні полюси, взаємно себе знищують, і залишається саме тільки «нео» — безумовне прагнення до **нового**.

Якщо ж ідеться спеціально про українську молодь, то все вищесказане відноситься в першу чергу до її **національно-політичного обличчя**. **Національна свідомість** наймолодшого, третього підсоветського покоління України, як і його свідомість взагалі, визначається передусім оцими трьома елементами: **прагненням до правди, відвагою в шуканні правди й тенденцією до синтетичного національного мислення**.

Не зважаючи на найбільший за все підсоветське сорокаліття натиск русифікації, що її головною жертвою було це покоління, а, може, саме завдяки занадто брутальній русифікації, молодь цього покоління виросла не байдужою до української національної справи, а навпаки — **дуже вразливою саме на пункті своєї українськості**. Треба пам'ятати, що «вітер війни» таки наповнив повітря підсоветської війни запахом гостроти актуальності проблеми української державності, незалежності й національної гідності, що до війни була одним із найбільш охоронюваних владою «табу» для підсоветської молоді. А це, **третє покоління української молоді** виростало якраз у цьому повітрі, **тривожний** **неспокій** якого примусив навіть **Сталіна**

вдатися по війні в Україні до гри на «слабій струнці» зрушених війною українців, постійно підкреслюючи «державність і суверенність» УРСР то її членством в ООН, то її окремим червоно-блакитним прапором та власним «державним гімном», то ще іншими дрібними атрибутами «незалежності». І хоч ці зовнішні атрибути були і є суттєво безвартісними для українців забавками, проте такими вони не сприймалися і не сприймаються молоддю цього покоління. Той факт, що молодь цього покоління виростала й живе вже не під одним загальним червоним прапором, а під червоно-блакитним прапором, який вона називає «українським», і співає й слухає вже не пере-креслюючий національне «інтернаціонал», а «державний гімн УРСР», що його вона, в відміну до гімну СРСР, також називає «українським», — цей факт для неї не був і не є без значення. Усе це, поруч із постійно заперечуваними ці символи фактами русифікації й приниження цим української національної гідності в СРСР тільки **спро-нує** їй шлях до усвідомлення дійсного стану речей з національно-політичним становищем України в СРСР.

Такі й подібні **протиріччя фальшивого національно-політичного становища України** в повоєнній підсоветській дійсності були саме тим пунктом, від якого починалось і розвивалось та розвивається далі до свого логічного завершення **критично-опозиційне мислення цього покоління** на шляху його загального прагнення до правди. Русифікація й фактичне приниження української національної гідності при одночасному формальному підкресленні цієї гідності якраз і стали тими конкретними втіленнями **національної несправедливості**, проти якої піднімається в душах

людей цього покоління шляхетний молодечий протест. Тому то в час студентських заворушень на початку 1957 р. серед інших мотивів молодечих неспокоїв в Україні була й вимога «кампанії проти русифікації». 169)

До речі, вимога «кампанії проти русифікації» — це, власне, щось із мотивів, які ще тридцять років тому, в середині 20-х років, лунали могутнім голосом Хвильового, що вимагав «дерусифікації пролетаріату» в Україні. Ця аналогічність до 20-х років національно-політичної проблематики в «суверенній українській радянській державі» 50-х років, що й досі стоїть перед необхідністю «українізації», як і тридцять років тому, неминуче звертає думки сучасної молоді України до тих самих ідей, якими вже жила українська «молода молодь» 20-х років. Ідеї «хвильовизму», як це видно з постійних, майже ритуальних, проклять на його адресу з боку советської пропаганди в Україні останнього часу, може в формі якогось «неохвильовизму», навіяного зростанням і перемогами «націонал-комунізму» в Югославії й Польщі та його революційним спалахом в Угорщині, без сумніву хвилюють сучасну українську молодь. І, звичайно, й тут, як і в своїх загальних ідейних шуканнях, ця молодь іде по шляху творчого переусвідомлення й оновлення «хвильовизму» на базі історичного й свого власного підсоветського досвіду та синтетичного мислення. А що в цьому сенсі певний рух серед сучасної «молодої молоді» в Україні таки існує, про це свідчить ряд поступок влади в Україні на національно-культурному відтинку в пляні хоч би й відомих «реабілітацій» ряду імен і фактів, зв'язаних із течією «хвильовизму» в 20-х роках.

Між іншим, однією з особливостей **нової ситуації**, в якій проходить молодість нового підсоветського покоління нині, є той факт, що комуністична влада тепер змушена вже під натиском зростаючих критично-опозиційних настроїв молоді відповідати на її вимоги не самим терором, але й певними поступками. Після повстань і страйків, що прокотились по концтаборах ССРСР в останні роки, а зокрема ж — після вимушеного засуду сталінських методів масового терору в 1956 р., терор, як засіб впливу на маси, **втратив свій попередній ефект**. На його місце прийшла **«своєрідна советська «політика здержування» у відношенні до незадоволеного народу** — здержування підвладних мас методами **заспокоювання** їхніх неспокоїв щораз новими поступками. І, власне, за характером кожночасних поступок влади можна пізнати й характер тих вимог, які крились за черговими неспокоями в країні.

Головними поступками підсоветській молоді взагалі, а українській зокрема, з боку комуністичної влади в останньому році перед ювілеєм советського сорокаліття були:

1) загальносоветський поворот до безплатного навчання в середніх і вищих учбових закладах,

2) помітне скорочення масштабів депортацій української молоді в Сибір, Казахстан та інші «цілині замлі» й переключення всіх «мобілізацій» цієї молоді в бік українських об'єктів (Донбас тощо),

3) початок відрусифікування українських ВУЗів, ну й, нарешті,

4) «реабілітації».

Перша поступка, хоч вона в зв'язку з гаслом «З атестатом зрілости — на виробництво!» фак-

тично й не має вже для молоді сьогодні великого практичного значення, проте ця поступка, безперечно, була відповіддю на те незадоволення, яке існувало серед молоді на тлі **соціально-клясового** характеру обмежень її в освіті. Друга ж і третя поступки мають явно **національний** характер — одна в побутово-політичному, а друга в культурно-політичному аспекті.

Особливо важливим є факт бодай частинного відрусифікування ВУЗів України, що відбувається в пляні відомої «децентралізації», завдяки якій багато підлеглих раніше Москві українських ВУЗів знову повернено в розпорядження Києва. Якщо вірити советським пресовим повідомленням, то, як пише «Молодь України», вже в кінці 1956 р. «**більшість ВУЗів України перейшла на викладання українською мовою**» (170), а як пише «Радянська Україна» — «школи з українською мовою викладання становлять тепер у республіці 85% усіх шкіл». (171) Хоч, звичайно, такий «прогрес» у порівнянні з часами українізації 20-х років, коли в усіх ВУЗах і школах України провадилося викладання українською мовою (крім спеціальних шкіл для національних меншостей), є свідченням великого **регресу**, до якого дійшло українське національне життя під советами за роки сталінщини, проте все ж таки в порівнянні з недавньою мельніковською тенденцією до цілковитої русифікації України, це вже певне досягнення. І це великою мірою досягнення саме **української підсоветської молоді**, що виявила неабияку наполегливість у прагненні до освіти рідною мовою.

Що ж до «реабілітацій», то однією із цілей, які має на оці при цьому влада, є намагання здеорієнтувати українську підсоветську молодь, що

в шуканні правди почала звертати свої погляди «до джерел», до фактів і ідей розгромленого Москвою відродження 20-х років, що досі були білою плямою в советській офіційній історії, бо майже всі яскравіші діячі тих років були фізично знищені большевицьким терором. Для того, щоб відвернути увагу молоді від тієї катастрофи, до якої довели українську культуру большевики за роки сталінщини, вони почали привертати назад ряд самими ж ними викинутих із історії імен і творів української літератури 20-х років, по-зłodійському затаюючи правду про їх жахливу долю й фальшуючи та переполовинюючи їх творчу спадщину. Але при цьому надзвичайно характеристичним є той факт, що ті факти й імена 20-х років, цікавість до яких з боку української молоді особливо небезпечна тепер для большевиків в Україні, не тільки не «реабілітуються», а навпаки — ще більше компромітуються й **приховуються** від шукаючої правди молоді. Саме так робиться з іменами й творами таких особливо небезпечних тепер большевикам особистостей, як володар дум української ідейно-комуністичної «молодої молоді» 20-х років — **Хвильовий** та розстріляний співець бунтарського духу української комсомольської молоді першого підсоветського покоління — **Влизько**. Щодо Хвильового й «хвильовизму», то вони не тільки залишаються й далі для української підсоветської молоді найбільш забороненою «ерессю», але й стають уже головним об'єктом все частіших атак проти «українського буржуазного націоналізму». В той час, коли в зв'язку з деякою можливістю спекуляцій на певній частині їх підсоветської творчости, по-смертно «реабілітуються», хоч і фальшиво переполовиненими, такі знищені саме за «хвильо-

визм» колишні «ваплітяни», як М. Куліш, чи О. Досвітній, ба навіть дійшло вже й до «реабілітації» емігранта-«петлюрівця» О. Олесья, про Хвильового пишеться й далі, як про «махрового українського націоналіста»¹⁷²), що відіграв «різко негативну роль» супроти советського «соціалістичного будівництва»¹⁷³). Так само досі немає й мови про «реабілітацію» Влизька, хоч уже «реабілітують» Г. Шкурупія, який згідно з оголошеннями в одній промові Постишева матеріялами НКВД нібито «завербував» Влизька в «націоналістичну терористичну організацію»... Все це ще раз доводить, наскільки саме ще актуальними є сьогодні ті небезпечні для большевиків ідеї, виразниками яких були в 20-ті роки Хвильовий і Влизько, та наскільки запальним матеріялом при доторкові до них може бути сучасна українська «комсомолізована» молодь.

Звичайно, всі ці злодійські крутіства влади з фальшивими «реабілітаціями» не задовольняють українську молодь, яка хоче знати всю правду, що криється за підозрілими промовчуваннями про долю розстріляних і замучених та за двозначними недомовленнями на зразок цинічної формули — «загинули при трагічних обставинах» і т. п. І це своє незадоволення з приводу цього молодь уже насмілюється висловлювати навіть прилюдно, як от, наприклад, на конференції читачів журналу «Вітчизна» в Харкові влітку 1957 р., де українські студенти, висловлюючи жадібну цікавість до творчості й долі «реабілітованих», вимагали «друкувати більше статей про реабілітованих письменників», і «не лише статті, але й мемуари про реабілітованих». ¹⁷⁴) Отже молодь вимагає історико-біографічних матеріалів про розстріляних і знищених письмен-

ників, тобто — вимагає вияснень про їх долю і про ті «трагічні обставини», які спричинились до їх загибелі. Та, звичайно, влада не хоче і не може (в своїх власних інтересах) задовольнити такі небезпечні вимоги молоді, бажаної знати всю правду. Як і завжди, влада намагається лише лицемірно піддобритися цій молоді, шукаючи компромісу з нею на шляху самих лише бучно-фейерверкових блисків бутафорії різних заспокоюючих амбіції української молоді демонстрацій пошани її національної гордості. Тому в ряді демонстративних жестів большевиків у бік українців, що їх (жести) було відмічено останнім часом усією світовою пресою, особливо кидаються в очі якраз такі, що розраховані на задоволення амбіцій української молоді, як одного з найважливіших силових факторів у суспільно-політичному житті сучасної України.

Велике значення української молоді, як могутнього політичного фактора в житті сучасної України підкреслила Москва в 1957 р. хоч би тим, що зробила Київ місцем 4-го конгресу всесвітньої федерації комуністичної (під вивіскою «демократичної») молоді (ВФДМ) в днях 16.—23.-го серпня 1957 р. Після голосного всесвітнього фестивалю молоді в Москві, цей конгрес у Києві, де з'їхались делегати з 135-ти країн світу, був виразним жестом Москви в бік української молоді, яку було зроблено «господарем всесвітнього конгресу» з метою заїмпонувати їй, як, мовляв, «молоді другої (після російської) великої советської нації» (дослівний вираз советської преси при цій нагоді). При чому — при нагоді конгресу в советській пресі дуже багато писалось про «досягнення національно-державного й національно-культурного життя радянської України» та на-

віть пригадувалась (для порівняння) «ганебна русифікація» України... дореволюційною царською Росією (про советську русифікацію, звичайно, й не згадувалось). Крім того, всій цій імпрезі було спеціально надано такого характеру, щоб і в чужинецької, і в української молоді викликати якнайбільшу ілюзію справжності «державности» УРСР, тому конгрес відбувався під «українським» червоно-блакитним прапором, українська мова й слова про Україну звучали на конгресі з уст керівника комсомолу України В. Дрозденка, що вітав конгрес від «усієї української молоді», а також було влаштовано прийняття делегатів конгресу «українським прем'єром» Кальченком, який також вітав конгрес українською мовою.

Зрештою, і на московському фестивалі українську підсоветську молодь було представлено також дуже імпозантно, як «молодь другої великої нації». Але, між іншим, на тому фестивалі трапився один, хоч суттєво й незначний, але дуже характеристичний, випадок: як подає одна німецька учасниця фестивалю, на улаштованій учасниками фестивалю філателістичній виставці було якимсь чудом виставлено комплект українських державних марок... **УНР 1918—1921 pp.** 175) Немає сумніву, що українську частину виставки робили українські комсомольці, хоч і немає даних твердити, що це була якась навмисна демонстрація. Найбільш ймовірно, що це сталося випадково, може й через необізнаність якогось комсомольця (бо ж період УНР досі просто вилучався з історії України, або ж згадувався лише в дуже туманних виразах). Але не випадковим було занотоване німецькою учасницею, що розуміла українську мову, обурення й жаль українських комсомольців, що, оглядаючи українські мар-

ки УНР з тризубами, висловлювали незадоволення з приводу того, що от, мовляв, є «націоналістичні» українські марки і це єдині українські марки, які можна виставити, бо **нілких** «радянських» **українських** марок немає. Один з них навіть заявив, що «це питання конче треба підняти в пресі». 176) Правда, це питання в українській комсомольській пресі ще досі не було піднято, але протягом 1957-го року в тій пресі було піднято українською підсоветською молоддю чимало інших питань подібного характеру: **чому** немає відповідних підручників українською мовою, **чому** такий малий тираж українських книжок, **чому** так мало виробляється українських фільмів, **чому** немає платівок з українськими модерними, не народними, піснями й романсами, **чому** так погано по-українському говорять київське радіо і багато інших більших і дрібніших «**чому**», що мають пряме відношення до одного кардинального питання, яке хвилює цю молодь: **чому** українська «радянська державність» так мало подібна на справжню українську державність, що її сучасні українці хотіли б нарешті мати?..

Так і через 40 років після того, як під Крутами вперше пролилася українська юнацька кров у першій зустрічі з російським комуністичним окупантом, на кожному кроці виявляється, що і в морях крові української молоді ось уже трьох поколінь, із якими провадить постійну боротьбу Москва протягом сорока років, їй не вдалося **втопити українську свідомість української молоді, ні витравити її своїм «комуністичним (а насправді — російсько-шовіністичним) вихованням»**. Більше того, — як довели події на переломі 1956—57 рр., українська молодь і тепер, вже навіть і в третьому підсоветському поколінні, як і 40 років

тому, повна стихійної сили для боротьби за свої українські цілі. Тільки ця сила не вибухає даром у цілком невідповідній для цього світовій ситуації—в ситуації всесвітнього коляборування з окупантами України, коли, як показав трагічний угорський приклад, в атмосфері байдужості чи самої егоїстичної цікавості Заходу, немає виглядів на перемогу. Хоч, зрештою, українська молодь по другій світовій війні й сама мала досить трагічного досвіду в цьому ж сенсі, бо ж правильно сказав один американський журналіст, довідавшись про трагічно-приречену боротьбу самотньої УПА, що «угорська революція почалася в Україні». 177)

В кожному разі, в підсумку 40-ліття большевицької боротьби за українську молодь сьогодні ясно, що молоді пореволюційні покоління України не зламалися під 40-літнім гнітом і терористично-розкладницьким «перевиховуванням» большевиків. Москві не вдалося виховати таку потрібну їй «нову советську людину», яка була б слухняним роботом у її руках. Молодь бачить, що советська система не витримує історичного іспиту, а комуністична теорія привела до нового рабства. І хоч ця молодь тепер уже майже вся переходить через комуністичну муштру комсомолу та його піонерського резерву, вона не перестала бути українською молоддю, так само, як колись, 40 років тому, виховувана російською школою й російською церквою українська дореволюційна молодь не втратила своєї української душі і довела це своїми жертвами під Крутами. Сьогодні, як і десятки літ тому, актуальними лишаються далекозорі слова Петлюри про українську підсоветську молодь і про українських комсомольців 1926 р.

«...Української душі уряд УРСР не перетворив по своєму викривленому образу й подобію.

Ми думаємо, що й молоді душі комсомольців, по які особливо так полює уряд УРСР, теж не опановані ним... Не виключена річ, що й комсомольська молодь, співаючи сьогодні інтернаціонал, завтра затягне **«Ще не вмерла»**...

Ці слова, що їх ми взяли за епіграф до цієї праці, ми повторили тут ще раз, бо ми думаємо й сьогодні про українську молодь під советами так само, як думав про нас Петлюра тридцять років тому. Ми думаємо і ми певні, бо за це промовляє і наш власний підсоветський досвід і всі факти, частину яких наведено і в цій праці, що українська душа молодої України під советами, навіть і в умовах «стовідсоткової комсомолізації», лишилась передусім українською і відкритою для творчого сприйняття ідеї української революції й української самостійної державности, боротьба за яку вже була увінчалась перемогою, втіленою в УНР сорок років тому. Інша справа, що нові покоління, як і всякі наступники своїх попередників взагалі, дивляться й ідуть вперед, а не назад, не повторюючи, а **продовжуючи** в нових обставинах початі чини своїх батьків і дідів. Природно й самозрозуміло, що й до сучасної молодої України під советами відносяться слова старої мудрости: «нові часи — нові пісні». Та коли йдеться про висловлену Петлюрою надію, що «й комсомольська молодь, співаючи сьогодні інтернаціонал, завтра затягне **«Ще не вмерла»**», то мова тут не про самі слова українського національного гімну, які сьогоднішня українська молодь не то що забула, але ніколи й не знала, а про зміст цих слів про ту ідею, яка закладена в них. Ідея ж ця, ідея невмирущости української нації, живе в душах сучасних молодих українців навіть і тоді, коли вони сьогодні співають вже навіть не «інтернаці-

онал», а гімни російського імперіялізму й української колоніальної залежності. Але від цього їй сьогодні психологічно далеко лєгше, ніж від облудного «інтернаціоналу», відштовхнутись до таких зрозумілих їй, хоч і невідомих більшості, слів: **ще не вмерла Україна!**

Вказівки до джерел

Всі джерела, використані в цій праці, позначені порядковими числами при відповідних цитатах чи фактичних довідках у тексті. Тут подаємо назви цих джерел за порядком під відповідними числами. Для спрощення друку всі назви подаємо в українській транскрипції, зазначаючи мову джерела в дужках такими скороченими помітками: рос. — російська, англ. — англійська і т. п. При повторенні вже раніше поданого джерела подаємо під відповідним числом лише вказівку на те число, під яким це джерело було вперше подано, зазначаючи лише сторінку (напр. «див. 13, ст. 121» і т. п.). Коли ж джерело повторюється відразу після вже згаданого, тоді зазначаємо його словами «там же» з додатком числа сторінки.

- 1). Большая Советская Энциклопедия, Москва, 1931 р. т. 21, ст. 634 (рос.); 2). там же, т. 65, ст. 214; 3). Д. Дорошенко — Історія України (1917—1923 рр.), Нью-Йорк; 4). збірн. «Соціальний і національний состав ВКПб», Москва, 1928 р. ст. 52 (рос.); 5). журн. «Путь просвещения», Харків, 1922 р., ч. 3, ст. 366 (рос.); 6). Н. Островский — «Как закалялась сталь», Москва, 1951 р., ст. 127 (рос.); 7). Енциклопедія Українознавства, Мюнхен—Нью-Йорк, 1949 р., т. I, част. 3, ст. 822; 8). Ю. Горліс-Горський — «Холодний Яр», Львів, 1938 р., ст. 76—120; 9). Больш. Сов. Энцикл. т. СССР, 1948 р., ст. 1719; 10). М. Попов — «Нарис історії КП(б)У», Харків, 1929 р., ст. 191—2; 11).

Й. Сталін — «Національні моменти в державному і партійному будівництві», Москва, 1925 р., ст. 6; 12). Больш. Сов. Энцикл., 1930 р., т. 11, ст. 647—8; 13). В. Левин — «Избранные произведения», 1939 р. т. 11, ст. 584; 14). Больш. Сов. Энцикл., т. 11, ст. 625; 15). там же; 16). там же; 17). ООКВО — «Український політичний бандітизм», 1921 р., цит. за кн. Ю. Горліс-Горський — Спогади, Львів, 1935 р. т. 1, ст. 11; 18). Энцикл. Українозн., т. I, ч. 3, ст. 959; 19). Ю. Горліс-Горський — Спогади, т. 1, ст. 15, 18; 20). там же, ст. 79—80; 21). Альманах «Вперед», Нью-Йорк, 1924 р., ст. 114; 22). журн. «Авангард», Лондон—Мюнхен, ч. 8—9, 1953 р. ст. 34; 23). С. Підгайний — «Українська інтелігенція на Соловках», Авгсбург, 1947 р., ст. 66; 24). СВУ — Стенографічний звіт з процесу, Харків, 1931 р. т. 1, ст. ст. 112—117, 607—992; 25). там же, ст. ст. 196—8, 379, 26). М. Ковалевський — «Опозиційні рухи в Україні і національна політика СРСР, Мюнхен, 1955 р., ст. 49; 27) там же; 28). СВУ — стеногр. звіт т. 1, ст. 201; 29). Бюлетень НКО УРСР ч. 2, 1929 р., Харків; 30). «Український Збірник», Мюнхен, ч. 9, 1957 р., ст. 56; 31). газ. «Пролетарська Правда», Київ, 1926 р., ч. 59; 32). С. Петлюра — Статті, листи, документи. Нью-Йорк, 1956 р., ст. 371; 33). там же; 34). А. Хвиля — «Від ухилу у прірву», Харків, 1928 р.; 35). там же; 36). Є. Гірчак — На два фронти в боротьбі проти націоналізму, Москва, 1930 р. ст. 62; 37). М. Зеров — «До джерел», Краків—Львів, 1943 р., ст. 258; 38). Ю. Луцький — Літературна політика в радянській Україні (1917—1934), Нью-Йорк, 1956 р. ст. 73 (англ.); 38а). І. Крилов — Система освіти в Україні (1917—1930), Мюнхен, 1957 р., ст. 38; 39). Б. Антоненко-Давидович — «Землею українською», вид. «Київ» — Філадельфія, 1955 р. ст. 116; 40). «Літаври», ч. 1, Київ, 1941 р., ст. 2; 41). «Український збірник», Мюнхен ч. 5, 1956 р., ст. 80; 42). К. Туркало — «Нас було 45» у газ. «Свобода», Нью-Джерсі, ч. 75, 1951 р.; 43). СВУ — стеногр. звіт, т. II, ст. 379; 44). С. Підгайний — «Укр. інтел. на Сол.», ст. 66; 45).

див. 22, ч. 10—11, 1953 р., ст. 20—22; 46). див. 26, ст. 50; 47), див. 41, ст. 75; 48). там же; 49). там же, ст. 88; 50). Ю. Горліс-Горський — «Аве диктатор», Львів, 1941 р., ст. 14; 51). збірн. «Соловецька каторга», ред. Є. Чикаленко, Варшава, 1931 р. ст. 30; 52). журн. «Критика», ч. 10, 1931 р., Хаарків; 53). див. 23, ст. 14, 54). див. 8, т. 2, вид. 1937 р., ст. 358—9; 55). див. 7, ст. 968; 56). «Укр. збірн.» ч. 9, 1957 р. ст. 62; 57). газ. «Вперед», Мюнхен, ч. 1—2, 1951 р.; 58). див. 12, ст. 624; 59). Больш. Сов. Енци. т. СССР, 1948 р., ст. 1727; 60). див. 12 ст. 625; 61). газ. «Комсомольская Правда», Москва, 2-го листопада 1932 р.; 62). газ. «Комуніст», Харків, 8-го грудня 1932 р.; 63). див. 7, ст. 960; 64). «Укр. збірн.», ч. 10, 1957 р. ст. 127; 65). М. Хвильовий — «Вальдшнепи», Зальцбург, вид. «Нові Дні», 1946 р., післямова; 66). журн. «Радянська література», ч. 5, 1933 р., цит. за кн. Ю. Луцький — Літературна політика... (див. 38) ст. 214—15; 67). Біла книга про чорні діла Кремлю, вид. ДОБРУС у США, т. 2, 1955 р., ст. 410 (англ.); 68). див. 57; 69). газ. «Вісті», Харків, 18-го грудня 1934 р.; 70). див. 67, ст. 378; 71). С. Підгайний — «Острови смерти», Торонто, 1953 р. ст. 141; 72). журн. «За марксо-ленінську критику», Харків, ч. 5, 1934 р.; 73). С. Николишин — Націоналізм у літературі на Східній Україні, Мюнхен, 1938 р. ст. 36; 74). «Літературна газета», Київ, 1935 р., цит. за «Біла книга...» т. 2, 378; 75). див. 57; 76). А. Височенко — «СССР без маски», Буенос Айрес, 1951 р. ст. 39; 77). див. 1, ст. 649—50; 78). див. 9, ст. 1730; 79). там же, ст. 1730; 80). див. 12, ст. 625; 81). там же, ст. 654—5; 82). див. 9, ст. 1713; 83). А. Косарев — Отчет ЦК ВЛКСМ 10-му с'езду комсомола, Москва, 1936 р., ст. 57 (рос.); 84). «Укр. збірн.», ч. 5, 1956 р., ст. 161; 85). див. 67, ст. 556—7; 86). А. Блатін — «Комсомол — помічник партії, Москва, 1949 р., ст. 28; 87). С. Николишин — Культурна політика большевиків і український культурний процес, Регенсбург, 1947 р. ст. 18—19; 88). там же, ст. 92; 89). див. ст. 940; 90). В. Яковлев — Концентраційні лагери СССР,

Мюнхен, 1955 р. ст. 233—4; 91). журн. «Горизонти» (англ.), Нью-Йорк, 1956—7 р., ч. 1, ст. 33; 91а). там же; 92). Л. Оленко — «Зелені дні», вид. «Київ» — Філадельфія, 1952 р., ст. 119; 93). див. 9, ст. 51; 94). «Друга світова війна», ред. Годжер і Шагг, Вашингтон, 1946 р., ст. 88 (англ.); 95). там же, ст. 155; 96). А. Фадеев — «Молодая Гвардія», Москва, 1946 р., ст. 221, 275; 97). там же, ст. 470; 98). С. Стахів — «Генеза еволюції ОУН», за газ. «Український Прометей», 29-го листопада 1956 р.; 99). Лжон Армстронг — «Український націоналізм», Нью-Йорк, 1955 р., ст. 92—3, 246 (англ.); 100). там же, ст. 245—6; 101). там же, ст. 240; 102). див. 98 і «Укр. Промет.» 24-го жовтня 1955 р.; 103). «Бюро Інформації УГВР», ч. 2, серпень 1948 р.; 104). див. 99, ст. 161, 164; 105). там же, ст. 178; 106). Історія українського війська, Вінніпег, вид. І. Тиктора, 1953 р., ст. 720—811; 107). Нью-Йорк Таймс (газ.), 5-го лютого 1950 р. (англ.); 108). П. Мірчук — Українська Повстанська Армія, Мюнхен, 1953 р. ст. 42, 116, 124; 109). збірн. «У боротьбі за волю під бойовими прапорами УПА», передрук підпільного видання, Авґсбург, 1949 р., ст. 17—18, а також — див. 106, ст. 780—800; 110). Н. Хрущов — Злочини доби Сталіна (спеціальна доповідь на 20-му з'їзді КПСС, Нью-Йорк, 1956 р., ст. 40 (англ.); 111). газ. «Радянська Україна», 12-го липня 1957 р.; 112). «Правда», 4-го липня 1947 р.; 113). там же; 114). «Літ. газ.», Київ, 15-го травня 1947 р.; 115). «Рад. Укр.», 25-го червня 1947 р.; 116). див. 91, ст. 33; 117). газ. «Сучасна Україна», Мюнхен. ч. 7, 1951; 118). порівн. «Рад. Укр.» ч. 3, 1938 р. і збірн. «Культурнос-строїтельство СССР», Москва, 1956 р., ст. 187 (рос.); 119). «Правда», Москва, 13-го червня 1953 р.; 120). див. 106, ст. 800—803; 121). там же; 122). див. 7, ст. 940; 123). «Суч. Укр.», ч. 16, 5-го серпня 1951 р.; 124). див. 106, ст. 800—803; 125). там же, ст. 811; 126). там же, ст. 814; 127). «Рад. Укр.», 28-го січня 1953 р.; 128). «Правда», 2-го липня 1951 р.; 129). «Рад. Укр.», 28-го січня 1953 р.; 130). «Молода Україна», Торонто, ч. 35, 1957 р.; 131). «Укр. Про-

мет.» 17-го травня 1956 р.; 132). там же; 133). «Правда», 13-го червня, 1953 р.; 134). «Рад. Укр.», 28-го червня 1954 р.; 135). П. Феденко — «Україна після смерти Сталіна», Мюнхен, 1956 р., ст. 56—57; 136). журн. «Смолоскипи», Париж, лютий 1955 р.; 137). там же, березень 1955 р.; 138). «Укр. збірн.», ч. 3, 1955 р. ст. 127; 139). там же, ст. 124; 140). там же; 140а). «Авангард», січень—березень 1956 р. ст. 24; 141). там же, ч. 5—6, 1955 р., ст. 33; 142). «Укр. збірн.» ч. 9, 1957 р. ст. 25—26; 143). там же, ст. 26; 144). «Рад. Укр.», 23-го липня 1957 р.; 145). див. 56, ст. 20—21; 146). «Літ. газ.», Київ, 16-го лютого 1956 р.; 147). див. 130, ч. 36, 1957 р.; 148). «Бюлетень» Інституту вивчення ССРСР, Мюнхен, ч. 5, травень 1957 р. (англ.); 149). там же; 150). «СССР у 1956 р.», симпозиум Інституту вивчення ССРСР, Мюнхен, квітень 28—29 (англ.); 151). Рідерс дайджест, листопад 1956 р., ст. 36 (англ.); 152). там же, січень 1957 р. ст. 24; 153). «Вперед», ч. 1—74, січень 1957 р.; 154). газ. «Фігаро», Париж, 4-го січня 1957 р. (франц.); 155). «Літ. газ.», Київ, 15-го січня 1957 р.; 156). там же; 157). газ. «Правда України», Київ, 23-го січня 1957 р.; 158). газ «Вінницька Правда», Вінниця, 28-го листопада 1956 р.; 159). «Рад. Укр.», 1-го лютого 1957 р.; 160). «Правда України», 6-го січня 1957 р.; 161). «Рад. Укр.», 19-го січня 1954 р.; 162). «Літ. газ.», Київ, 2-го січня 1957 р.; 163). «Рад. Укр.», 26-го березня 1954 р.; 164). див. 131, 7-го березня 1957 р.; 165). газ. «Молодь України», Київ, 9-го квітня 1957 р.; 166). там же, 2-го квітня 1957 р.; 167). «Літ. газ.», Москва, 25-го травня 1957 р.; 168). журн. «Октябрь», Москва, ч. 10, жовтень 1956 р.; 169). газ. «Народня Воля», Скрентон 7-го лютого 1957 р.; 170). «Молодь України», 8-го грудня 1956 р.; 171). «Рад. Укр.», 8-го серпня 1957 р.; 172). журн. «Вітчизна», Київ, ч. 11, листопад 1957 р.; 173). «Літ. газ.», Київ, 8-го жовтня 1957 р.; 174). «Вітчизна», ч. 6, червень 1957; 175). «Суч. Укр.», 22-го вересня 1957 р.; 176). там же; 177). Лейбор Екшен, Нью-Йорк, 19-го листопада, 1956 р. (англ.).